

Harp Tarihi Dergisi

FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
THE FATİH INSTITUTE OF MILITARY HISTORY

Sayı / Issue: 1
Haziran / June 2020

Turkish Journal of Military History

BASKI / PRINTED BY

MSÜ Basım ve Yayınevi Müdürlüğü / TNDU Printing and Publishing Office

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ / CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Millî Savunma Üniversitesi
Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü

Yenilevent / İSTANBUL
TÜRKİYE

Telefon / Phone: 0 212 398 01 00 (3860-3832)

E-posta / E-mail: htd.dergi@msu.edu.tr

Web: <http://www.htd.msu.edu.tr>

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
FATİH HARP TARİHİ
ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
HARP TARİHİ DERGİSİ

TURKISH NATIONAL DEFENCE UNIVERSITY
THE FATİH INSTITUTE
OF MILITARY HISTORY
THE JOURNAL OF MILITARY HISTORY

Yıl / Year: 2020 • Sayı / Issue: 2 • ISSN 2757-5950
Ulusal Hakemli Dergi / National Peer-Reviewed Journal

Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü
adına Sahibi ve Sorumlusu

Owner on behalf of the Fatih Institute
of Military History

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Prof.)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Prof.)

Editör / Editor

A. Sefa ÖZKAYA

Teknik Editör / Technical Editor

Perihan KARADEMİR

İngilizce Editörü / English Editor

Ahmet TAŞDEMİR

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Gültekin YILDIZ

Doç. Dr. Uğur DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Oğuz YARLIGAŞ

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY (İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Hüsnü ÖZLÜ (Milli Savunma Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet BEŞİKÇİ (Yıldız Teknik Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Zekeriya TÜRKMEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Salim AYDIN (Milli Savunma Üniversitesi)

Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü yayını olan Harp Tarihi Dergisi yılda iki kez Haziran ve Aralık aylarında yayınlanan ulusal hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım veya tezler eser sahiplerine aittir. Milli Savunma Üniversitesi ve Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü sorumlu tutulamaz.

The Journal of Military History is a national peer-reviewed journal and published biannually in June and December. The opinions, thoughts, postulations, or proposals within the articles are the reflections of the authors and do not, in any way, represent those of Turkish National Defence University or of the Fatih Institute of Military History.

DANIŐMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Enis ŞAHİN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Erhan AFYONCU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Gültekin YILDIZ (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut UYAR (Antalya Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. İlber ORTAYLI (MEF Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdulkadir ÖZCAN (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet TAŐAĞIL (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih YEŐİL (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. İdris BOSTAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahir AYDIN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Edward J. ERICKSON (Akdeniz Bilim Üniversitesi)
Prof. Dr. Virginia AKSAN (McMaster University)
Prof. Dr. Pal FODOR (Hungarian Academy of University)
Prof. Dr. Gabor AGOSTON (Georgetown University)

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUES

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Mustafa ÖNTUĞ (UŞak Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncay ZORLU (İstanbul Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Serkan YAZICI (Sinop Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüsnü ÖZLÜ (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Bülent DURGUN (Milli Savunma Bakanlığı)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Salim AYDIN (Milli Savunma Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Osmanlı Ordusunda Stratejik Yönetim Zaafiyeti Örneği: 93 Harbi'nde Balkan Savunmasının Çöküşü
The Example of Strategic Command Problem in the Ottoman Army: The Fall of the Balkan Defense in the War of 93
Ahmet TAŞDEMİR 1
- Fâtiî Devri Tüfeklerinin Askerî Müzelere İntikali Meselesi
The Issue of the Transfer of the Muskets from the Fâtiî Period to the Military Museums
Uğur DEMİR 41
- Büyük Taarruz Öncesinde Bir Dezenformasyon Başarısı: 'Deli' Halit Bey'in 19. ve 20. Tümenleri
A Disinformation Success before the Great Offensive: 19th and 20th Divisions of 'Deli' Halit Bey
Selim ERDOĞAN 73
- Venedikli Diplomatlarca Kaleme Alınan Resmî Mektuplarda Akkoyunlu Askerî Gücü
Akkoyunlu Military Force in the Official Letters of Venetian Diplomats
Murat Kaan YILDIZ 95

Kitap Tanıtımı / Book Review

- Klára Hegyi, The Ottoman Military Organization in Hungary Fortresses, Fortress Garrisons and Finances, 614 s., Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2018, ISBN: 978-3-87997-467-2
Ömer GEZER 125

Osmanlı Ordusunda Stratejik Yönetim Zaafiyeti Örneği: 93 Harbi'nde Balkan Savunmasının Çöküşü*

The Example of Strategic Command Problem in the Ottoman
Army: Fall of the Balkan Defense in the War of 93

*Ahmet TAŞDEMİR***

Öz

Bu çalışma 93 Harbi'nin ilk aylarında Osmanlı ordusunun Tuna Cephesi'nde Rus ilerleyişi karşısındaki pasif tutumunu Tuna Nehri ile Balkan Dağları hatlarındaki savunma zaafiyetleri bağlamında analiz etmektedir. Rus ordusu 27 Haziran'da Osmanlı'nın birinci savunma hattını teşkil eden Tuna Nehri'ni, 14-19 Temmuz'da ise ikinci savunma hattı olan Balkan Dağları'nı kayda değer engelle karşılaşmadan geçmiştir. Çalışmada söz konusu dönemde Rus ordusunun hızlı ilerleyişinin ve Osmanlı ordusunun kayıtsızlığının temel sebebinin Osmanlı ordusundaki stratejik planlama ve yönetim sorunları olduğu vurgulanmaktadır. Bu kapsamda tarafların savaş planları, Osmanlı ordusunun Balkan Dağları hattında kurduğu savunma hattının mahiyeti, keşif ve gözetleme faaliyetleri ile istihbarat eksikliğinin harekâtların icrasına etkisi ve Osmanlı karargâhının gelişmeler karşısındaki tutumu incelenmektedir.

* Bu çalışma, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde Prof. Dr. Ömer Turan danışmanlığında hazırlanmakta olan "An Example of Strategic Command and Coordination Problem in the Ottoman Army: The Battle of Shipka during the Ottoman-Russian War of 1877-1878" isimli Yüksek Lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Harp Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: atasdemir@msu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8848-238X>.

Geliş Tarihi/Received: 01.03.2020
Kabul Tarihi/Accepted: 11.05.2020

Anahtar Kelimeler: Şıpka Muharebesi, Şıpka Geçidi, Abdülkerim Nadir Paşa, Balkan Dağları, General Gurko

Abstract

This study analyzes the passive defense strategy of the Ottoman army against the advance of the Russian army on the Danubian front during the first months of the Ottoman-Russian War of 187-1878 within the context of the defense problem throughout the Danube River and Balkan Mountains lines. The Russian army managed to pass the Danube River, which was accepted as the first defense line by the Ottomans, on 27 June, and the Balkan Mountains, the second defense line, between 14-19 July without any obstacle. The article emphasizes that the main reason for the rapid advance of the Russian army during that period was the strategic planning and organization problems in the Ottoman army. In this regard, the study investigates the Ottoman and Russian war plans, the nature of the Ottoman defense line throughout the Balkan Mountains, the effects of the problems in reconnaissance, surveillance and intelligence missions on the course of the operations, and the reaction of the Ottoman headquarters against the developments on the front line.

Keywords: Battle of Shipka, Shipka Pass, Abdülkerim Nadir Pasha, Balkan Mountains, General Gurko

Giriş

Osmanlı-Rus harpleri genellikle Balkanlarda yoğunlaşmış, siyasî gelişmelerle paralel olarak mücadele edilen bölge zaman içerisinde değişse de savaşı neticeye erdiren gelişmeler bu cephede meydana gelmiştir. İstanbul'a yakın oluşu ve siyasî hedeflerin odak noktası olması sebebiyle stratejik öneme sahip olan Balkanlar hem Rus İmparatorluğu hem de Osmanlı Devleti için ağırlık merkezi olarak kabul edilmiştir. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde de Balkanlar Osmanlı ve Rus ordularının en iyi imkân ve kabiliyetlerini seferber ettiği yer olmuştur.

İbrahim Köremezli'nin de belirttiği üzere, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlı-Rus harplerinin ortak özelliği, Rusların taarruzda Osmanlıların ise savunmada olmasıydı. Bu dönemde Osmanlı ordusu müstahkem kale savunmaları ile vakit kazanma odaklı savunma stratejisi izlemekteydi. Ancak, sahrada ordu birlikleri arasındaki eşgüdüm bir türlü tesis edilemiyordu. Osmanlı ordusu barış döneminde harp planı yapmaktansa seferden hemen önce kurulan meclislerde harp planını belirlemekteydi. Bu da düşmanın muhtemel harekâtına göre gerekli tedbirlerin alınması yerine, pek çok manevranın geçici ve gelişigüzel şekilde icra edilmesine neden oluyordu. Ayrıca, geniş coğrafyada dağılmış birliklerin birbirinden bağımsız hareket etmesine ve komuta ve kontrolde birlik sağlanamamasına yol açıyordu¹.

Belirgin bir harp planı çerçevesinde organize şekilde yığınak ve harekâtların icra edilememesi 93 Harbi'nde iyice ayyuka çıkmıştır. Osmanlı ordusunda sevk ve idare sorunları özellikle Tuna Cephesi'nde derinden hissedilmiş, çok başlı karar mekanizması 93 Harbi gibi kapsamlı bir savaşın idaresinde birçok soruna neden olmuştur. Sevk ve idare sorunlarının etkisinin en çok hissedildiği yerlerden biri de Balkan Dağları hattı ve bu hattın kilidi mahiyetindeki Şıpka Geçidi idi. Balkan Dağları silsilesinde kolordu seviyesinde harekâta müsait yegâne yerlerden olan Şıpka Geçidi'nin kaybedilmesi, ağustos ayından sonra cephe hattında birçok soruna yol açarak Osmanlı ordusunun operasyonel kabiliyetini yitirmesine neden olmuştur. Çalışmanın sınırları Şıpka Geçidi'nin kaybedilmesine kadar geçen süreç, yani savaşın ilk üç aylık dönemini kapsayacak şekilde belirlenmiştir. Bu sebeple ağustos ayından sonra Şıpka Geçidi'nin geri alınması üzerine yoğunlaşan Osmanlı ordusundaki koordinasyon sorunları ele alınmamıştır.

Çalışma ağırlıklı olarak arşiv kaynaklarından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda Genelkurmay ATASE Arşivi'ndeki Osmanlı-Rus Harbi Kataloğundan temin edilen cephe hattı ve İstanbul

¹ İbrahim Köremezli, “Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)”, *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul 2013, s. 256-258.

arasındaki yazışmalar çalışmanın ana malzemesini oluşturmaktadır. Ayrıca, savaşın görgü tanığı ve savaş döneminde yaşamış asker kişilerin savaştan sonra yayınlanmış kitapları, savaş muhabirlerinin raporları ve 93 Harbi'nde Tuna Cephesi'ni konu edinen araştırma-inceleme eserler kullanılmıştır.

1. Osmanlı ve Rus Ordusunun Savaş Planları

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ne kadar Osmanlı ordusunun barış döneminde hazırlanmış seferberlik, toplanma ve sefer planı yoktu. Bu eksiklik Osmanlı ordusunun 1897'ye kadar gerçekleşen savaşlarda benzer problemlerle karşılaşmasına neden olmuştu². Bu tarihe kadar Osmanlılar savaş planlarını savaşın hemen öncesinde toplanan harp meclislerinde belirlemekteydi. 93 Harbi'nde bu gelenek takip edilerek savaş planı harbin ilanından 1 ay önce, 24 Mart 1877'de hazırlanmıştır. İstanbul'da askerî meclis toplantısıyla hazırlanan planda Osmanlı ordusunun savaş stratejisi, 19. yüzyıldaki Osmanlı-Rus savaşlarının çoğunda olduğu gibi, savunma üzerine şekillenmiştir³. Silah altına alınan kuvvetin nasıl konuşlandırılacağı ve hangi bölgelere ağırlık verileceği savunma stratejisi çerçevesinde planlanmıştır. Bu kapsamda, savaşın başında 621 piyade taburu, 25 süvari alayı ve 129 topçu bataryasına tekabül eden silah altındaki Osmanlı askerlerinin 479 piyade taburu, 15 süvari alayı ve 107 bataryaya denk gelen kısmı Bosna, Karadağ, Kafkaslar ve Bulgaristan gibi çatışma bölgelerine taksim edilmiştir. Rus ordusu karşısında esas mücadeleyi verecek olan ve Osmanlı ordusunun ağırlık merkezini teşkil eden Tuna Cephesi'ndeki kuvvetler Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa⁴ komutasında üç

² Gültekin Yıldız, "Kara Kuvvetleri", *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul 2013, s. 54.

³ 18. Yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti'nin büyük stratejisi, Doğu Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da bölgesel güç olarak mevcudiyetini sürdürmek ve toprak bütünlüğünü korumaktan ibaretti. Bu kapsamda takip edilen milli güvenlik konsepti ise Avrupa siyasetinde öne çıkan büyük güçlerden bir ya da birden çoğuyla stratejik ortaklık kurma, Avrupa'da oluşan yeni siyasi sistemin meşru aktörlerinden biri olma ve taarruzdan kaçınarak savunma ile vakit kazanma prensiplerine dayanmaktaydı. Yıldız, "Kara Kuvvetleri", s. 48.

⁴ Çırpanlı Abdi Paşa namıyla da bilinen Abdülkerim Nadir Paşa 1807'de bugünkü

gruba taksim edilmiştir. Osmanlılar, cephe hattındaki iki doğal bariyeri; Tuna Nehri ve Balkan Dağları'nı savunarak Rus ordusunu engellemeyi planlamaktaydı. Bu kapsamda Kale-i Erbaa olarak da bilinen Varna, Rusçuk, Şumnu ve Silistre gibi önemli savunma noktalarını içine alan bölgede Tuna şark ordusu adıyla ve Vidin bölgesinde Tuna garp ordusu adıyla iki kolordu kurulacaktı. Ayrıca Tuna Nehri'nden sonra ikinci savunma hattı olarak belirlenen Balkan Dağları'nın savunması için Edirne'de 40 bin kişilik bir kolordunun kurulması planlanmıştı⁵. Plandan anlaşılacağı üzere, Osmanlılar araziye hâkim olmanın avantajını sonuna kadar kullanmak istemiş ve iki hat halinde derinlikli bir savunma anlayışı benimsemiştir. Birinci ve ikinci hatların teşkil edilmesi Osmanlı ordusunun oynak savunma ile savaşın gidişatına göre manevra yapılabilmesine de imkân sağlayabilecekti.

Harp planı mucibince Osmanlı donanması Ruslar karşısında üç filoya taksim edildi. Bunlar Karadeniz, Tuna ve Akdeniz filolarıydı. Üç fırkadan oluşan ve Batum'dan Rumeli sahillerine kadar geniş bir bölgeyi kontrol altında tutan Karadeniz filosunun görevi Rus sahillerini ablukaya alarak Rus harp ve ticaret gemilerinin abluka dışına çıkmasını engellemekti. 13 monitörden müteşekkil Tuna filosu, Rus ordusunun öncelikli hedeflerinden biri olacak olan Tuna Nehri'nin savunmasında görevlendirildi. Üçüncü filo olan Akdeniz filosu ise Rus Baltık

Bulgaristan topraklarındaki Çırpan'da doğdu. Genç yaşta Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye'ye girerek ordunun dönüşüm sürecinde subay görev aldı. 1835'te Viyana'ya eğitim için gönderildi ve 5 yıl kaldıktan sonra Miralay rütbesi ile Erkân-ı Harbiyye reisliğine getirildi. 1846'da Ferik, 1847'de Müşir oldu. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde ordu kumandanlığı, valilik, seraskerlik, bahriye nâzırlığı ve serdâr-ı ekremlik gibi birçok görevde bulundu. Kırım Harbi'nde Anadolu ordusu komutanlığı görevini yürüttü. 93 Harbi'nde ise ilerleyen yaşına rağmen Rumeli ordusu komutanı olarak görev yaptı. Görevi sırasında Rus ordusunun Balkanlardaki ilerleyişine karşı koyamaması neticesinde Sultan II. Abdülhamid tarafından görevden alınarak dîvân-ı harbe verildi. Mahkeme sonucunda yenilginin tek sebebi olmadığı, askerî meclisin de payı olduğu anlaşıldı. Ancak önce Midilli sonrasında Rodos'ta ikamete mecbur tutuldu. 1883'te Rodos'ta öldü. Abdülkadir Özcan, "Abdülkerim Nadir Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1988, s. 253-254.

⁵ Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 2, İstanbul 1936, s. 11-15.

filosunun Cebelitarık üzerinden muhtemel bir saldırısını önlemek ve Akdeniz'deki sevkiyatın güvenliğini sağlamakla yükümlüydü⁶.

Serasker Redif Paşa'nın savaşın ilanından önce Sultan II. Abdülhamid'e sunduğu listeye göre silah altına alınmış asker sayısı toplam 490.300 idi. Bu sayının 186.500'ü Tuna Cephesi'nde, 90.900'ü Kafkas Cephesi'nde konuşlanmıştı. Ancak, savaşın başında Osmanlı askerî gücünün yaklaşık yarısına tekabül eden kuvvet Rus ordusunun karşısında değil, dönemin şartlarında talî cephe olarak addedilebilecek yerlerde konuşlanmıştı. Örneğin 107.500 asker Bosna, Hersek, Karadağ ve Sırbistan gibi diğer çatışma bölgelerinde, 105 bin asker de Girit, Hicaz, Trablusgarp, Yanya ve İstanbul gibi imparatorluğun dört bir yanında konuşluydu⁷. Tuna Cephesi'nde Osmanlı kuvvetleri ağırlıklı olarak Tuna şark ordusunun hâkimiyet sahası olan Şumnu, Silistre, Rusçuk Varna ve Dobruca'da konuşlanmıştı. Sayısı 100 bini geçen bu kuvvetten başka, Vidin'de 50 bin civarında, Sofya-Filibe-Edirne hattında da 30 bin civarında asker mevcuttu⁸.

Tuna Cephesi, Osmanlı ve Rus orduları için ağırlık merkezi olarak addedilmiş, her iki ordu da yığınaklanmasında buraya ağırlık vermiştir. Bu yönüyle Tuna Cephesi savaşın sonucunu tayin edecek yer idi. Osmanlı savunmasının temelini oluşturan yüzlerce kilometre uzunluğundaki Tuna Nehri'nin korunması için müstahkem mevkilere ve kalelere odaklanılmıştı. Ancak, Osmanlılar bu hattın savunması için yeterli hazırlık yapmadığı gibi burayı korumaya yetecek miktarda askeri de Rumeli harp sahasına gönderememişti. Osmanlı ordusunun seferber ettiği 500 bini geçkin askerin sadece 200 bine yakını Rus ordusuyla en önemli muharebelerin meydana geleceği Bulgaristan'a sevk edilmişti. Ayrıca, ikinci savunma hattı olarak tasavvur edilen Balkan Dağları hattının tutulması için hazırlanması planlanan 40 bin kişilik kolordu, bir türlü hazırlanamadı. Bu yüzden Osmanlı ordusunun 93 Harbi'ndeki en

⁶ Evren Mercan, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, İstanbul 2018, s. 69-70.

⁷ Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, ed. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983, s. 294.

⁸ Necati Tacan, "1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceysi Hatalar: Başkomutanlık", *Askeri Mecmua*, Sayı 107 (Aralık 1937), c. 8, s. 757.

büyük hatalarından biri eldeki kuvveti doğru konuşlandıramamasıydı. Osmanlı karar alıcıları savaşın planlama aşamasında savaş boyu etkisi devam edecek stratejik bir hata yaparak kuvvetini dağıtmış, kesin sonuç bölgesi mahiyetindeki Tuna Cephesi'nde daha güçlü olmak için ikincil bölgelerde hesaplı riskler almak yerine, Osmanlı coğrafyasının dört bir yanında güçlü olmaya çalışmıştır.

Osmanlıların aksine, Rus ordusu muhtemel bir Osmanlı-Rus savaşının hazırlıklarına savaştan çok önce başlamıştı. Prusya ordusunun 1870-1871 Savaşı'nda Fransa karşısındaki başarısı Rus askerî planlamacılarına ilham vermişti. Ruslar muhtemel bir savaşta Prusya ordusunun tatbik ettiği gibi düşman unsurları yok etmek için kapsamlı bir plan hazırlığına girişmişti. Hazırlanan Rus harp planına göre Ruslar süvari ağırlıklı mobilize kuvvetlerle müstahkem mevkiyi es geçerek hızla düşmanın kalbine, yani İstanbul'a yönelecekti. Böylece muhtemel Fransız ve İngiliz müdahalesinin önüne geçilmiş olacaktı⁹. Rus harp planı kapsamında Rus ordusu Tuna Cephesi'nde iki grup şeklinde teşkil edilecekti. İlk grup Tuna Nehri ve Balkan Dağları'nı geçer geçmez 100 bin civarında askerle İstanbul'a yürüyecekti. 8 piyade tümeni, 4 süvari fırkası, 10-11 Kazak süvari alayından müteşekkil diğer grup ise Rusçuk ve Şumnu'da konuşlu Osmanlı kuvvetlerine karşı yürüyerek İstanbul'a yürüyen ordunun gerisini tutarak ikmal hattının güvenliğini sağlayacaktı¹⁰.

Evren Mercan'a göre, Rus bahriye planlamacıları Osmanlı donanmasının Kırım Harbi sonrasında oluşan materyal üstünlüğüne karşı Karadeniz ve Tuna'da statik kıyı savunma ve asimetrik taarruzları içeren hibrit bir harp yöntemi benimsemişti. Dönem şartlarında yenilikçi bir yaklaşım olan ve sonraki yıllarda etkisini kanıtlayacak bu harp doktrini ile düşmanın deniz hâkimiyeti ve harekât kabiliyetinin kısıtlanması planlanmaktaydı. Bu kapsamda Rus stratejisi üç aşamadan oluşuyordu. Birincisi Rus ordusu için stratejik önemi haiz limanlar,

⁹ Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Santa Barbara 2009, s. 184-185.

¹⁰ William C. Fuller, *Strategy and Power in Russia 1600-1914*, New York 1992, s. 314-315.

körfezler ve yaklaşma istikametlerine mayın döşeyip bu bölgelerde yüzer bataryalar, monitör ve kıyı topçularından kurulu bir savunma hattı teşkil ederek pasif savunma tedbirleri uygulamaktı. İkinci aşama Osmanlı Tuna filosunun oluşturduğu tehdidi ortadan kaldırmak ve Osmanlıların harekât kabiliyetini sınırlandırmak için torpido taarruzlarını temel alan eylemler içermekteydi. Üçüncü aşama ise yine torpido taarruzları ile Osmanlıların Karadeniz'deki nakliyatını ve deniz harekâtını engellemeye dönük aktif savunma tedbirlerini kapsamaktaydı¹¹.

1877 yılına kadar Osmanlı-Rus savaşlarının Rumeli'de yoğunlaştığı yer önceleri Besarabya, Rusların toprak kazanımları sonrasında ise Dobruca olmuştur. Bulgaristan'dan İstanbul'a giden yollardan intikal için en uygun yolların başında Dobruca üzerinden giden yol geliyordu. Rus ordusu 1828-1829 savaşında Diebitsch komutasında hızlıca Dobruca'dan geçerek Edirne'ye ulaşmıştı. Ancak, 93 Harbi'nde şartlar 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan çok farklıydı. Osmanlılar Dobruca ve gerisinde müstahkem mevziler kurarak bu hattın savunmasını güçlendirmişti. Rus donanmasının Karadeniz üzerinden kara birliklerini destekleme şansı yoktu. Değişen harp anlayışı ile orduların sayıları da artmıştı. Diebitsch'in ordusu Dobruca'yı 50 bin civarında asker ile geçmişken 1877'de Rus ordusu 200 binden fazla asker ile Osmanlı sınırına dayanmıştı. Böylesine büyük bir ordunun ihtiyaçlarının donanma desteği olmadan karşılanması ziyadesiyle zordu. Bu yüzden Rus ordusu Tuna Nehri'ni Rusçuk-Niğbolu arasından geçerek Balkan Dağları üzerinden Edirne ve İstanbul'a ulaşmayı planlamıştı. Ayrıca, Balkan Dağları'nın kuzeyinde yoğun olan Bulgar nüfusu Rus harp planlamacıları için önemli bir faktör olarak görülmüştür. Dost halkın bulunduğu böyle bir hat üzerinde ilerlemek, Rus ordusu için önemli kazanımlar demektir¹².

Rusçuk'un batısından Tuna Nehri'ni geçerek Balkanlara yürüyecek olan Rus ordusu için Bulgaristan'da 6 ana *yaklaşma istikameti* bulunmaktaydı. Bunlardan dördü Sofya-Filibe-Edirne hattını

¹¹ Evren Mercan, *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, İstanbul 2020, s. 35-38.

¹² Frederick Maurice, *The Russo-Turkish War*, Londra 1905, s. 31-32.

takip ederek Balkan Dağları'nın batısından dolanmayı gerektiriyordu¹³. Ancak, böylesine uzun bir rotayı takip etmek diğer seçenekler düşünüldüğünde ziyadesiyle tehlikeli olabilirdi. Eğer Sofya-Filibe hattı takip edilirse Rus ordusunun ikmal hattı uzadıkça uzayacak, böylesine uzun ikmal hattını korumak zor olacaktı. Şumnu-Ruşuk arasında yoğunlaşmış Osmanlı kuvvetlerinin bu durumu avantaja çevirmesi ve Rus ordusunun ricat hattını kesmesi de mümkündü. Bu yüzden, Rus ordusu için en iyi seçenek Şıpka ve Kazgan¹⁴ geçitleri arasındaki bölge, yani Koca Balkan Dağları üzerinden harekâtı gerçekleştirmek olarak görünmekteydi. Rus harp planında Balkan Dağları hayati öneme sahipti. Mümkün olan en kısa sürede İstanbul'a ulaşmayı hedefleyen Ruslar için Balkan Dağları'ndan bir geçit elde etmek zorunluydu. Ruşuk-Niğbolu arasından Rus ordusunun Tuna'yı geçmeyi planladığı göz önüne getirilince Ruslar için birçok farklı geçit alternatifi vardı. Ancak, bunlardan yalnızca bazıları kolordu seviyesinde harekât gerçekleştirmeye uygundu. Zorlu arazi koşullarında askerlerin ve ordunun ağırlığının intikali bütün geçitlerden mümkün değildi. Bu yüzden belli başlı geçitler Rus ordusu için ana hedef olabilirdi. Bunlar arasında harekât için en uygun olanlar Gabrova-Kızanlık arasındaki Şıpka Geçidi ve Osmanpazarı-İslimye arasındaki Kazgan geçitleriydi. Kazgan Geçidi, Tuna Cephesi'nde Osmanlı ağırlık merkezini teşkil eden Şumnu-Ruşuk hattına olan yakınlığı sebebiyle Rus ordusu için tehlikeliydi. Bu yüzden Şıpka Geçidi Rus ordusunun harekâtı ileri safhaya taşıyabilmesi için en müsait geçiş bölgesi olarak düşünülmüştü.

2. Rus Ordusunun Tuna Harekâtı Kapsamında Osmanlı Karargâhının Pasif Savunma Teşebbüsleri

Seferberlik ilanından sonra Tuna Cephesi'nde harekâtı gerçekleştirecek olan Rus kuvveleri önce Besarabya'da toplandı. Savaşın 24 Nisan 1877'de ilan edilmesiyle birlikte Grandük Nikola

¹³ Savaş döneminde Bulgaristan'daki yaklaşma istikametleri ve ana yollar için bkz. Francis Vinton Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, New York 1879, s. 163.

¹⁴ Günümüzde Kotel Geçidi olarak bilinen Osmanpazarı-İslimye arasındaki bağlantıyı sağlayan geçittir.

komutasındaki Ruslar dört kola ayrılıp hızla sınırı geçerek Romanya'ya girdi. Ordunun sıklet merkezini teşkil eden üç kol farklı istikametleri takip ederek Bükreş civarında toplandı. Dobruca'da gösteri taarruzu yapması planlanan diğer kol da Tuna'nın karşı kıyısında Kalas-İsmail hattında konuşlandı¹⁵. Rus ordusunun bu bölgelerdeki yığınağı mayıs ayı boyunca devam etti. Böylece, Rus ordusu yığınağını harp planına göre gerçekleştirerek gösteri taarruzu yapacak kuvvetleri Dobruca'da, esas taarruzu yapacak olan ana kuvvetini de Bükreş civarında toplamış oldu. Haziranın sonuna kadar geçen süre zarfında en dikkat çekici şey, Osmanlı ordusunun Tuna'yı geçerek Rus hatlarına karşı herhangi bir taarruza girişmemesiydi. Tuna Umum Komutanı Abdülkerim Nadir Paşa, Kırım Harbi'nde Ömer Lütfi Paşa'nın yaptığı gibi Rus kuvvetlerine karşı aktif savunma stratejisi uygulamamış, müstahkem mevkiilerde hareketsiz şekilde beklemeyi tercih etmişti. Öyle ki, Rus ordusu için önemli ulaşım noktaları dahi tahrip edilmeye çalışılmadı. Bu şartlar altında Ruslar herhangi bir engelle karşılaşmadan geçiş harekâtına kadar bütün hazırlıklarını rahat şekilde tamamladı.

Osmanlı kuvvetleri Bulgaristan'ın dört bir yanında geniş hat üzerinde konuşlanmıştı. Ordunun büyük kısmı Şumnu, Rusçuk Silistre, Varna, Niğbolu, Dobruca ve Vidin gibi merkezlerde toplanmıştı. Bu ana noktalar haricinde kalan diğer şehir ve kasabalara da mahallin önemine göre asayişi de temin etmek için kuvvet konuşlandırılmıştı. Osmanlı'nın birinci savunma hattı olarak kabul ettiği Tuna Nehri'ni gözetlemek için Silistre'den itibaren batıya doğru her 4-5 kilometrede bir karakollar yaptırıldı. Bu görevin yerine getirilmesinden böylesi kapsamlı bir görev için yetersiz sayılabilecek 7 ihtiyat taburu sorumluydu. Bu karakollar arasında telgraf hattı olmadığı için iletişim imkânı da kısıtlıydı. Muhtemel bir Rus taarruzunda karakollar iptidai bir yol izleyerek ateş yakacak ve diğer karakollara mesaj ulaştıracaktı¹⁶. Görüldüğü üzere Osmanlı ordusu, yaklaşık 200 bin askeri Tuna Cephesi'nde konuşlandırmış olmasına rağmen Tuna Nehri'nin savunmasını çok ilkel bir sisteme terk etmişti. Aslında böyle bir yol izlenmesinin sebebi

¹⁵ Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, s. 149-150.

¹⁶ Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, İstanbul 1937, s. 9-12.

Osmanlı kuvvetlerinin sayısal eksiğinden ziyade, Osmanlı ordusunun keşif ve gözetleme faaliyetlerini gerekli şekilde icra edememesi ve Rus ordusunun yığınak ve intikali hakkında yeterli istihbarat elde edememesiydi. Bu da Osmanlı ordusunun imkân ve kabiliyetlerinin cephe hattı boyunca dağıtılmasına neden olmuştu.

Osmanlı ordusunun Tuna Nehri'ni savunmak için en önemli güvencesi donanmanın materyal üstünlüğüydü. Tuna boyunca muhtelif ebatlarda birçok muharebe gemisi görevlendirilmişti. Ancak, Osmanlı donanması Ruslar karşısındaki üstünlüğünü avantaja çeviremedi. Rus donanmasının uyguladığı asimetrik harp doktrini ile Osmanlı donanması Tuna Nehri boyunca etkisiz hale getirildi¹⁷. Bu şartlarda geçiş harekâtının başarı şansı ziyadesiyle yüksekti. Rus geçiş harekâtının ilk aşaması, harp planı mucibince Dobruca'dan yapılan gösteri taarruzu ile 22 Haziran'da başladı. Bot ve filikalarla Ruslar Kalas'ta Tuna Nehri'ni geçti. Dobruca'daki taarruzun Ruslara faturası bölgedeki cılız savunma ve muharebe gemilerinin kullanılamamasından dolayı sadece 142 kişiydi¹⁸. Rus Başkomutanlığı ana taarruzu baskın şeklinde gerçekleştirerek zorluk çekmeden operasyonu tamamlama çabasındaydı. Bu yüzden geçiş harekâtı öncesinde Tuna Nehri boyunca stratejik noktalarda gösteri taarruzları düzenlenerek asıl geçiş yeri gizlenmeye çalışıldı. Rus topçusu 24 Haziran'da Vidin, Niğbolu, Rusçuk ve Tutrakan gibi muhtelif bölgeleri yoğun bombardımana başladı. Nitekim, Tutrakan nümayişi Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa tarafından gerçek taarruz olarak telakki edilmiş, Zıştovi'den 26 Haziran'da gerçekleştirilen ana taarruzda Osmanlı kuvvetlerinin kayıtsızlığının önemli sebeplerinden biri olmuştur¹⁹.

¹⁷ 93 Harbi'nde Tuna Nehri'ndeki mücadele ve Rus donanmasının 93 Harbi boyunca Tuna Nehri ve Karadeniz'de uyguladığı torpido taarruzları temelli deniz harp stratejisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mercan, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, s. 57-94; Mercan, *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, s. 49-64; Evren Mercan, "93 Harbi'nin Ortaya Çıkardığı Bir Deniz Harp Stratejisti: Stepan Osipovich Makarov", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22 (2015), s. 133-144.

¹⁸ Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, s. 156.

¹⁹ Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Ankara 1993, s. 99-

Rus ordusu 26 Haziran gecesi Zıştovi'nin karşısından küçük botlar vasıtasıyla geçiş harekâtına başladı. Büyük gizlilikle başlatılan operasyonun Osmanlı gözetleme karakolları tarafından fark edilmesi ancak Rus askerlerinin Tuna'nın diğer kıyısına çıkmaya başlaması ile olmuştu. Bu bölgedeki ihtiyatlardan teşkil edilmiş karakol kısa süren müsademedi sonra ve diğer karakollara da haber ulaştırmadan telaşla geri çekildi. Osmanlıların müdahalesiyle karşılaşmayan Rus birlikleri saat gece 1'den 4.30'a kadar Tuna'nın karşı kıyısına çıkmaya devam etti. Ruslara karşı gönderilen ilk kayda değer birlik Zıştovi'de konuşlu Ahmed Hamdi Paşa komutasındaki kuvvetler oldu. Ancak, az sayıdaki bu müfreze geriden sürekli takviye edilen düşman karşısında fazla tutunamayarak geri çekilmek zorunda kaldı²⁰.

Rus ordusu geçiş harekâtının ilk aşamasını tamamlamış ve geçişin güvenliğini sağlamıştı. Harekâtın rahat şekilde gerçekleştirebilmesindeki en önemli etkenlerden biri Osmanlı ordusunun bilgi edinmede yaşadığı sorunlardan kaynaklanmaktaydı. Aslında Abdülkerim Nadir Paşa Rus ordusunun Rusçuk'un batısından geçiş yapacağını çok önceden tahmin etmişti. Ancak, bu bölgede müstahkem mevzilerin ve asker sayısının yetersizliğinden şikâyet etmesine rağmen²¹ komutası altındaki diğer bölgelerden asker tefrik ederek Rusçuk'un batısındaki hattın güçlendirilmesine çalışmamış, konuşlanmada değişikliğe gitmeden ordunun büyük kısmını Kale-i Erbaa civarında tutmaya devam etmişti. Bunun sebebi aslında paşanın Tuna'nın savunulabileceğine dair inancının olmayışı idi.

Abdülkerim Nadir Paşa Şumnu civarında kalarak müstahkem mevki savunmaları ile Rus ordusunu durdurmayı hedefliyordu. Ancak, haberdar olmadığı şey, Rus ordusunun müstahkem mevzilerle oyalanmayıp hızla İstanbul'a yürümek istediğiydi. Ayrıca, Abdülkerim Nadir Paşa'nın böylesine pasif bir savunma stratejisini tatbik edebilmesi

101.

²⁰ Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, s. 42-47; Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 100-101.

²¹ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (=ATASE), *Osmanlı Rus Harbi (=ORH)*. 1/7/616, 14 Mayıs 1293, [26 Mayıs 1877].

için elinde seyyar kolordunun olması da gerekirdi. Düşmanın gerisinin ve ikmal hattının bu seyyar kolordu vasıtasıyla tehdit edilerek ilerleyişin engellenmesi mümkün olabilirdi. Ancak, bu dönemde süvari bakımından yetersiz Osmanlı ordusu, Rus taarruz kıtalarının gerisini tehdit ederek keşif ve gözetleme faaliyetlerini icra edebilecek durumda değildi. Bu yüzden Osmanlı karargâhının ihtiyatlı hareketleri, Osmanlı ordusunun savaşın ilk evresinde yaşadığı birçok mağlubiyetin ana sebeplerinden biri olacaktır. Aslında yüzlerce kilometrelik Tuna Nehri hattının düşman unsurları hakkında bilgi edinmeden savunulabilmesi ziyadesiyle zor hedefti. Tuna'nın dört bir yanına dağılmış Osmanlı askerleri birçok bölgede aynı Zıştovi'de olduğu gibi kolaylıkla alt edilebilecek durumdaydı. Bu yüzden Zıştovi'de Rus ordusuna karşılık verilememesinden ziyade Osmanlı ordusunun harekâtın ilk aşamasından sonra bir türlü reaksiyon gösterememesi dikkatleri celbeden esas meseledir.

Rus ordusu her ne kadar harekâtın ilk aşamasını başarıyla tamamlamış olsa da Osmanlıların hala Rusları engelleme imkânı vardı. Düşman taarruzunu kesmek için ona en zayıf olduğu anda taarruz ederek bozmak gerekirdi. Ancak, Osmanlı birlikleri, Rusların en zayıf anı olan nehir geçiş harekâtı esnasında Rus birliklerine zayıt verdirmek gibi büyük bir fırsatı değerlendiremedi. Zıştovi taarruzu haber alınır alınmaz ilk etapta Niğbolu, Tırnova ve Rusçuk gibi yakın yerlerden bölgeye asker kaydırılabılırdi. Böylece, köprü yapımını tamamlamadığı için süvari ve ağır toplarını nehirden geçirememiş Rusların harekâtı neticeye erdirmesi engellenebilirdi. Öyle ki, Kale-i Erbaa ve Vidin'den sevk edilecek bir diğer kuvvet ile de üstünlük sağlanabilir, hazırlıksız Rus ordusu Tuna'nın ötesine atılabılırdi. Osmanlı ordusunun harekât kabiliyeti her ne kadar böyle bir manevrayı hızla icra etmeye muktedir olmasa da inisiyatif alınarak gayret ve fedakârlık gösterilse, Rus ordusunun hazırlıksız durumundan faydalanmak mümkün olabilirdi²².

Abdülkerim Nadir Paşa Zıştovi'ye yapılan saldırının ciddiyetini ilk başta anlayamamıştı. Paşa, Rusların esas taarruzunu Tutrakan ve

²² Mehmed Hulusi, *Niçin Mağlub Olduk 1877-78 Osmanlı Rus Seferi; Avrupa Cihetindeki Harekât*, İstanbul 1326, s. 48-49.

Silistre dolaylarından gerçekleştirmesini beklemekteydi. Osmanlı karargâhının ikilemde kalması Rus kıtalarının hazırlıksız durumundan faydalanmasını engellemiştir. Geçiş sorunsuzca tamamlayan Ruslara karşı Osmanlı karargâhının aldığı ilk kayda değer tedbir, Ahmed Eyüb Paşa komutasında hazırlanan bir kuvvetin Rusçuk istikametinde ilerleyen Rus kuvvetlerine karşı gönderilmesi oldu. Bu birliğin diğer görevi de keşif ve gözetleme faaliyetleri icra ederek Tırnova üzerine ilerleyen Rus ordusunun ikmal hattını tehdit etmektir²³. Fakat bu kolordu böylesine kapsamlı bir görevi icra edecek donanımda ve sayıda değildi. Ayrıca, bu tedbire başvurmak için ziyadesiyle geç kalınmıştı. Rus ordusu bütün hazırlıklarını tamamlayarak harp planlarını tatbik etmek için harekâta başlamıştı. Nitekim, 33 piyade taburu, 5 süvari alayı ve 11 bataryadan oluşan Ahmed Eyüb Paşa kolordusu 8 Temmuz'da Rusçuk-Byala arasında düşmanla ilk temastan sonra geri çekilmek zorunda kaldı²⁴. 13 Temmuz'da Tuna Cephesi karargâhından gelen bir telgraf, bu manevranın neden başarısızlıkla sonuçlandığını gözler önüne sermektedir. Abdülkerim Nadir Paşa, Redif Paşa ve Namık Paşa'dan oluşan Osmanlı karargâhı, üstün düşman kuvvetleri karşısında eldeki tek seyyar kuvvet olan Ahmed Eyüb Paşa kolordusunu riske atmamak adına böyle bir kararın alındığını belirtmekteydi²⁵. Böylece Osmanlı ordusunun Rus ilerleyişi karşısındaki tek manevrasından ciddi bir çatışmaya dahi girilmeden vazgeçilmiş oldu.

Osmanlı karargâhındaki ikilemin bir diğer sebebi de şüphesiz emir komutanın çok başlı hale gelmiş olması idi. Rus ordusunun Tuna'yı geçmesi üzerine Serasker Redif Paşa ve Hassa Müşiri Namık Paşa İstanbul'dan cephe hattına gönderilmişti. Kararlar genel olarak Abdülkerim Nadir Paşa ve bu iki paşa arasında alınmaktaydı. Ayrıca, Meclis-i Askerî de karar mekanizmasında önemli yere sahipti. Ancak, İstanbul'dan sürekli Rus ordusunun ilerleyişinin durdurulması için önlem alınması yönünde baskı yapıyorken Osmanlı karargâhı cephe hattındaki konuşlanmayı değiştirecek hareketlerden kaçınıyordu. Öyle ki Osman Paşa'nın Vidin'den muharebelerin cereyan ettiği bölgeye

²³ ATASE, *ORH.* 3/185, 25 Haziran 1293, [7 Temmuz 1877].

²⁴ Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, s. 69-72.

²⁵ ATASE, *ORH.* 9/8A, 1 Temmuz 1293, [13 Temmuz 1877].

hareket etme talebi, Avusturya'dan gelen istihbarat dolayısıyla kabul görmemişti. Rusların Sırplarla Vidin civarında birleşeceği yönündeki doğrulanamayan bir bilgi bile Osmanlı karar alıcılarının ikilemde kalmalarına neden oluyordu²⁶.

Abdülkerim Nadir Paşa'ya göre kendisi aslında Rus ordusunu durdurabilmek için adım atmak istemişti. Bu kapsamda Rus ordusunun sol yanını tehdit ederek Balkanları gözetlemesi için Osmanpazarı'na Şumnu'dan 1 fırka gönderecekti. Ayrıca, Osman Paşa kuvvetlerini Rusların sağ kanadına kaydırmayı planlamıştı. Ancak, askerî meclisten gelen kesin emir üzerine bunlardan vazgeçerek başarı şansı olduğuna pek de inanmadığı Ahmed Eyüb Paşa komutasındaki kuvveti hazırladığını iddia etmektedir. Abdülkerim Nadir Paşa'nın en çok yakındığı şeylerden biri de cephe hattına İstanbul'dan yapılan müdahalelerdi. Redif ve Namık Paşaların İstanbul'dan bölgeye gönderilmesiyle karar süreçlerindeki etkisinin azaldığını da iddia etmekteydi²⁷. Ancak, Serdar-ı Ekrem'in bu sözleri görev süresi boyunca Osmanlı ordusunun bir türlü değişmeyen hareketsizliğini açıklamaya kâfi değildir. Ayrıca, kendini savunma güdüsüyle komutanı olduğu cephede gelişen olayların sorumluluğunu hiçbir şekilde almak istememesi ve bütün sorumluluğu belli başlı örnekler üzerinden askerî meclise yıkmak istemesi de dikkat çekicidir. Her ne kadar paşanın bu şikâyetleri kendini korumak için söylenmiş olsa da bu ifadeler 93 Harbi'nde Osmanlı karar mekanizmasının nasıl sorunlu şekilde işlediğini gözler önüne sermektedir.

Osmanlıların Rus ilerleyişi karşısındaki en dikkat çekici manevrası, planlama aşamasında yapılan bir hatanın düzeltilmesi oldu. Temmuzun ilk haftasında Batum, Sohum, Karadağ ve Bosna gibi talî cephelerden Tuna Cephesi'ne takviye gönderilmesi kararlaştırıldı. Vidin'den Osman Paşa'nın Plevne'ye ilerlemesi emri verildi. Ayrıca Balkan Dağları hattında düşman ordularını tutabilmek için bu hattın takviyesi düşünüldü. Bu kapsamda Süleyman Hüsnü Paşa Karadağ'dan,

²⁶ ATASE, *ORH*. 3/185, 25 Haziran 1293, [7 Temmuz 1877].

²⁷ Mustafa Öztürk, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi", *Belgeler*, Sayı 27 (2003), c. 23, s. 131.

Mehmed Ali Paşa da Yenipazar'dan emirlerindeki kuvvetler ile Tuna Cephesi'ne çağırıldı. Süleyman Paşa'nın Şıpkı ve İslimye arasına, Mehmed Ali Paşa'nın da Sofya bölgesinde konuşlandırılmasına karar verilmişti²⁸. Ancak, bu manevra ile beklenen fayda tam olarak alınamadı. Her ne kadar Osman Paşa Plevne'ye ucu ucuna yetişerek burada önemli bir savunma hattı teşkil etse de Mehmed Ali Paşa ve Süleyman Paşa daha Tuna Cephesi'ne ulaşmadan Balkan Dağları savunması çökmüştü.

3. General Gurko'nun Balkanlardaki Harekâtı ve Osmanlı Balkan Savunması

Rus ordusu Tuna Nehri'ni geçtikten sonra süvari ve teçhizatını rahatça karşıya geçirebilmek için köprü yapımına başladı. Geçişten sadece 5 gün sonra, 2 Temmuz'da yapımı tamamlanan köprüden ilk geçirilen birlik General Gurko'nun Balkan geçitleri üzerine yürüyecek olan öncü birliğiydi. Kayda değer oranda süvari kuvveti barındıran bu birliğin görevi, keşif ve gözetleme faaliyetleri gerçekleştirmek ve ana kuvvetlerin İstanbul üzerine yürüyebilmesi için Balkan geçitlerini kontrol altına almaktı. Ayrıca bu birlik Osmanlıların stratejik ulaşım ve haberleşme yollarını da tahrip etmekten sorumluydu²⁹. Ruslar bütün kuvvetlerini Zıştovi'de toplandıktan sonra orduyu üç ana gruba ayırdı. Sol kanatta 75 bin kişiden oluşan 11'inci, 12'nci ve 13'üncü kolordular Grandük Nikola komutasında Kale-i Erbaa üzerine yürüyecekti. Sağ kanatta 35 bin kişilik 9'uncu kolordu Niğbolu-Plevne hattına ilerleyecekti. Bu ikisinin ortasında, merkezde ise General Gurko'nun 10 bini geçkin kuvveti Tırnova istikametini takip ederek Balkan geçitlerine yürüyecekti³⁰.

General Gurko Tuna'yı geçtikten sonra Osmanlı ordusunun durağanlığından da faydalanarak hızla Tırnova üzerine hareket etti. Geçişten sadece 5 gün sonra herhangi bir sorunla karşılaşmadan

²⁸ ATASE, *ORH*. 3/185AA, 26 Haziran 1293, [8 Temmuz 1877].

²⁹ Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, s. 164-165.

³⁰ Mehmed Hulusi, *1877-78 Osmanlı Rus Seferi*, s. 50.

Tırnova'ya kadar ulaşmıştı. Osmanpazarı'ndan gönderilen takviye kuvvetin de zamanında yetişememesinden dolayı birkaç saatlik küçük çarpışmadan sonra Bulgaristan'ın ortasında önemli ulaşım yolları üzerinde bulunan Tırnova şehri 8 Temmuz'da Ruslar tarafından ele geçirildi³¹. Tırnova'nın ciddi mücadele verilmeden teslim edilmesi, Ruslara Balkanlardaki ilerleyişlerini devam ettirebilmeleri için önemli bir zaman kazandırmıştı. Her geçen günün önemli olduğu cephe hattında Osmanpazarı'ndan gönderilen takviye kuvvet, zamanında Tırnova'ya ulaşmış olsa savunma bir müddet daha sürdürülebilirdi. Düşman ilerleyişinin belli süre engellenmesi de Balkan Dağları hattında birçok şeyin değişmesini sağlayabilirdi fakat bu mümkün olmadı.

Tırnova'yı ele geçirdikten sonra burada takviye birliklerin gelmesini bekleyen Gurko, hızla Balkan geçitlerine yapılacak harekât için hazırlıklara başladı. 12 Temmuz'a kadar 4 gün boyunca devam eden hazırlıklar kapsamında küçük müfrezeler halinde keşif kolları çıkarıldı ve yöredeki Bulgarlardan Balkan Dağları üzerindeki geçitler hakkındaki her türlü bilgi temin edilmeye çalışıldı. Yapılan tahkikata göre Balkanları aşmak için en müsait yol olan Şıpka Geçidi, Osmanlılar tarafından savunmaya elverişli şekilde tutulmaktaydı. Ancak, diğer geçitlere Şıpka kadar önem verilmemişti³². Bu yüzden Gurko, Şıpka dışındaki geçitler arasından kolay geçilebilecek bir yol arayışı içerisine girdi. Bu kapsamda Şıpka ve Ferdiç³³ geçitleri arasında bulunan Hainköy Geçidi çevirme harekâtı için hedef nokta olarak belirlendi. General Gurko, Osmanlı ordusunun hazırlıklı olduğu ve taarruz beklediği geçitten değil de ikincil önemde addettiği ve bu yüzden iyi şekilde tahkim etmediği Hainköy'den geçerek Şıpka Geçidi'nin güçlü savunmasını boşa çıkarmayı planlamıştı.

³¹ General Gurko'nun Tırnova harekâtı ve Osmanlı ordusunun stratejik öneme sahip bu şehri savunmada gösterdiği zaafiyet hakkında detaylı bilgi için bkz. Sedes, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, s. 60-62, 88-90; Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 108-110.

³² Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, s. 166-167.

³³ Günümüzde Elena geçidi olarak bilinen Tvarditsa-Elena arasındaki geçittir.

General Gurko hedef tespitinden hemen sonra taburlarının Hainköy'e intikalini sorunsuzca gerçekleştirebilmek için yol tamir çalışmalarına başladı. 200 kişilik istihkâm bölüğü Bulgar rehberler eşliğinde bölgeye gönderildi. Yol yapım çalışmalarını 3 gün boyunca büyük bir sessizlikle tamamlayan Ruslar bu hususta yöre halkından da fazlasıyla yardım aldı³⁴. Rusların dost unsurlar arasında hazırlıklarını yürütmesi, operasyonun baskın şeklinde gerçekleştirilerek hızla başarıya ulaştırılmasındaki en önemli etkenlerdendir. General Gurko'nun hazırlık sürecinde en çok imtina ettiği şey harekâtın gizli yürütülmesiydi. Çünkü Ruslar Şıpka'yı ana hedef olarak gördükleri için Osmanlıların bu geçişten olabildiğince geç haberdar olmasını istiyorlardı. Böylece İslimye'den ve Kızanlıktan bölgeye takviye gelemeyecek, Hainköy Geçidi az kuvvete karşı hızla geçilerek plan başarıyla uygulanabilecekti. Nitekim Hainköy civarında gerçekleştirilen hazırlıklar kimseye fark ettirilmeden tamamlanmıştır.

Osmanlı kuvvetlerinin Rusların günlerce devam eden çalışmalarından haberdar olamaması istihbarat eksikliğinin ve bölgede yapılması gereken keşif ve gözetleme faaliyetlerinin icra edilmediğinin göstergesidir. Bunun için başlıca iki neden ortaya sürülebilir. Bunlardan birincisi Osmanlı karar alıcılarının Rusların Hainköy'e taarruz edeceğine ihtimal vermemesidir. Osmanlılar bu bölgeden stratejik bir manevra yapılmasına imkân vermediği için sınırlı sayıdaki imkânlarını birincil önemde addedilen geçitlere vakfetmişti. Savaşın başında Balkan geçitlerinde istihkâm faaliyetlerine başlanmış olmasına rağmen bu çalışmalarda en çok özen Şıpka ve Kazgan gibi Osmanlılar tarafından birincil önemde addedilen geçitlere gösterilmiştir. Hainköy Geçidi'nin de arasında olduğu diğer geçitler ikincil önemde addedilmiş ve iyi şekilde tahkim edilememiştir³⁵. Ayrıca, General Gurko'nun Tırnova'yı ele geçirdikten sonra Balkan Dağları boyunca muhtelif yerlere gönderdiği süvari bölükleri ve bunların gerçekleştirdiği gösteri taarruzları Osmanlılara Rusların İslimye'ye mürur eden geçitlerinden

³⁴ Daily News, *The War Correspondence of the Daily News 1877*, Londra 1878, s. 264.

³⁵ ATASE, *ORH*. 96/200, 17 Şubat 1293, [1 Mart 1877]; ATASE, *ORH*. 96/201AE, 20 Nisan 1293, [2 Mayıs 1877].

geçmeye teşebbüs edeceğini düşündürmüştü³⁶. İstanbul'dan Balkan ordusu için gönderilen birliklerin önemli kısmının İslimye'de konuşlandırılması ve Balkan Komutanı Rauf Paşa'nın İslimye'de olması da Osmanlıların dikkatinin bu bölgede olduğunun göstergesidir.

Osmanlı ordusunun kayıtsızlığının ikinci nedeni ise Balkan ordusu'nun zamanında kurularak bütün organizasyonu takip edecek komutan eşliğinde bölgeye gönderilmemesidir. Tuna Nehri'nin savunmasında gösterilen zaafiyet, Balkan Dağları hattının savunmasında da kendini göstermiş, bu bölgeye gereken önem zamanında verilmemiştir. Savaş öncesinde yapılan harp planı mucibince Balkan Dağları'nın güneyinin savunması İstanbul'un üzerine bırakılmış, burası için Edirne'de 40 bin kişilik bir ihtiyat ordusunun hazırlanması planlanmıştı. Ancak, ihtiyat ordusu temmuz ayına gelindiğinde hala kurulmamıştı. Abdülkerim Nadir Paşa da Balkan Dağları hattını kendi sorumluluk bölgesi olarak görmediği için buradan gelen takviye taleplerine kayıtsız kalıyordu. Bu şartlar altında temmuz ayına kadar Balkan geçitlerine gözle görülebilir sayıda kuvvet konuşlandırılmadı. Bölgede konuşlu askerlerin çoğunun bölgeye sevk edilmesi ancak Rus ordusunun Tuna Nehri'ni geçmesi üzerine olmuştu. Rauf Paşa'nın Balkan Komutanı olarak atanması ise Rus ordusunun Tırnova'yı işgalinden günler sonra olmuştu. Paşa cephe hattına ancak Rus ordusunun Hainköy taarruzundan üç gün önce ulaşabilmişti³⁷. Rauf Paşa'nın ayağının tozuyla kontrolü ele alması ve irili ufaklı birçok geçit bulunan Balkan Dağları silsilesine bu şartlar altında tamamen hâkim olması ziyadesiyle zor idi.

Osmanlı ordusundaki süvari kullanımı ve istihbarat problemleri tüm cephe hattında olduğu gibi Balkan Dağları silsilesinde de Rus ordusu için en önemli avantajlardandı. Aslında Hainköy Geçidi arazi koşulları göz önüne alındığında savunmaya en elverişli geçitlendendi. Rusların harekât hazırlıkları haber alınsa rahatlıkla Hainköy Geçidi'ne

³⁶ Nikolai Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, Londra 1900, s. 44, 299-300.

³⁷ Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), *Yıldız Esas Evrakı Defterleri* (=Y.EE.D.), 800/7, 27 Haziran 1293, [9 Temmuz 1877].

kuvvet kaydırılabilir ve bu dar geçit Ruslar için geçilmez hale getirilebilirdi. Ancak, keşif ve gözetleme faaliyetlerinin lâıykıyla icra edilememesi Osmanlıların Hainköy'ü geçilmez kılmasını engelledi. Bu şartlar altında operasyon hazırlıklarını tamamlayan General Gurko, 14 Temmuz sabahı Hainköy Geçidi'ne taarruz etti. Ruslar geçitte konuşlu az sayıdaki Osmanlı askerini kolayca mağlup ederek Rus ordusu için stratejik öneme sahip Balkan Dağları hattından geçiş elde etmeyi başardı³⁸.

Osmanlıların Balkan Dağları'ndan geçişini engelleyemediği General Gurko'ya karşı Balkanların güneyinde aldığı önlem ise şöyle idi. Rauf Paşa öncelikle Balkan ordusu için yegâne ikmal hattı konumundaki Yeni Zağra'nın güvenliğini temin etmek istiyordu. Bu kapsamda İslimye'den iki kol halinde Tvarditsa ve Yeni Zağra civarında Rus öncülerini karşılamak için asker çıkarıldı. Ayrıca Şıpka'daki Mehmed Hulusi Paşa'nın Kızanlık istikametini takip ederek Rus ilerleyişine karşı durması emri verildi³⁹. Böylesi bir manevranın sebebi şüphesiz takviye kuvvetler yetişene kadar Rus ordusunun ilerleyişini engellemektir. Geç de olsa Tuna Umum Komutanlığı sorumluluk bölgesi olan Osmanpazarı'ndan 7 taburluk takviye kuvvet Rusların Hainköy'den geçişi üzerine Saffet Paşa komutasında yola çıkarılmıştı⁴⁰. Bu taburlar yetişene kadar Rus ordusu oyalanırsa Ruslar karşısında manevra gerçekleştirilebilirdi. Ayrıca Süleyman Paşa komutasında Karadağ'dan yola çıkan ve İstanbul'dan gönderilen takviyelerin de yakında çatışma bölgesine ulaşması bekleniyordu. Ancak, Ruslar karşısında gönderilen kolların hiçbiri başarı sağlayamadı. Kızanlık ve Tvarditsa civarındaki müsademelerde Rus ordusu kolaylıkla Osmanlı kuvvetlerini aşarak 17 Temmuz akşamı Şıpka önlerine ulaştı.

Saffet Paşa'nın takviye kuvvet olarak gönderilmesinde yaşanan gecikme Rauf Paşa'nın manevrasından verim alınmasını engellemiştir.

³⁸ Rus ordusunun Hainköy taarruzu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 62-75; Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 138-145.

³⁹ ATASE, *ORH*. 51/126, 3 Temmuz 1293, [15 Temmuz 1877].

⁴⁰ ATASE, *ORH*. 10/164, 4 Temmuz 1293, [16 Temmuz 1877]; ATASE, *ORH*. 10/164AA, 4 Temmuz 1293, [16 Temmuz 1877].

Saffet Paşa'nın İslimye'ye ulaşması ve Rauf Paşa ile birleşerek hareket etmesi iş işten geçtikten sonra, yani Gurko'nun Şıpka önlerinde olduğu 18 Temmuz tarihinde mümkün olmuştu⁴¹. Aslında Osmanpazarı'nda konuşlu Saffet Paşa livasının Kazgan-İslimye hattına destek için gönderilmesi Balkan kumandanı Rauf Paşa tarafından 9-10 Temmuz'da düşman Balkan geçitlerini geçmeden talep edilmiş idi⁴². Ancak, Osmanlı karargâhı Osmanpazarı'nın tehlikeye atılmaması için buradaki kuvvetin sevkini uygun görmemişti. Osmanpazarı'na yakın olan Şumnu'dan buraya kuvvet kaydırılarak bu talebin tatbik edilmesi yoluna da gidilmemişti. Nereden asker alınırsa alınsın hep bir yerlerin eksik kalacağını düşünen Osmanlı karargâhı bir kez daha en başından beri devam eden ikileme düşmüştü.

Keşif ve gözetleme faaliyetleri yapılamadığı için düşman kuvvetlerinin sayısının bilinmemesi de Osmanlıların karar alma sürecini uzatmaktaydı. Öyle ki, bir zaman sonra ordunun yönetiminde sorumlu Abdülkerim Nadir, Redif ve Namık Paşalar yaş ve hastalıklarından kaynaklı maluliyetlerinden dolayı mevkileri dolaşarak durumu iyice tatbik edemediklerinden ve bu yüzden bir mevkiden başka mevkiye asker kaydırmanın uygun olup olamayacağını anlayamadıklarından şikâyet etmeye başlamışlardı⁴³. Bu şikâyetler aslında Osmanlıların cephe hattındaki pasifliğinin ve düşmana karşı yeterince mukabele edilememesinin nedenini açıkça gözler önüne sermektedir. 70 yaşını aşmış olan Abdülkerim Nadir Paşa'nın bütün sahaya hâkim, durumu lâyıkıyla tahlil edebilen bir komutan olması zaten pek de mümkün değildi. Sadece Saffet Paşa dahi düşman kuvvetlerinin 14 Temmuz'daki Hainköy taarruzundan önce Balkan Dağları'nın güneyine kaydırılmış olsaydı, Rus ordusu Hainköy-Kızanlık arasında böyle rahat şekilde ilerleyemezdi. Ayrıca bölgedeki asker sayısının caydırıcılığı takviye kuvvetler gelene kadar Gurko'nun Hainköy'den Şıpka üzerine harekâtını dahi engelleyebilirdi. Nitekim, Gurko'nun harekâtını devam ettirmesinin en önemli nedenlerinden biri keşif kollarının sağladığı istihbarat neticesinde ricat hattının

⁴¹ ATASE, *ORH.* 8/108, 6 Temmuz 1293, [18 Temmuz 1877].

⁴² ATASE, *ORH.* 1/7/908-909, 28 Haziran 1293, [10 Temmuz 1877].

⁴³ ATASE, *ORH.* 9/8A, 1 Temmuz 1293, [13 Temmuz 1877].

güvenliğinden endişe etmemesi ve Osmanlıların Balkan Dağları'nın güneyindeki zayıf durumunu tespit edebilmiş olmasıydı.

4. Balkan Dağları Savunmasının Düşmesi ve 1. Şıpka Muharebesi

Şıpka Geçidi, savaşın başından itibaren Ruslar için savaş planını tatbik edecekleri ana hedeflerden biri olarak kabul edilmiştir. Tuna'yı Zıştovi'den geçen ve hızla İstanbul'a ulaşmayı hedefleyen Rus ordusu için Şıpka Geçidi en hızlı ve güvenli ulaşım imkânlarını sağlamaktaydı. Bulgaristan üzerindeki yaklaşma istikametleri göz önüne getirildiğinde, stratejik seviyede harekât düzenlenebilmesi için en uygun yerlerden biri de yine Şıpka Geçidi idi. Balkan Dağları silsilesinde Orhaniye ve Kazgan gibi diğer önemli geçitler Rus ordusu için Şıpka kadar avantajlı değildi. Orhaniye Geçidi'ni zorlamak Ruslar için yolun uzanması, yolun uzaması ise uzun ikmal hattı teşkili ve bu hattın güvenliğini sağlamak için bir dizi problemle karşılaşmak demektir. Kazgan Geçidi ise Osmanlı ordusunun sıklet merkezi olan Tuna şark ordusunun yığınak bölgesine yakın konumdaydı. Buraya taarruz halinde Rus ordusunun gerisi Osmanlılar tarafından kolaylıkla tehdit edilebilirdi.

Osmanlı ordusu Şıpka Geçidi'nin önemini farkındaydı. Öyle ki mart ve mayıs aylarında Balkan Dağları'nda gerçekleştirilen incelemelerden sonra Şıpka Geçidi'nin önemi üzerinde durulmuş, muhtemel bir taarruzda düşman karşısında sorun yaşanmaması için Balkan geçitlerinin müstahkem hale getirilmesi gerektiği işaret edilmiştir⁴⁴. Bu kapsamda inşa faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi için mayıs ayının başında Halet Paşa emrine istihkâm subayları da verilerek Balkan geçitlerinde istihkâmın inşasına görevlendirilmiştir⁴⁵.

Osmanlıların Balkanlardaki incelemeleri savaşın ilanından önce başlamış olmasına rağmen, buraya gereken önem zamanında verilmemiştir. Halet Paşa'nın görevlendirilmesi ve inşa faaliyetlerine

⁴⁴ ATASE, *ORH*. 96/200, 17 Şubat 1293, [1 Mart 1877]; ATASE, *ORH*. 96/201AE, 20 Nisan 1293, [2 Mayıs 1877].

⁴⁵ BOA, *İrâde-Dâhiliye (=İ.DH.)*, 745/60907, 23 Rebiü'l-âhır 1294 [7 Mayıs 1877].

başlanması ancak savaşın ilanından 1 ay sonra mümkün olmuştur. Bu yüzden savaş öncesinde ordunun sahip olduğu zaman ve işgücü bu dönemde yitirilmiş idi. Savaş durumunda olan Osmanlı ordusu ağırlıklı olarak Kale-i Erbaa ve Tuna hattında yoğunlaşmış şekilde düşman taarruzunu beklemekteydi. Balkan Dağları'nın güneyinde konuşlandırılması gereken askerler de bu dönemde hazır edilmediği için Halet Paşa istihkâmların inşasında zaman ve işgücü problemleriyle karşı karşıya kalmıştı. Sorunun çözülmesi için padişah buyruğu ile bölgedeki ahalden yardım alınma yoluna gidilmiş, ihtiyar ve yaşı küçükler hariç erkek nüfustan ihtiyaç duyulan sayıda kişinin bölgeden temin edilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁶. Karar mucibince 1 hafta içerisinde Filibe ve İslimye sancakları ile geçitlerin civarındaki köy ve kasabalardan 12 bin kişi tertip edilerek 40 gün içerisinde bitirilmesi planlanan geçitlerde görevlendirilmiştir⁴⁷. Balkan geçitlerindeki çalışmalar haziranın sonuna doğru bitirilmiştir. Ancak, Balkanlarda kurulması planlanan ihtiyat ordusu kurulmadığı için geçitlere asker yerleştirmede sorunlar yaşanmıştır. Sorunun çözülmesi için Halet Paşa'nın talepleri kayda değer karşılık bulmuyordu. Abdülkerim Nadir Paşa sanki Balkan Dağları sorumluluk sahasından yüzlerce kilometre ötedeymiş gibi davranıyor, kendi sorumluluğunda görmediği bu bölgeden gelen takviye taleplerine de olumlu cevap vermiyordu. Emrinde 100 bini aşkın asker olan Serdar-ı Ekrem, bu sayının yetersiz olduğunu gerekçe göstererek Balkan geçitlerine asker göndermesi yönündeki emir ve talepleri kabul etmiyordu. Paşa'ya göre, takviye kuvvetin Balkanlara İstanbul tarafından gönderilmesi ve Kuzey Kafkasya'da gereksiz yere bekletilen askerlerin Balkanlarda görevlendirilmeleri gerekmekteydi⁴⁸. Bu şartlar altında uzun süre kayda değer asker sevki yapılamayan Balkan geçitlerindeki kuvvet sorunu, Rus ordusunun 27 Haziran'da Tuna'yı Zıştovi'den geçmesi üzerine daha da önemli mesele haline gelmiştir. Osmanlılar ikinci savunma hattını tutabilmek için eldeki imkânlar

⁴⁶ BOA, *İ.DH*, 746/60984, 22 Rebiü'l-âhır 1294 [6 Mayıs 1877].

⁴⁷ BOA, *İ.DH*, 746/60994, 10 Cemâziyü'l-evvel 1294 [23 Mayıs 1877].

⁴⁸ ATASE, *ORH*. 1/7/616, 14 Mayıs 1293, [26 Mayıs 1877]; ATASE, *ORH*. 1/7/617, 12 Mayıs 1293, [24 Mayıs 1877].

dâhilinde çaba göstermiş, Balkan hattının takviyesi için İstanbul'dan silah, mühimmat ve teçhizat gönderilmiştir⁴⁹.

Rus ordusunun Tuna'yı geçişi sonrası İstanbul'dan gönderilen kuvvetle birlikte Balkan geçitlerini kumanda etmesi için daha önce bölgedeki inşa çalışmalarına da katılmış olan Miralay Mehmed Hulusi Bey ve Miralay Rasim Bey terfi ettirilerek Balkanlara gönderildi⁵⁰. Şıpka'dan Kazgan Geçidi'ne kadar olan geçitlerin kumandası Mehmed Hulusi Paşa'ya, Şıpka'nın batısındaki geçitlerin kumandası ise Rasim Paşa'ya verilmişti⁵¹. Mehmed Hulusi Paşa refakatinde Balkanlara 8 tabur piyade, 1 batarya dağ topu 1 batarya 4 fondluk çelik Krupp bataryası ve 250 topçu gönderilmiştir⁵². Takviye kuvvetlerin ulaşması ile Şıpka'daki birlikler Rus saldırıları öncesi son halini almıştır. Aslında Balkanlara özellikle süvari ve müstahfız takviyesi gönderilmek istenmiştir. Selanik, Aydın ve Hüdavendigâr vilayetlerinden yaklaşık 1600 süvari 12 Temmuz'da bölgeye gönderilmek için hazır edilmiş, Balkan Dağları bölgesinde evlerinde kalan müstahfızların da silah altına alınarak Şıpka'ya gönderilmesi planlanmıştır⁵³. Ayrıca, 13 Temmuz'da İstanbul'dan 5 tabur asker ve dağ toplarından oluşan bir grup daha Rasim ve Mehmed Hulusi Paşaların acil isteği üzerine yola çıkarılmıştır⁵⁴. Ancak, Rusların Balkanlara yapacağı taarruza karşı son aşamada organize edilmeye çalışılan bu kuvvetlerin hiçbiri yetiştirilememiştir⁵⁵. Rus taarruzları öncesinde 14 Temmuz'da Şıpka'daki birliklerin son hali, geçitte 6 tabur, Şıpka köyünde de 4 tabur ihtiyat olmak üzere toplam 10 tabur olarak bildirilmiştir⁵⁶.

⁴⁹ ATASE, *ORH.* 68/100AAA, 19 Haziran 1293, [1 Temmuz 1877]; ATASE, *ORH.* 1/7/858, 21 Haziran 1293, [3 Temmuz 1877].

⁵⁰ BOA, *İ.DH.* 750/61234, 21 Cemâziyü'l-âhır 1294 [3 Temmuz 1877]; BOA, *İ.DH.* 750/61278, 22 Cemâziyü'l-âhır 1294 [4 Temmuz 1877].

⁵¹ ATASE, *ORH.* 10/8, 1 Temmuz 1293, [13 Temmuz 1877].

⁵² ATASE, *ORH.* 68/104, 23 Haziran 1293, [5 Temmuz 1877].

⁵³ ATASE, *ORH.* 71/50, 30 Haziran 1293, [12 Temmuz 1877].

⁵⁴ ATASE, *ORH.* 8/77AB, 1 Temmuz 1293, [13 Temmuz 1877].

⁵⁵ ATASE, *ORH.* 45/72, 3 Temmuz 1293, [15 Temmuz 1877].

⁵⁶ ATASE, *ORH.* 51/125, 2 Temmuz 1293, [14 Temmuz 1877].

General Gurko, Hainköy Geçidi üzerine yürüyüşe geçtiği 12 Temmuz'da bir başka kolu da Şıpka Geçidi'nin kuzey ucundaki Gabrova üzerine sevk etmişti. Gabrova kolu ile Gurko hem Osmanlıların dikkatini Şıpka'da tutmak istemiş, hem de çevirme harekâtını başarıyla gerçekleştirdikten sonra Şıpka üzerine yapılacak taarruzun hazırlıklarının tamamlanmasını amaçlamıştı. Bu kapsamda yapılan plana göre Gurko'nun 17 Temmuz'da Şıpka Geçidi'nin güneyine ulaşması hedeflenmişti. Bu yüzden iki kolun da 17 Temmuz'da Şıpka'ya taarruzu üzerine anlaşılmıştı⁵⁷. Ancak, Gurko uzun süren yürüyüş ve muhtelif noktalarda gerçekleşen çarpışmalardan dolayı belirlenen tarihte Şıpka'ya 30 kilometre mesafedeki Kızanlık önlerine daha yeni ulaşabilmişti. General Gurko'dan haber alınamamasına rağmen Gabrova müfrezesi 17 Temmuz'da Şıpka üzerine taarruzunu gerçekleştirdi. Üç koldan geçide saldıran Rus kuvvetleri, Şıpka'nın sağ ve solundaki paralel sırtlarda mevzi elde etmesine rağmen güçlü Osmanlı istihkâmları karşısında yetersiz kuvvetle gerçekleştirilen taarruzlarda başarı sağlayamadı. Taburlar 17 Temmuz akşamı Gabrova'ya çekildi⁵⁸. Böylece Rusların kendisinden yaklaşık iki üç misli çoğunlukta hâkim bir istihkâmdaki Osmanlı kuvvetlerine saldırısı kısa süre içerisinde başarısızlıkla sonuçlanmış oldu. Bu saldırı esasında güneydeki Gurko ile müştereken yapılması halinde başarı şansı yüksek olan bir saldırıydı. Ancak, iki kolun iletişim sağlayamaması sebebiyle 17 Temmuz'da gerçekleştirilen saldırı, Rus kuvvetleri için hezimetle neticelendi.

Gurko her ne kadar zamanında Şıpka'ya yetişip taarruza iştirak edememiş olsa da Tunca Vadisi'nde gerçekleştirdiği operasyonlarla Şıpka muharebelerinin neticesi üzerinde büyük etkisi olan kazanımlar elde etmişti. Rus öncüleri Hainköy'ü geçtikten sonra Yeni Zağra'daki demiryolunu tahrip etmiş, telgraf hattını da keserek Şıpka'nın dünyayla iletişimini kesmişti⁵⁹. Ayrıca, Şıpka'ya yetiştirilmeye çalışılan

⁵⁷ Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, s. 168; Daily News, *The War Correspondence of the Daily News 1877*, s. 257.

⁵⁸ Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 99-100; Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, s. 171-172.

⁵⁹ ATASE, *ORH*. 51/127, 4 Temmuz 1293, [16 Temmuz 1877].

mühimmat ve ikmal konvoyunu ele geçirerek Osmanlılar için hayati öneme sahip erzak ve mühimmata el konulmuştu⁶⁰. Filibe'den yalnızca 1 zaptiye çavuşu ile korumasız şekilde 13 Temmuz'da yola çıkarılan 90 arabalık ikmal kafilesi, gayet ağır şekilde ilerleyerek ancak dört günde Şıpka yakınlarına ulaşabilmişti. Kafile gecikmeden dolayı tam da Şıpka Geçidi'ne ulaşmak üzereyken 17 Temmuz'da Şıpka köyü dolaylarında Rus öncüleri tarafından ele geçirildi. 90 arabalık kafileden yalnızca 7-8 araba Şıpkadan indirilen bir bölük askerin yardımıyla geçide ulaştırılabildiği⁶¹.

Aslında ikmal kafilesi, geçitte yeterli miktarda mühimmat ve gıda maddesi bulunmayan Osmanlıların mücadeleye devam edebilmeleri için son şans idi. Tamamen kuzeyden gelecek saldırılara karşı dizayn edilmiş Şıpka Geçidi'nin ihtiyaçlarının Tunca Vadisi'nden karşılanması planlanmıştı. Ancak, çevirme harekâtıyla gerçekleştirilen Rus taarruzu Osmanlıların bütün planını boşa çıkarmıştı. Şıpka köyüne ve geçide ikişer aylık zahire ihtiyacını karşılayacak büyüklükte ambarlar yapılmıştı. Ancak, inşa faaliyetleri üzerinden 1 aydan fazla geçmiş olmasına rağmen bu ambarlara gıda maddesi gönderilmemişti. Bu şartlarda Şıpka'daki Osmanlı kuvvetlerinin elinde sadece geçitte bulunan üç dört günlük erzak kalmıştı⁶². Balkan Dağları'nın Rus ordusunun ana hedeflerinden biri olacağı aşikâr olmasına rağmen Şıpka'nın ihtiyaçları zamanında temin edilmemişti. Öyle ki mevcut imkânların korunması için bile kayda değer adım atılmamış, Şıpka köyündeki mühimmat ve teçhizat geçide ulaştırılmadan Ruslara kaptırılmıştı.

General Gurko erzak ve mühimmat tedariki şansı olmayan Şıpka'daki Osmanlı kuvvetlerinin bu şartlar altında fazla dayanamayacağını biliyordu. Çatışmaya girmeksizin geçidi teslim almak istedi. 18 Temmuz sabahı Mehmed Hulusi Paşa'ya mektup göndererek geçidin teslim edilmesini teklif etti. Ancak, herhangi bir

⁶⁰ ATASE, *ORH*. 99/138AJ.

⁶¹ BOA, *Yıldız Resmi Maruzat* (=Y.A.RES), 3/13/4-5, 7 Cemâziyü'l-evvel 1296, [29 Nisan 1879].

⁶² BOA, *Y.A.RES*, 3/13/4, 7 Cemâziyü'l-evvel 1296, [29 Nisan 1879].

cevap alamayınca birlikleri taarruza sevk etti. Az sayıdaki kuvvetle Şıpka'nın doğusundaki Berdek tepesinden ve geçidin güney ucundaki St. Nikola tepesi altından yapılan ilk taarruzlarda Ruslar istihkâmlara biraz yaklaşırsa da netice elde edemedi⁶³. Aslında bu taarruz General Gurko tarafından esas taarruz olarak düzenlenmemiştir. Gurko, Gabrova müfrezesi ile iletişim kurarak aynı anda taarruz etme çabasıındaydı. Bu yüzden 18 Temmuz'da gerçekleştirilen taarruzdaki esas amaç eş zamanlı taarruza kadar Şıpka savunmasını oyalamaktan ibaretti. 18 Temmuz'da Gurko'nun top kullanmaması ve kuvvetinin küçük kısmını taarruza sevk etmesi bunun göstergesidir⁶⁴.

Muharebe günü akşamı General Gurko esir askerlerden biri ile Hulusi Paşa'ya tekrar mektup gönderdi. Bu mektupta General, Şıpka'nın her tarafının sarıldığını ve Türk tarafının teslim olması gerektiğini, aksi takdirde bütün askerlerin öldürüleceğini bildirmekteydi. Bu durumu fırsat olarak değerlendiren Mehmed Hulusi Paşa 19 Temmuz sabahı Rus karargâhına bir subay göndererek gerçekleştireceği sessiz ricat için zaman kazanmaya çalıştı⁶⁵. 16 Temmuz'dan beri Rus orduları karşısında çarpışan Osmanlı askerleri ağır zayıat vermişti. Askerler arasında firarlar başlamıştı ve bezginlik had safhadaydı. Sınırlı sayıda cephanesi olan birlik aynı zamanda yorgunluk ve açlıkla da mücadele ediyordu. Mevcut şartlarda daha fazla Ruslara mukabele etmenin mümkün olmadığını anlayan Mehmed Hulusi Paşa, Rus karargâhına gönderdiği subayla zaman kazanmaya çalışarak, söz konusu zaman diliminde Rusların ihmalinden yararlanmış ve Şıpka'daki birlikleri Çırpan ve Filibe istikametine çekmeyi başarmıştı⁶⁶. Ruslar bu süre zarfında geçidi gözetlemeyerek hata yapsa da neticesinde Tırnova'dan yola çıkarak 7-8 gün olmasına rağmen yaklaşık 150 kilometrelik uzun bir yolu aşarak Şıpka gibi zorlu ve

⁶³ Şıpka muharebesinin cereyanı hakkında detaylı bilgi için bkz. Greene, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, s. 170-175; Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 93-130; Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 148-154.

⁶⁴ Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 106-112.

⁶⁵ ATASE, *ORH*. 6/146, 10 Temmuz 1293, [22 Temmuz 1877]; ATASE, *ORH*. 6/146A, 10 Temmuz 1293, [22 Temmuz 1877].

⁶⁶ Epanchin, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, s. 117-121.

stratejik önemi haiz bir mevkiyi çevirme harekâtı ile elde etmeyi başarmışlardı.

Osmanlı kuvvetlerinin müstahkem Şıpka Geçidi'nden mücadele etmeden geri çekilmesinin başlıca sebeplerinden biri de Osmanlı askerinin maneviyatının bozulması idi. Telgraf hatları kesildiği için iletişim şansı kalmayan ve 15 Temmuz'dan beri zor şartlar altında Ruslarla mücadele eden ağırlıklı olarak ihtiyat taburlarından kurulu Şıpka birliği, psikolojik olarak mücadeleyi sürdürebilecek durumda değildi. Şıpka Komutanı Mehmed Hulusi Paşa da ricatten hemen sonra yazdığı telgrafında askerlerin içinde bulunduğu psikolojiden kaynaklı emir komuta sorunları ile erzak ve mühimmat yetersizliklerine hususiyetle dikkat çekmekteydi. Paşa, mevcut şartlar altında bir gün daha savunmayı sürdürme niyetinde olmasına rağmen askerlerin yorgun ve mustarip olmasından dolayı ricat planını uygulamaya koymak zorunda kaldığını belirtmekteydi. Ayrıca taburlarında birçok firar olayı gerçekleşmişti, ki bu da Mehmed Hulusi Paşa'nın mücadele azminin kırılmasındaki bir diğer önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁷. Askerlerin maneviyatının bozulmasının bir diğer sebebi de şüphesiz düşmanın gücü hakkında tam olarak bilgi sahibi olunmaması idi. 16-17 Temmuz'da Kızanlık civarında düşmanla muhtelif çatışmalara giren Şıpka müfrezesi ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlılar bu çarpışmalarda düşman tarafından çevrildiği için Rusların kuvvetini tespit edememişti. Karşısındaki kuvveti keşfedemeyen zor şartlar altındaki askerler Rusları fazlasıyla gözlerinde büyütmekteydiler. Bu da mücadele azminin kırılmasına sebep olmuştur. Nitekim, Ruslar da Osmanlıların yaşadığı sorunların kendilerine büyük fırsat sağladığının farkındaydı. General Gurko 19 Temmuz'da Rus karargâhına yazdığı raporunda Osmanlıların hazırlıksız olmasını Ruslar için büyük bir şans olarak değerlendirmiş, Osmanlıların yeterli erzak ve motivasyona sahip olmaları halinde böylesine müstahkem bir mevzinin zaptının kendileri için çok zor olacağından bahsetmişti⁶⁸.

⁶⁷ ATASE, *ORH*. 6/146, 10 Temmuz 1293, [22 Temmuz 1877].

⁶⁸ Ali Fuad, *Musavver 1293-1294 Osmanlı-Rus seferi*, c. 1, İstanbul 1326, s. 316.

Osmanlı ordusunun Ruslar karşısındaki pasif tutumunun faturası Şumnu'daki karargâha kesildi. 16 Temmuz'da Mabeyn-i Hümayun'dan Serasker Redif Paşa ve Serdar-ı Ekrem'e çekilen telgrafta düşmanın hızla ilerlemesinin sebebi olarak 160-170 bin kişilik ordunun kalelere kapatılması ve bu kuvvetten seyyar birlik teşkil edilerek düşman önüne çıkarılmaması gösterilmiş, hızla tedbir alınması yönünde paşalar uyarılmıştı⁶⁹. Ancak, Sultan Abdülhamid'in uyarılarından sonra da Ruslara karşı kayda değer gelişme olmaması üzerine, Abdülkerim Nadir Paşa, Serasker Redif Paşa ve Namık Paşa görevlerinden azledilerek dîvân-ı harbe gönderilmiştir.

Sonuç

Osmanlı ordusunun 93 Harbi'nin ilk üç aylık döneminde takip ettiği savunma konsepti, stratejinin doğasına ters bir şekilde beklemekten ve hamle yapmaktan kaçınmaktan ibaretti. Osmanlı birlikleri Tuna Nehri'nin ötesinde Rus ordusu için stratejik noktaları tahrip ederek Rus ilerleyişini geciktirmeye çalışmamış, bu bölgede keşif ve gözetleme faaliyetleri icra edilemediği için Rus ordusunun yığınaklanması hakkında da yeterli bilgi elde edilememiştir. Benzer sorunlar Rus ordusunun Tuna'nın öbür yakasına geçmesinden sonra da devam etmiş olup Rus ordusu Romanya'da olduğu gibi Bulgaristan'da da rahatça hareket etme imkânı yakalamıştır. Rus ordusunun Bulgaristan'a girdikten sonra en savunmasız oldukları an olan nehir geçiş harekâtı karşısında herhangi ciddi adım atılmadı. Ruslara taarruz için en uygun zaman olan köprü yapımına kadarki 4-5 günlük süreçte düşmana ağır zayıat verdirilebilecek bir taarruza teşebbüs edilmediği gibi, sonrasında Rus ikmal hatlarını kesmek için de kayda değer bir tedbir geliştirilemedi. Daha savaşın başında yaşanan bu gelişmeler Osmanlı karar mekanizmasının Rus ordusu karşısında göstereceği pasif tutumun göstergesiydi. Osmanlı ordusunun Ruslar karşısında böylesine durağan kalarak pasif savunma stratejisi izlenmesinin en büyük sebeplerinden biri, Abdülkerim Nadir Paşa'nın emri altındaki kuvvetin Tuna'daki yüzlerce kilometrelik savunma hattını tutmaya yeterli

⁶⁹ Ahmed Mithat Efendi, *Zübdetü'l-Hakayık*, ed. Ömer Faruk Can, Ankara 2015, s. 204-205.

olmadığını düşünmesiydi. Bu düşünce zaten başarıya inancı olmayan Abdülkerim Nadir Paşa'nın en büyük dayanağı olmuştur. Serdar-ı Ekrem görev süresi boyunca emrindeki askeri dağıtmaktan imtina ederek bunları toplu halde tutmaya çalışmış, müstahkem mevki savunmasına odaklanmıştır. Osmanlı savaş planı iki hat halinde derinlikli bir savunma anlayışı ile Rus ordusunu engellemeyi planlamasına rağmen, her iki hatta da kayda değer tertibat sağlanamamıştır.

Osmanlı Devleti seferber ettiği kuvveti azami surette kesin sonuç yeri mahiyetindeki Tuna Cephesi'nde kullanmak ve talî cephelerde hesaplı riskler almak yerine, silah altına aldığı askerlerin yarısını ikincil önemdeki cephelerde görevlendirerek bütün imparatorluk topraklarında güçlü olmaya çalışmıştır. Tuna harp sahasında daha fazla asker görevlendirmek mümkünken, binlerce asker memleketin dört bir yanında beyhude bekletilmiştir. Silah altına alınan kuvvetin stratejik olarak doğru konuşlandırılmaması Osmanlı ordusunun Ağustos 1877'ye kadar Tuna Cephesi'ndeki pasif tutumunun başlıca sebebiydi. Bu yüzden Osmanlı yığınak planı ağırlık merkezi ve kuvvet tasarrufu prensiplerine uygun değildi. Bu hata savaşın ilerleyen aylarında talî cephelerden Bulgaristan'a kuvvet kaydırılarak giderilmeye çalışılmış olsa da, Tırnova, Selvi ve Şıpka gibi Osmanlı ordusunun operasyonel kabiliyetine etki eden stratejik noktalar kaybedilmiş, buraların sonradan elde edilmesi de mümkün olmamıştır.

Osmanlı yığınak planının yol açtığı bir diğer sorun ise Balkan Dağları hattında oluşturulması planlanan ihtiyat kolordusunun zamanında hazırlanmaması idi. Osmanlıların Tuna Cephesi'nde ikinci savunma hattı olarak kabul ettiği Balkan Dağları uzun süre askersiz kalmıştır. Bölgeye kayda değer sayıda asker sevk edilmesi Rus ordusunun Tuna'yı geçmesinden sonra olmuştur. Rauf Paşa'nın Balkan Komutanı olarak atanması ve cephe hattına ulaşması ise Rus taarruzlarından birkaç gün önce gerçekleşmiştir. Bu şartlar altında Balkan hattındaki organizasyon eksikliklerinden dolayı keşif ve gözetleme faaliyetlerinin icra edilememesi Balkan Dağları hattında savunma zaafiyetine neden olmuştur. Aslında keşif ve gözetleme ile istihbarat faaliyetlerinin yetersizliği, Balkan Dağları'nda olduğu gibi Tuna Nehri'nin de Ruslar tarafından rahatlıkla geçilmesinin esas

nedenlerindendi. General Gurko'nun harekâtının başarısının en önemli faktörlerinden biri Osmanlıların hiçbir şekilde Rusların niyetinden haberdar olamaması ve bu yönde tedbire başvuramamasıydı.

Savunma zaafiyetine neden olan bir diğer etken ise Balkan Dağları hattındaki geçitlerin hepsinin savunmaya kâfi derecede tahkim edilememesiydi. Osmanlılar daha çok tugay ve kolordu seviyesinde harekâta elverişli birincil önemdeki geçitlerin müstahkem hale getirilmesine odaklanmıştı. Ayrıca yeterli asker gönderilmeyen yaklaşık 200 kilometre genişliğindeki Kazgan-Şıpka hattında eldeki imkânlar da yine geçitlerin önem sırasına göre kullanılmış, askerlerin çoğu Şıpka ve Kazgan geçitleri ve bu geçitlerin hemen gerisindeki yerleşim yerlerinde konuşlandırılmıştı. Balkanlarda savunma zaafiyeti oluşturan bu gelişmeler Rusların kolayca Balkanları aşmasına ve Şıpka gibi müstahkem mevkiyi elde etmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlılar arazi hâkimi olma avantajından bir türlü istifade edememiş, Balkan Dağları gibi savunmaya elverişli hattı korumaya muktedir adımları atamamıştır. Bu şartlar altında kaybedilen Şıpka Geçidi, Süleyman Hüsnü Paşa ve Mehmed Ali Paşa'nın Balkanlarda görev almaya başlamasından sonra Osmanlı ordusundaki stratejik yönetim ve koordinasyon probleminin ana sebebi olacak, Balkanlardaki mağlubiyet esas etkisini bu Paşaların döneminde göstermeye başlayacaktır.

Bütün bu gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, Şıpka gibi müstahkem mevkinin düşmesinin başlıca nedenleri, Osmanlı karar alıcılarının Balkan Dağları hattını zamanında takviye etmemesi ve buraya gerekli özeni göstermemesidir. Buna savaşın başından sonuna kadar Osmanlı ordusunda görülen stratejik harekât ve yönetim sorunları da eklenince Osmanlı ordusu Rus ilerleyişi karşısında gerekli reaksiyonu gösterememiştir. Bu yüzden, cephe yönetiminin ordunun pasif kalmasında önemli etkisi olsa da savaşın ilk üç ayını kapsayan dönemdeki savunma zaafiyeti yalnızca bir kişinin sebep olabileceği kadar küçük kapsamlı bir hata değildir. Aksine, bu durum birden çok sorumlusu olan, stratejik yönetim problemlerinden kaynaklı hatalar silsilesi üzerine gelişmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE, *ORH.* 1/7/616, 14 Mayıs 1293, [26 Mayıs 1877]

ATASE, *ORH.* 1/7/617, 12 Mayıs 1293, [24 Mayıs 1877]

ATASE, *ORH.* 1/7/908-909, 28 Haziran 1293, [10 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 1/7/858, 21 Haziran 1293, [3 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 3/185, 25 Haziran 1293, [7 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 9/8A, 1 Temmuz 1293, [13 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 3/185AA, 26 Haziran 1293, [8 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 96/201AE, 20 Nisan 1293, [2 Mayıs 1877]

ATASE, *ORH.* 10/164AA, 4 Temmuz 1293, [16 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 10/164, 4 Temmuz 1293, [16 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 51/126, 3 Temmuz 1293, [15 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 8/108, 6 Temmuz 1293, [18 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 96/200, 17 Şubat 1293, [1 Mart 1877]

ATASE, *ORH.* 68/100AAA, 19 Haziran 1293, [1 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 10/8, 1 Temmuz 1293, [13 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 68/104, 23 Haziran 1293, [5 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 71/50, 30 Haziran 1293, [12 Temmuz 1877]
ATASE, *ORH.* 8/77AB, 1 Temmuz 1293, [13 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 45/72, 3 Temmuz 1293, [15 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 51/125, 2 Temmuz 1293, [14 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 51/127, 4 Temmuz 1293, [16 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 99/138AJ

ATASE, *ORH.* 6/146, 10 Temmuz 1293, [22 Temmuz 1877]

ATASE, *ORH.* 6/146A, 10 Temmuz 1293, [22 Temmuz 1877]

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arsivi (BOA)

BOA, *Y.EE.D.*, 800/7, 27 Haziran 1293, [9 Temmuz 1877]

BOA, *Y.A.RES.*, 3/13/4-5, 7 Cemâziyü'l-evvel 1296, [29 Nisan 1879]

BOA, *İ.DH.*, 745/60907, 23 Rebiü'l-âhır 1294, [7 Mayıs 1877]

BOA, *İ.DH.*, 746/60984, 22 Rebiü'l-âhır 1294, [6 Mayıs 1877]

BOA, *İ.DH.*, 746/60994, 10 Cemâziyü'l-evvel 1294, [23 Mayıs 1877]

BOA, *İ.DH.*, 750/61234, 21 Cemâziyü'l-âhır 1294, [3 Temmuz 1877]

BOA, *İ.DH.*, 750/61278, 22 Cemâziyü'l-âhır 1294, [4 Temmuz 1877]

Kaynak Eserler

Ahmed Mithat Efendi, *Zübdetü'l-Hakayık*, ed. Ömer Faruk Can, Ankara
2015

Daily News, *The War Correspondence of the Daily News 1877*, Londra 1878

GREENE, Francis Vinton, *Report on the Russian Army and its Campaigns in Turkey in 1877-1878*, New York 1879

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat*, ed. İsmet Miroğlu, İstanbul 1983

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ali Fuad, *Musavver 1293-1294 Osmanlı-Rus seferi*, c. 1, İstanbul 1326
EPANCHİN, Nikolai, *Operations of General Gurko's Advance Guard in 1877*, Londra 1900

FULLER, William C., *Strategy and Power in Russia 1600-1914*, New York 1992

KÖREMEZLİ, İbrahim, “Osmanlı-Rus Harpleri (1768-1878)”, *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul 2013, s. 249-287

MAURICE, Frederick, *The Russo-Turkish War*, Londra 1905

Mehmed Hulusi, *Niçin Mağlub Olduk 1877-78 Osmanlı Rus Seferi; Avrupa Cihetindeki Harekât*, İstanbul 1326

MERCAN, Evren, “93 Harbi'nin Ortaya Çıkardığı Bir Deniz Harp Stratejisti: Stepan Osipovich Makarov”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22 (2015), s. 133-144

MERCAN, Evren, *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*, İstanbul 2020

MERCAN, Evren, *II. Abdülhamid Dönemi Deniz Stratejisi*, İstanbul 2018

ÖZTÜRK, Mustafa, “1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi”, *Belgeler*, Sayı 27 (2003), c. 23, s. 117-139

ÖZCAN, Abdülkadir, “Abdülkerim Nadir Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1988, s. 253-254

SEDES, Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 2, İstanbul 1936

SEDES, Halil, *1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı*, c. 3, İstanbul 1937

SÜER, Hikmet, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, Ankara 1993

TACAN, Necati, “1877-1878 Osmanlı-Rus Seferinde Türk Sevk ve İdaresinde Sevkulceysi Hatalar: Başkomutanlık”, *Askeri Mecmua*, Sayı 107 (Aralık 1937), c. 8, s. 757

UYAR, Mesut ve Edward J. Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, Santa Barbara 2009

YILDIZ, Gültekin, “Kara Kuvvetleri”, *Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, İstanbul 2013, s. 47-113

Summary

Organization and coordination problems had been the main reason for the failures of the Ottoman Empire during the wars that took place in the eighteenth and nineteenth centuries. The Ottomans army did not have a proper war plan which was prepared during peacetime considering the political conditions. For that reason, ad-hoc and desultory maneuvers became the main way of fighting of the Ottoman army. The organization and coordination problems in the Ottoman army were especially experienced during the Ottoman-Russian War of 1877-1878. The multi-headed and complex command organization of the Ottoman army led to many problems on the Danubian front.

The strategy followed by the Ottoman Empire throughout the Ottoman-Russian War of 1877-1878 was based on defense. However, the way of defense of the Ottomans, especially during the first three months, was against the nature of the defense that indicates both passive and active practices. The Ottoman army did not attempt to attack the strategic points for the Russian army on the opposite shore of the Danube River. Besides, it could not be possible to reach enough information about the deployment of the Russian army because of the inefficiency of the reconnaissance and surveillance missions in the Ottoman army. These problems continued after the crossing operation of the Russian army. The Ottoman army did not take a serious step to benefit from the unprepared conditions of the Russians who had been trying to finish the crossing operation by constructing a bridge. Instead, the army under the command of Abdülkerim Nadir Pasha had performed a defense strategy that was based on absolute passivity against the Russian attacks without considering active defense that was based on threatening the important supply lines and mounting points of the enemy. Even though it would be easy to attack such positions and restrain the enemy by destroying the supply lines before the army gathered, the Ottomans did not consider exploiting the advantage even under such circumstances. Therefore, the Russian forces managed to finish their preparations easily to be able to carry out their war plan that was based on advancing on İstanbul.

These developments that took place during the first phase of the war were clear indications of the passive manner of the Ottoman decision-makers against the aggressive strategy of the Russian army. In fact, one of the main reasons for the passivity was Abdülkerim Nadir Pasha's dissatisfaction regarding the numbers of the Ottoman army. According to him, it was not possible to hold such a big defense line with the force under his command. He always complained about the inefficiency of the numbers and this became the main ground for him who had already no belief in success. At the preparation stage of the war, the Ottoman decision-makers attempted to be strong everywhere and did not consider taking calculated risks in the secondary areas to focus on the primary one. This strategic decision had a big impact on the course of the war. Therefore, Serdar-ı Ekrem preferred to remain immobile and preferred waiting to prevent the Russian advance by detaining them with the fortifications. In this context, one of the biggest strategic mistakes of the Ottoman army within the context of the war preparations was the inappropriate deployment of the mobilized force strategically. Even though the inefficiency of the force was understood during the first months of the war and the Ottoman decision-makers attempted to eliminate this mistake by reinforcing the Danubian front from the secondary fronts, the Ottoman army could not recover its operational capability that was damaged as a result of losing strategically important positions such as Tırnova, Sevlievno, Byala and the Balkan Mountains.

The defense of the Balkan Mountains which was considered as the second defense line of the Ottoman army was not prepared properly by the Ottomans. Although it was planned to organize an army corps for the defense of this line, it could not be possible to put in practice such a plan. The Balkan Mountains line was kept without deploying the necessary numbers for a long time. There was not an organized force under command of a determined commander until the advance of the Russian army after the first week of July. Most of the new battalions and equipment were sent to the Balkans right after the Russian crossing operation, and Rauf Pasha, the newly appointed commander of the Balkans, reached his zone just three-four days before the Russian attacks on the Hainköy Pass. Under these circumstances, the reconnaissance and surveillance activities could not be conducted

properly. Thereby, the Russian forces were able to advance in the Balkans without any resistance.

In fact, the inefficiency of the reconnaissance and surveillance missions was one of the main reasons for the failure in both defense lines, the Danube River and the Balkan Mountains. Another reason that caused a problem in the defense was that the Ottomans did not fortify all positions throughout the Balkan Mountains properly. The Ottomans could not benefit from the advantage of holding control of the battlefield and terrain. They divided the passages into two among themselves as primary and secondary compared to their terrain features and transportation potentials which offers a chance for operation at the strategic level. In this regard, the Shipka Pass and Kazgan Pass were regarded as the most important passages. The inefficient number of soldier were positioned by considering the importance of the passages. Also, the needs of the passages such as ammunition and provision were not satisfied in time to be able to hold the line against the Russian attacks. Therefore, all of these developments mentioned above paved the way for General Gurko to be able to easily pass such a tough terrain without facing a remarkable obstacle. The fall of the Balkan Mountains would be one of the main reasons for the strategic command and coordination problems in the Ottoman army after the appointments of Süleyman Hüsnü Pasha and Mehmed Ali Pasha, and the effects of the failures that took place during the first three months would be seen after these appointments.

Fâtih Devri Tüfeklerinin Askerî Müzelere İntikali Meselesi

The Issue of the Transfer of the Muskets from the Fatih Period to the
Military Museums

*Uğur DEMİR**

Öz

Bugün Harbiye Askerî Müzesi'nde Fâtih Sultan Mehmed devrine ait bir arkebüz sergilenmektedir. Bu arkebüz günümüze intikal eden en erken tarihli Osmanlı tüfeği olması hasebiyle büyük önemi haizdir. Ancak söz konusu silahın günümüze nasıl intikal ettiği bilinmemektedir. Bu makalede Fâtih devri arkebüzünün neden ve nasıl muhafaza edildiği; daha önce nerede veya nerelerde saklandığı; Aya İrini'deki müzede iken İbrahim Hakkı Konyalı tarafından nasıl gündeme getirildiği; daha sonra nasıl Harbiye'ye taşındığı ve burada ne zamandan itibaren sergilenmeye başlandığı; Fâtih devrinden başka tüfeklerin müzelere intikal edip etmediği ele alınacaktır. Bunun için önce Osmanlıda askerî müzeciliğin tarihi özetlenecek, sonra tarihî öneme sahip bazı eşyaların Aya İrini haricinde nerelerde muhafaza edildikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fâtih Sultan Mehmed, Harbiye Askerî Müzesi, Arkebüz, Tüfek

Abstract

An arquebus that belongs to the era of Mehmed the Conqueror has been exhibited in the Harbiye Military Museum. This arquebus is

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. E-posta: ugur.demir@marmara.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-6960-4211.

Geliş Tarihi/Received: 14.03.2020
Kabul Tarihi/Accepted: 14.05.2020

particularly important because it is the oldest Ottoman musket. On the other hand, it is still not known how did this gun manage to survive until today. This paper deals with why and how did this arquebus was protected, how it was revived by İbrahim Hakkı Konyalı while it had been exhibited in the Hagia Irene Museum, its transportation to the Harbiye Museum where it has been exhibited ever since, and finally, the question whether there were any survived muskets from the era of Mehmed the Conqueror or not. Therefore, the history of military museology in the Ottoman Empire will be summarized firstly. Then, other places apart from Hagia Irene, where the other historical artifacts are kept, will be discussed.

Keywords: Mehmed the Conqueror, Harbiye Military Museum, Arquebus, Musket

1. Osmanlı'da Askerî Müzeciliğin Gelişimi

Osmanlıların daha Fâtih Sultan Mehmed devrinden itibaren tarihî önemi haiz malzemeleri muhafaza etmeye başladıkları bilinmektedir. Bunlar arasında bazı Bizans eserleri, savaşlarda ele geçirilen silahlar ve eşyalar ile hem Müslümanların hem de Hristiyanların mukaddes kabul ettiği bazı eserler bulunuyordu. Ayrıca önceki padişahlara ait eşyalar da muhafaza edilmekteydi¹.

İstanbul'un fethinden hemen sonra Atmeydanı yakınlarında Güngörmez Kilisesi olarak bilinen yapı, barut deposu olarak kullanılmaya başlandı. Burada ayrıca değerli silah ve savaş malzemeleri de muhafaza ediliyordu. Güngörmez Kilisesi'nin 12 Temmuz 1490'da yıldırım düşmesi hasebiyle kullanılamaz hale gelmesinden dolayı buradaki tarihî değeri olan silah ve savaş malzemeleri Aya İrini'ye nakledildi².

¹ Cenap Çürük, "Askerî Müze", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, c. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 492.

² Zeynep Okyay, *Sermed Muhtar'ın Müze-i Askerî-i Osmanî Züvvârına Mahsûs Rehber İsimli Eseri ve Osmanlı Devleti'nde Askerî Müze'nin Kuruluşu*, İstanbul

1490 yılından itibaren hem bir silah deposu hem de tarihî değeri haiz savaş malzemelerinin muhafaza edildiği Aya İrini'nin bu özelliği yapıyı gezen yabancılar tarafından da anlatılmıştır³. Buradaki eşyalar zaman zaman törenlerde dışarı çıkarılmış ve sergilenmiştir⁴. İç Cebehane, 1726 yılında modern müzecilik anlayışına benzer bir tarzda yeniden dizayn edildi ve adı da “Dârülesliha” olarak değiştirildi. Fakat I. Mahmud döneminde, 1744'te, binada tamirat yapıldı ve yapının sergi işlevi geri plana alındı⁵. Sonraki yıllarda da sergi vasfı giderek ikinci plana düştü. 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Dârülesliha için de bir dönüm noktası oldu. Yeniçerilere ait onlarca silah ve eşya önce Aya İrini'ye gelişi güzel atıldı. Daha sonra ise yeniçerilere ait her türlü izin silinmeye çalışılmasının bir sonucu olarak Dârülesliha'daki yeniçeri silahları da ya dağıtıldı ya da satıldı. Ayrıca tarihî değeri yüksek birçok eşya da ilerleyen yıllarda açık artımlarla veya usulsüz yollarla yurtdışına satıldı. Söz konusu eserler bugün Avrupa'nın önde gelen müzelerinin en önemli parçalarını teşkil etmektedir. Yurtdışına satılmayan ve önemsiz görülen bazı tarihî eşya ise Aya İrini'de kaderine terk edilmişti. Bunlar arasında İstanbul'un fethi sırasında Haliç'i kapatan Bizans zinciri ve Hz. Ebubekir'in kılıçlarından biri de bulunmaktaydı⁶.

Aya İrini'deki tarihî eşyanın makus talihi Tophâne-i Âmire Müşiri Fethi Ahmed Paşa'nın meseleye el atmasıyla birlikte değişti. 1846 yılında çalışmalara başlayan Ahmed Paşa, Aya İrini'deki eşyaları iki kısma taksim etti. *Mecmua-i Esliha-i Antika* adı altında antika eserler

Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 38-39; Semavi Eyice, “Baruhane, Atmeydanı Baruthanesi”, *DİA*, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 95; Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 50.

³ Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, s. 102-117, 152-153.

⁴ Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, s. 117-118.

⁵ Cenap Çürük, “Askerî Müze”, s. 492. 1726 yılındaki değişikliğin Avrupa'daki “merak odası” modası ile münasebeti ve yapılan düzenlemeler için bkz. Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, s. 121-137.

⁶ Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, s. 155-156, 179-185. Haliç zincirinin Aya İrini'de sergilenmesi için ayrıca bkz. Uğur Genç, *Haliç Zinciri*, İstanbul 2010, s. 65-66.

bir araya getirildi. *Mecmua-i Asar-i Atika* adı altında ise tarihî değeri haiz silahlar toplandı⁷. *Mecmua-i Asar-i Atika* bölümünde Fâtiḥ'in kılıcı, Timur'un bazu-bendi, İskender Bey'in kılıcı, eski toplar, Alemdar'ın Horasanî kavuğu, Sultan Gavri ile Selahaddin Eyyübî'ye ait mineli kamalar, sabık Osmanlı padişahlarının kılıçları, Tiryaki Hasan Paşa'nın çakısı, Sokollu Mehmed Paşa'nın barutluğu ile atının haşesi, İslâm devletlerinin ve Avrupa devletlerinin eski sancakları, 1453'teki muhasarada Bizans tarafından Haliç'e gerilen zincir, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Sigetvar seferine giderken Tuna Nehri'nde bindiği saltanat kayığının parçaları gibi değerli eserler mevcuttu⁸.

Saffet Paşa'nın Maarif Nâzırlığı sırasında Aya İrini'deki eşyalardan 1869 yılında Müze-i Osmanî/Müzehâne-i Osmanî kuruldu. 1875 yılında Aya İrini'deki antik döneme ait eserler Çinili Köşke taşındı. Tarihî değeri olan askerî eşyalar ise Aya İrini'de tekrar kaderine terk edildi. Ancak Ahmed Muhtar Paşa'nın 1908-1923 yılları arasındaki

⁷ Fethi Ahmed Paşa'nın Aya İrini'deki faaliyetleri için bkz. Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, s. 191-215.

⁸ Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, s. 203. Baron de Tott, 1755'te Fransa Elçisi Vergennes'in sekreteri olarak İstanbul'a geldiğinde Aya İrini'nin önünde eski bir mancınık gördüğünü, ancak bu tarihî yadigara gerekli ilginin gösterilmediğini kaydeder (Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dâir Hatıralar*, ter. Mehmet R. Uzman, İstanbul tarihsiz, s. 88, dipnot. Sermet Muhtar, Baron de Tott'un hatıratına atıf yaparak şu değerlendirmede bulunur: “(Baron dö Tott) hatıratında o vaktin birçok ahvâl ve müessesât-ı askeriyesinden bahsettiği gibi (Aya İrini) Dâr'ül-eslihasından dahi bahseder. Osmanlı Dâr'ül-eslihasında birçok kıymetdâr silahlar ve askerî eşyâ gördüğünü, bilhassa Kosova'da Hüdavendigar Gazi'yi şehit eden (Miloş Kabiloviç)'in kılıncının burada mahfûz idüğünü Osmanlı davulları ve köslerinin pek ziyâde şâyân-ı dikkat olduğunu, (Aya İrini)deki birtakım tarihi ve nâdir silahların Avrupa müzelerinde emsâli görülemediğini zikreder. (Baron dö Tott) bu meyanda İstanbul Muhasârası'nda kullanılarak bi'l-ahire muhâfaza edilmiş ağır esliha-i kadîmeden büyük bir (mancınık)ın Dârü'l-esliha önünde, açıkta hâl-i harabîye yüz tuttuğunu görmesiyle bunun en kıymetdâr 'Osmanlı harp yâdigârlarından olduğunu ve muhâfazası elzemiyetini lâzım gelenlere ihtâr ettiğini beyan etmektedir.” (Sermed Muhtar'ın Müze-i Askerî-i Osmanî Züvvârına Mahsûs Rehber İsimli Eseri, s. 40-41). Sermet Muhtar'ın yazdıklarına göre Aya İrini'deki müzede Fâtiḥ Sultan Mehmed, Dördüncü Murad, Dördüncü Mehmed ve Turgut Reis'in miğferlerinin “birer şaheser” olduğunu yazar (Sermed Muhtar'ın Müze-i Askerî-i Osmanî Züvvârına Mahsûs Rehber İsimli Eseri, s. 173).

müdürlüğü esnasında bu eserler ile ilgili önemli düzenlemelere imza atıldı⁹.

Askerî Müze’de 1938’de birtakım düzenlemelere gidildi. Çünkü burası bir müzeden ziyade depo görünümündeydi. Bir uzman heyeti tarafından buradaki eşyaların tasnif edilmesi kararı alındı¹⁰.

Askerî Müze, II. Dünya Savaşı’nın Türkiye’ye de sıçrayabileceği endişesiyle 1940’ta kapatıldı. Müzedeki eserler İç Anadolu’nun muhtelif vilayetlerine nakledildiler¹¹. Savaş sonunda eserler İstanbul’a geri getirildiler ve müze Aya İrini’den Maçka Kışlası’na nakledildi¹². 1955’te ise Maçka Kışlası’ndan Harbiye Mektebi’nin jimnastik salonuna taşındı. 31 Ağustos 1959 tarihinde ziyarete açıldı. Bir süre sonra Harbiye Kışlası’nın tamamı müze haline getirildi¹³.

2. Fâtih Devri Tüfeklerinin Topkapı Sarayı’ndan Harbiye Askerî Müzesi’ne Uzanan Serencamı

Fâtih Sultan Mehmed döneminden itibaren tarihî önemi haiz eşyaların bir kısmı da Topkapı Sarayı’nda koruma altına alınmaya başlandı¹⁴. Bunlar arasında hem İslâmiyet hem de Hristiyanlık için

⁹ Bilge Ar, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, s. 216-258.

¹⁰ Cumhuriyet Arşivi, nr. 28 - 161 - 2; nr. 146 - 42 - 21.

¹¹ Anadolu’ya nakledilen eşyaların içler açısı durumu zaman zaman dönemin gazetelerinde sert tepkiyle karşılanmıştır. Misal için bkz. Kadırcan Kafılı, “Yine Askerî Müze Faciası...”, 21 Ekim 1955...Gazete...; Refi Cevad Ulunay, “Yine Askerî Müze”, *Milliyet*, 7 Ekim 1964, s. 3.

¹² Bakanlar Kurulu, 17.09.1952’de Aya İrini’deki eşyaların Maçka’ya nakledilmesini kararlaştırdı (Cumhuriyet Arşivi, nr. 130 - 70 - 4).

¹³ Cenap Çürük, “Askerî Müze”, s. 492.

¹⁴ Fâtih Sultan Mehmed’e ait eşya ve silahların bir kısmının da II. Mehmed’in türbesinde muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. 9 C 1284/8 Ekim 1867 tarihli bir belgeye göre Fâtih Türbesi’nde 3 kılıç ile bir bend bulunmaktaydı. Bunlar buradan alınmış ve yerlerine iki müzeyyen kılıç, bir bend ile başka yirmi dört adet “teberrükât” silah konulmuştur (TSMA, Evrak nr. 599/114). Fâtih Türbesi’nde 1870 yılı itibarıyla bulunan eşya ve silahların listesi için bkz. Şehabeddin Tekindağ, “Fatih Türbesindeki Eski Silâhların 1870 Tarihli Müfredat Defteri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*

mukaddes kabul edilen eşyalar, fethedilen bölge hükümdarlarına veya bazı Osmanlı devlet adamlarına ait malzemeler¹⁵ de yer alıyordu. Zamanla sayıları artan bu eşyalar Saray'da Has Oda'da muhafaza edilmeye başlandı. Bunlar içerisinde Hırka-i Saadet başta olmak üzere birçok eşya Osmanlı teşrifâtının en önemli unsurları hâline geldi¹⁶.

Has Oda'da padişahlara ait eşyaların birkısmı da muhafaza edilmekteydi. Buradaki padişah eşyalarına dair müfredat defterlerinde önemli bilgiler mevcuttur. Mesela 1760 tarihli bir müfredat defterinde “bazı teberrükât-ı şerîfe” başlığı altında odada Yıldırım Bâyezid'in sancağının saklandığı bir bohça, II. Bâyezid'in imamesinin konulduğu bir kutu, II. Selim'in cenazesinde tabutuna sarılan destar, III. Ahmed'in sancak ve aleminin bulunduğu bir bohça, “fâtih-i Mısır Sultân Selim bin Bâyezid Hân” yazılı harîr sancak, önceki hükümdarlara ait kelime-i şehadet yazılı bir adet aba seccade ile bir adet beyaz aba hırkanın Has Oda'da muhafaza edildiği kaydedilmiştir¹⁷. Bunların yanında Memlûk hükümdarları Sultan Kayıtbay ve Kansu Gavri'ye ait alemler de Has Oda'da muhafaza ediliyordu¹⁸.

1760 tarihli defterde Has Oda'da “Selâtîn-i mâziye âl-i Osmân hazerâtının kisve-i şerîfeleri” başlığı altında da sırasıyla III. Mustafa, III. Osman'ın kisveleri, “merhûm Yıldırım Bâyezid Hân hazretlerinin oğlu Sultân Mehmed hazretlerinin altun tacı aded 1”, “İstanbul Fâtihî merhûm Sultân Mehmed Hân hazretlerinin ve Sultân Selim bin Bâyezid Hân hazretlerinin ve Şahzâde Sultân Mehmed bin Süleyman Hân hazretlerinin kisve-i şerîfeleri olan boğça, 2”, “Fâtih-i Mısır merhûm Sultân Selim Hân hazretlerinin kisve-i şerîfeleri olur boğça, 3”,

[BTDD], Sayı 21 (Haziran 1969), s. 9-19.

¹⁵ Son yapılan incelemeler sonucunda Harbiye Askerî Müzesi'ndeki en eski tarihli parçanın Gazi Köse Mihal'e ait kılıç olduğu tespit edilmiştir.

¹⁶ Nurhan Atasoy, “Hırka-i Saadet”, *DİA*, c. 17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 375; Doğan Yavaş-Nebi Bozkurt, “Mukaddes Emanetler Dairesi”, *DİA*, c. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 111-114; Zeynep Tarım Ertuğ, “Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerîf Ziyareti”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16 (İstanbul 1998), s. 37-45.

¹⁷ TSMA.d, nr. 2087, vr. 8a-10b.

¹⁸ TSMA.d, nr. 2087, vr. 9b.

“Merhûm Sultân Süleyman Hân hazretlerinin kisve-i şerîfleri olur boğça, 12”, “Sultân Süleyman ve Sultân Selim Hân hazretlerinin kisve-i şerîfeleri olur boğça, 1”, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murad, III. Mehmed’in kisvelerinin bulunduğu 1 adet boğça, III. Murad’ın kisvesinin bulunduğu 1 adet boğça, I. Ahmed’in kisvesini havi 1 adet boğça, yine I. Ahmed’in 1 adet tebdil imamesi, II. Osman’ın kisvesini ihtiva eden 1 adet boğça, IV. Murad’ın kisvelerini havi 6 adet boğça, III. Ahmed’in kisvesini havi 1 adet boğça, yine III. Ahmed’in 1 adet tebdil imamesi, I. Mahmud’un kisvesini havi 1 adet boğça” sıralanmıştır¹⁹. Devamında şehzadelerin de kisvelerine dair kayıtlar mevcuttur.

Bazı padişah tesbihlerinin²⁰, sultanların kaleme aldıkları hat levhalarının²¹ ve III. Ahmed’in Hırka-i Saadet Dolabı’nın üzerinde “tüfenk kurşunu ile deldiği simden ma’mûl bir adet nişângâh levhâsının”²² da Has Oda’da muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.

Fâtih Sultan Mehmed’in şahsî eşyalarının ve dönemin önemli gelişmelerini, özellikle de İstanbul’un fethininin hatıralarını taşıyan silahların da Osmanlılar tarafından hassaten muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Fethin şahidi Haliç’e çekilen zincir, Fâtih dönemi topları ve mancınıkları daha Fâtih devrinden itibaren Aya İrini’de saklanmış ve bunların birkısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Maalesef başta İstanbul’dakiler olmak üzere dünyanın farklı müzelerinde sergilenen veya depolarında saklanan II. Mehmed dönemi hatıralarının genel bir listesi dahi mevcut değildir.

¹⁹ TSMA.d, nr. 2087, vr. 10a-b. Başka bir müfredat defterinde de Yıldırım Bâyezid’in sancağının konulduğu bir boğçanın, II. Bâyezid’in bir kutu içindeki imamesinin, I. Ahmed’in alem ve sancaklarının saklandığı bir boğçanın ve III. Mustafa devri öncesindeki sultanların bazı eşyalarının Has Oda’da muhafaza edildiği kayıtlıdır (TSMA.d, nr. 2814).

²⁰ “Selâtin-i mâziye rahmetullahi te’âlâ aleyh hazerâtının tesbihleri aded 3” (TSMA.d, nr. 10705, vr. 2b). “Def’a Hırka-i Sa’âdet Odası dâhilindeki kütüphânedede ... derûnunda mahfûz selâtin-i azâm hazretlerinin... tesbihleri aded 3” (TSMA.d, nr. 10705, vr. 3a).

²¹ TSMA.d, nr. 10705, vr. 10b-12a.

²² TSMA.d, nr. 10705, vr. 15b.

Fâtih'in eşyalarının ve silahlarının bir kısmı da Has Oda'da saklanmaktaydı. 1859 tarihli bir kayda göre Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırdığı iki altın şamdan Hırka-i Saadet Dairesi'ne asılmıştır. 1876 Ocak'ında ise bu şamdanlar Hırka-i Saadet Dairesi'nden alınarak Mukaddes Emanetler Hazinesi'ne nakledilmiştir²³.

İstanbul'un fethine hürmetin bir nişanesi olarak Fâtih devri silahlarının bir kısmı da Hırka-i Saadet Dairesi'nde muhafaza edilmiştir. Bunlar arasında özellikle ateşli silahlardan tüfeklerin Osmanlı askerî tarihi açısından da müstesna bir yer tuttuğu bilinmektedir. Çünkü son yapılan araştırmalara göre Osmanlı ordusunda daha Yıldırım Bâyezid döneminden itibaren topçuların istihdam edildiği tespit edilmiştir²⁴. Osmanlıların ne zamandan beri tüfek kullanmaya başladıkları ise tartışmalıdır. Buna mukabil tüfeklerin II. Murad dönemindeki savaşlarda kullanıldığı kesindir. İlk tüfeklerin arkebüz veya şakaloz tarzında kundaksız küçük top veya ağır ateşli el silahları olduğu düşünülmektedir. Tüfeklerin 1453 İstanbul muhasarasında Osmanlılar tarafından etkin bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir²⁵. Fetih'te

²³ TSMA.d, nr. 8076, s. 3.

²⁴ Son tespitler ve ilgili literatür için bkz. İdris Bostan, "XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Dökümü Faaliyetleri", *Halil İnalıcık Armağanı I*, Ankara 2009, s. 249-280; Gábor Ágoston, "Top", *DİA*, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 240-242.

²⁵ Türkiye'de 2001 yılında İstanbul'un fethinde Osmanlı ordusunda tüfek kullanılıp kullanılmadığı tartışılmış ve bazı tarihçiler bu konuda olumsuz görüş beyan etmişlerdir (<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/osmanli-tufekle-ne-zaman-tanisti-39246671>). Buna mukabil Fethin çağdaşı yerli ve yabancı müelliflerin kaleme aldıkları eserlerde Türk ordusunda tüfek kullanıldığı açıkça ifade edilmiştir. Mesela kuşatmada İstanbul'da bulunan Nicolò Barbaro şunları yazar: "*Fakat bu gaddar Türk gece ve gündüz bu kapıya bütün gücü ile bombalamaktan geri durmadı. San Romana diye bilinen bu kapıda konu ettiğim tamirat yapılmıştı; bu kapıyı bombardıman etmek için en büyük topunu kullandı, onbeşlik çevresi olan bu top yanında daha başka topları da vardı ve ek olarak da tüfek, sayısız oklar, çok sayıda sapanlarla tamiratı yapmakta olanlara karşı boyuna atıyorlardı*" (*İstanbul'un Fethi ve Çağdaşların Tanıklığı*, c. 1, tercüme eden ve tamamlayıcı bilgileri ekleyen: Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul 2004, s. 105). Nestore Iskender de Osmanlı ordusunda tüfeklerin etkin bir şekilde kullanıldığı anlatır (*İstanbul'un Fethi ve Çağdaşların Tanıklığı*, c. 1, 241,-245, 254-255, 257-259). Kievli Isidoro da Türkler'in tüfek kullandıklarını yazar (*İstanbul'un Fethi ve Çağdaşların Tanıklığı*, c. 1, 146). 1453'te Girit'te bulunan ve İstanbul'un fethini yazdığı mektupla anlatan Paolo Dotti de Türk

ordusunun tüfek kullandığını belirtir (*İstanbul'un Fethi ve Çağdaşların Tanıklığı*, c. 2, tercüme eden ve tamamlayıcı bilgileri ekleyen: Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul 2006, s. 3). Benzeri bilgileri Montaldolu Adamo ve Lauro Quirini de yazar (*İstanbul'un Fethi ve Çağdaşların Tanıklığı*, II, 140, 159). Ayrıca bkz. *İstanbul'un Fethi ve Çağdaşların Tanıklığı*, I, 72, 83, 355, 388, 396). Kritovulos da Fetih'te tüfeğin etkili bir şekilde kullanıldığını tarihinin birçok yerinde anlatır (*Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, İstanbul 2012): “*İki taraf da yaylarla ok, sapanlarla taş, zemberek ve tüfeklerle demir ve kurşun bilyeler atarak şiddetle karşılıklı ateşe başladı* (s. 215); “*Bazıları ok atıyor, tüfeklerle ateş ediyor...Zağanos fazla zrar görmeden köprüyü geçtikten sonra, limanda bulunan gemilerin güvertelerinden açılan ok ve tüfek atışlarının desteğiyle, merdivenler ve köprüler dayayarak ağır piyadelerini surun üzerine çıkarmaya çalışıyordu.*” (s. 219); “*...Biraz geride dizilmiş bulunan ok, sapan ve tüfek taşıyan askerlerine, setle surun yıkık kısmını savunanları yoğun ateşe tutarak, üstlerine kar gibi yağacak olan ok ve kurşunlardan savaşamayacak, hatta yerlerinden kımıldamayacak hale getirmelerini emretti.*” (s. 221. Ayrıca bkz. s. 207, 209). Jorga'nın yayınladığı tarihte de İstanbul'un fethinde Osmanlı ordusunun tüfek kullandığına dair birçok yerde atıf vardır (N. Jorga, “İstanbul'un Zaptı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak”, *Bellekten*, çev. Fazıl Işıkoğlu ve Adnan S. Erzi, Sayı 49 (Ocak 1949), c. 13, s. 122 (burada Ayasofya'nın kubbe yüksekliğinin “tüfekten çıkan kurşunun” ulaşabileceğinden daha fazla olduğu belirtilerek tüfeğin menziline bir ölçü vasıtası olarak kullanır), s. 128-131,139. Osmanlı kaynaklarında da İstanbul'un fethinde tüfeğin Türk ordusu tarafından etkin şekilde kullanıldığı anlatılır. Mesela Mehmed Neşri, Fetih'te hem Bizans hem de Osmanlı ordusunda tüfeğin kullanıldığını yazar. Müellif, Türk ordusunda tüfeğin ustalıklı bir şekilde kullanıldığını şöyle aktarır: “*Kimi turup, neredübanla evc-i burücüne uruc ider, tağlar başında ukab gibi cânlı şikârı üzerine döner idi. Kimi aşagadan turup, tîr ü tûfengile bârûlar üzerinde kebûter gibi mürg-i cân saydını eyler idi. Tûfengile ölecek kâfirleri irakdan parmagıla gösterüp, kılıçlar yanında olanları yelekler gibi çalardı. Bedenler üzerinde kâfirler başları aşığıya tağlar üstünde taşlar gibi uçardı.*” (Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008, s. 311. Neşri, Bizans ordusundaki keskin tüfekli nişancıyı da şöyle anlatır: “*Bedenler üzerinde olan tûfeng-endâz kâfirlerden bir tîr-endâzı ki, kasd eylese tûfeng ü tîr ile pîreyingözinden, ibreyi yordısından urmağa kadirler idi. Bir bedende turup, hayli zamân bezm-i rezmi ferm eyledi. Aşagadan kendüye tîr ü tûfengile zafer bulam diyü sa'y ideni kendüden ön, ol şikâr idüp, kazâ-yı mübrem gibi arzusuna irürmezidi. Bâzî-i harb içinde dest-i tûfengi her kimün ki nasibine sehm atardı, nakd-i cânını mecâl virmeyüp üterdi. Her kim ki, anunla ceng rezm güreşini tutardı, ânî arkası yire geldi. Dest-i bî-amânında çok kimesneler şehâdet menzelesine irişdi. Aslâ nâyire-i fesâdınun intifâsına kadir olmayup, bu gazâ-yı envere zafer kimesnenün dîvân-ı a'mâline mektûb olmadı...*” (s. 311-312). Kivâmî de İstanbul'un fethinde Bizans ordusundaki tüfeklerin başarılarından bahseder (Kivâmî, *Fetihnâme*, haz. Ceyhun Vedat Uygur, İstanbul 2007, s. 136, 138). Oruç Bey de hem Bizans hem de Osmanlı ordusunda tüfekçilerin bulunduğunu yazar (*Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım)*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, s. 79). Tursun Bey (*Târih-i Ebü'l-Feth*, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 55-56) ve İbn Kemal (*Tevârih-i*

Osmanlı ordusunda kullanılan tüfeklerin arkebüz olduğu tahmin edilmektedir²⁶.

Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon), haz. Şerafetin Turan, Ankara 1991, s. 49, 53, 55) gibi müellifler de 1453'te Fâtih'in ordusunda tüfek kullanıldığı anlatılır. Fethi müjdelemek için Cihan Şah Mirza'ya gönderilen fetihnâmede de İstanbul muhasarasında tüfeklerin kullanıldığı anlatılır: “Şiddetli sesinin heybeti “gökler ve yerdekiler feryad etti” âyetini okuyan ve taşlarına karşı koymaktan Elbürüz ve Elvend dağlarının âciz kalacakları, ağır toplar, küçük taşlarının parçaları müşriklerin gözlerine “attığın zaman sen atmadın fakat Tanrı attı” âyetinden haber veren hududsuz tüfekler, “üzerlerine taş yağdırdık” âyetinde anılan kaza göklerinden başlarına taş yağdıran büyük mancınklar, “içinde karanlıklar, gök gürlemeleri ve yıldırım bulunan kara bulut gibi” türlü türlü âfetler gösteren yüksek malcular ve , nakli düşünüp uzağı gören fikirle gibi, yer yüzünün içinde onların karar ağaçlarının kökünü esfel-i sâfilinden söken derin lağımlar gibi kale zapt etme ve kapı açma hususunda güvenilen bütün savaş aletleri ile birlikte geldik” (Ahmed Ateş, “İstanbul’un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, *İÜ Tarih Dergisi*, Sayı 7 (Eylül 1952/basım tarihi 1953), c. 4, s. 41. Yine 1453'te Memlüklü Hükümdarı İnal Şah'a gönderilen fetihnâmede de tüfekten bahsedilir: “Ulu Tanrı'nın ‘Gücünüzün yettiği kadar onlara karşı kuvvetler hazırlayınız.’ sözü ile bize emrettiği üzere, o şehri almak için, kara tarafından top, tüfek, mancınk, lağım ve taşlar gibi, deniz tarafından da dağlara benzeyen deniz üzerinde yükselen gemiler o ve dolu kayıklar gibi insanların güvendikleri her türlü silahları ve malzemeleri hazırladık.” (Ahmed Ateş, “İstanbul’un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar”, s. 18). İnal Şah, cevabî nâmesinde Fâtih Sultan Mehmed'e gönderdiği hediyeleri sıralar. Bunlar arasında tüfekler de vardır (s. 23). Kuvvetle muhtemel 1463'te devşirilen ve daha sonra yeniçeri olarak Osmanlı ordusunda hizmet veren Konstantin Mihail Konstantinovic hatıratında yeniçeri teşkilatını anlatırken tüfek ve arkebüzlere dair şu önemli bilgileri de verir: “Sarayda 4000 yeniçerinin bulunması usüldendir...Bunların bir kısmı yay ile atış yapan okçulardır. Diğerleri arkebüzleri ve havanları kullanmasını bilen topçulardır. Diğer bazıları ise tüfekçi veya mancınk atıcısıdır. Bunlar hergün silahlarıyla birlikte ağalarının önünde hazır olmak zorundadırlar” (*Bir Yeniçerinin Hatıratı*, çeviren ve yay. haz. Kemal Beydilli, İstanbul 2003, s. 97). Konstantin'in verdiği bilgiler Fâtih Sultan Mehmed döneminin sonlarından itibaren arkebüz kullanan yeniçeriler ile tüfekleri taşıyan yeniçeriler ayrı sınıflar olduğunu gösterir.

²⁶ Osmanlı ordusunda tüfek kullanımı ve bu silahın İstanbul fethinde oynadığı rol hakkında Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1995, s. 151-152, 155-156; a.g.y., “Osmanlılar'da Ateşli Silâhlar”, *Belleten*, Sayı 83 (Temmuz 1957), c. 21, s. 510-512. İnalçık'ın bu çalışması sonraki çalışmalara da bir rol model olmuştur. Hassaten ateşli silahların tarihini aydınlatmada tahrir defterlerinin önemini ortaya koyması yeni ufuklar açmıştır. Son yapılan çalışmalar ve tespitler hakkında bkz. Gábor Ágoston, “Tüfek”, *DİA*, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 460;

Fatih devri arkebüzlerinden olduğu tahmin edilen ve günümüze intikan eden en eski tarihli Osmanlı tüfeği olduğu düşünülen bir silah bugün Harbiye Askerî Müzesi'nde sergilenmektedir²⁷.

Harbiye Askerî Müzesi'nde sergilenen tüfeğin Fâtih Sultan Mehmed devrinin aziz bir hatırası olduğunu ilk defa İbrahim Hakkı Konyalı yazmıştır. Konyalı, Fâtih devri silahlarına ilk defa Aya İrini'deki müzede bulunan eşyaların Harbiye'ye nakledilmelerinin gündeme geldiği günlerde, "Fatihin Topları ve Askerî Müze" başlıklı yazısında temas etmiştir. Bu yazıda II. Mehmed dönemi ateşli silahlarının gelişimine dair bilgiler verilir. Ayrıca yazıda Fâtih devrine ait olan ve bugün Harbiye Askerî Müzesi'nin hemen girişinde serilenen topun Aya İrini'den alınması ve Dolmabahçe Stadi'nin önüne nakline dair iki tarihî önemi haiz fotoğrafa da yer verilmiştir²⁸. Konyalı, makalesinde Fâtih devri toplarından birine dair de şu bilgileri verir: "*Askerî müzenin eski ve perişan kütük defterinin dokuz numarasındaki*

a.g.y., "Ateşli Silahlar ve Askeri Uyarılma: Osmanlılar ve "Askeri Devrim", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, yay. haz. Kahraman Şakul, İstanbul 2017, s. 48-52.

²⁷ Harbiye Askerî Müzesi, Envanter nr. 14771. Silah ile ilgili açıklama şu şekildedir: "Metris tüfeği, Osmanlı, 16-17. Yüzyıl". Bu silahın Fâtih Sultan Mehmed döneminden kaldığına dair şifahî bir bilgi olduğu anlaşılmaktadır. Buna mukabil tüfeğin kesin bir şekilde tarihlendirilebilmesi için laboratuvar incelemesine de tâbi tutulması ve Avrupa'nın muhtelif müzelerinde sergilenen çağdaşları ile mukayese edilmesi gerekir. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmeyen Silah Deposu'nda da bulunması kuvvetle muhtemel olan benzerleri ile karşılaştırılmalıdır. Maalesef bugüne kadar böyle bir inceleme yapılmamıştır. Askerî Müze'deki 14771 numaralı tüfek 104,5 cm boyunda, 40 mm çapında ve 14640 gr ağırlığındadır (Tüfekte ilgili teknik bilgileri paylaşan Harbiye Askerî Müzesi Müdürü Albay Ömer Faruk Aslan'a teşekkür ederiz). Gábor Ágoston'un verileriyle mukayese edildiğinde bu silahın humbara atmak için de kullanılan fitilli tüfeklerden olması gerekir. Çünkü Ágoston şu değerlendirmede bulunur: "*Kuşatmalarda ve kale savunmalarında Osmanlılar sekiz köşeli yahut silindirik formu, kaval namlulu ağır fitilli tüfek kullanıyordu. Metris tüfeği, yani siper tüfeği olarak bilinen bu silahların namlu uzunluğu 130-160 cm., namlu çapı ise 20-29 mm. olup, çoğu kez humbara atmak için kullanılan daha geniş namlu çapına (35 ve 45 mm.) sahip olanları da vardı.*" Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek (Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi)*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006, s. 127; a.g.y., "Tüfek", s. 460.

²⁸ *Tarih Hazinesi*, Sayı 13 (1951), c. 2, s. 638-650.

bir kayıttan müzede 39 santimetre çapında ve 3,46 metre tulunda, üstünde Fatih'in adını taşıyan bir top bulunduğunu öğreniyoruz. Yine buradaki kayda göre, Fatih bu topu İstanbul muhasarasında kullanmıştır. Askerî müze 10 senedenberi kapalı olduğu, topları şuraya buraya dağıldığı, eski memurlardan da kimse kalmadığı için biz şimdilik böyle bir topun varlığını tebit edemedik"²⁹. Konyalı'nın 1951 yılında tespit edemediği top bugün Harbiye Askerî Müzesi'nde sergilenmektedir³⁰.

İbrahim Hakkı Konyalı, İstanbul'un fethinde kullanıldığını düşündüğü bir tüfeğin fotoğrafını ise 1951 yılında yayınlamıştır. "*İstanbul fethedilirken kullanıldığı anlaşılan eşsiz bir tüfek*" açıklamasıyla fotoğrafına yer verilen tüfeğin makalenin yayınlandığı tarihte Aya İrini'de olduğunu anlaşılmaktadır³¹. Bu tüfeğin daha sonra Aya İrini'den Harbiye'deki Askerî Müze'ye nakledildiği kesindir. Tüfek, Harbiye'ye nakledildikten sonra uzun bir müddet depoda muhafaza edilmiştir. 2010'larda ise tekrar gündeme geldikten sonra depodan çıkarılmış ve sergilenmeye başlanmıştır³². Bu tüfeğin Fâti

²⁹ *Tarih Hazinesi*, Sayı 13 (1951), c. 2, s. 649.

³⁰ 11 ton, 346 cm boyunda, 37 cm çapında ve 218 kg gülle atabilen bu tunç top bugün Harbiye Askerî Müzesi'nin hemen ana kapısının girişinde ziyaretçileri karşılamaktadır. Topla ilgili açıklama levhasında bu silahın Fâti Sultan Mehmed dönemine ait olduğu kaydedilmiştir. Bu top ile ilgili II. Abdülhamid dönemindeki bir albümde de ayrıntılı fotoğraflar mevcuttur. Fotoğraf altındaki bilgi notunda topun 9. Hicrî asra ait olduğu belirtilir ama Fâti Sultan Mehmed ile ilgili bir açıklama yoktur. Fotoğraf için ekler kısmına bakınız. Fâti Sultan Mehmed döneminden günümüze yedi top ulaşabilmiştir. Bunların ikisi Rumeli Hisarı önünde, ikisi Harbiye Askerî Müzesi'nde, biri Eyüp'te, biri İtalya'nın Toronto şehrinde bulunan Askerî Müze'de, biri Porshmouth'taki Fort Nelson Müzesi'nde. Fâti devri topçuluğu ve günümüze ulaşan toplar hakkında bkz. Salim Aydüz, "Fethin Topları: Ateşli Silahların Gelişmesinde Sultan Fatih'in Rolü", *Düşten Fethi İstanbul*, İstanbul 2015, s. 119-130. Bu yazıda altı top tanıtılır).

³¹ *Tarih Hazinesi*, Sayı 9 (1 Nisan 1951), s. 438.

³² Tüfeğin depodan çıkarılmasında Prof. Dr. Erhan Afyoncu'nun önemli katkılarına olduğuna bizzat şahidim. *Savaşın Sultanları* adlı kitabın yazım aşamasında Harbiye Askerî Müzesi'nde de fotoğraf çekimleri yapılmış fakat o günlerde Fâti devri tüfeği tespit edilememişti. Daha sonra Afyoncu'nun sıkı takibatı ve ilgisi sayesinde Konyalı'nın fotoğrafını yayınladığı ve Harbiye'ye nakledildiği bilinen tüfek depodan çıkarılmış, İstanbul'un fethinin aziz bir hatırası olan bu tüfek tamir edilmiş ve

devrinden günümüze intikal eden tek tüfek olduğu yazıla gelmektedir. Fakat arşiv belgeleri, Fâtih devrine ait başka tüfeklerin de 19. Yüzyıla kadar geldiğini göstermektedir.

Harbiye Nezareti, Hazîne-i Hassa-i Şâhâne Umum Müdürlüğü'ne 2 Mart 1910 tarihli bir yazı göndererek, Topkapı Sarayı Hırka-i Şerif Dairesi'nde muhafaza edilen Fâtih Sultan Mehmed devrine ait dört tüfeğin³³ sergilenmek üzere Aya İrini'deki Esliha-i Askeriye Müzesi'ne gönderilmesini istedi. Yazıdan anlaşıldığına göre Hırka-i Şerif Dairesi'nde bu döneme ait başka tüfekler de muhafaza edilmekteydi.

Harbiye Nezareti'nin müracaatı üzerine Hazîne-i Hassa-i Şâhâne Umum Müdürlüğü, Hazîne-i Hümayûn'dan veya ve Hırka-i Şerif Dairesi'nden eşya çıkarılmasının padişahın iradesine bağlı olduğu cevabını verdi. Böylece konuyu bir tezkireyle Mâbeyn'e intikal ettirdi³⁴.

Mâbeyn, 9 Mart 1910 tarihli yazıyla Hazîne-i Hassa-i Şâhâne Umum Müdürlüğü'ne cevap verdi. Konunun padişaha arz edildiği ve cevap beklendiği belirtildi³⁵. 26 Mart 1910 tarihinde padişahın izni alındı. Önce Hazine-i Hassa'ya, Hazine-i Hassa'dan da Hazine-i Hümayun Kethüdalığı'na gerekli bilgilendirme yapıldı³⁶. 2 Nisan 1910'da Harbiye Nezareti'ne taleplerinin olumlu karşılandığı cevabı verildi³⁷. Esliha-i Askeriye Müzesi Müdürlüğü, 10 Nisan 1910 tarihli yazısıyla belirtilen tüfeklerden dört adedinin sergilenmek üzere kendilerine intikal ettiğini bildirdi³⁸. Böylece Fâtih Sultan Mehmed devrine ait dört tüfek, Hırka-i Saadet Dairesi'nden alınarak Aya İrini'deki Askerî Müze'ye nakledildi.

sergilenmeye başlanmıştır. Temennimiz tüfek ile ilgili izahın da değiştirilmesidir.

³³ Hırka-i Saadet Dairesi'nde asılı duran tüfeklerin bakımından tüfekçibaşı sorumluydu (Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târîh-i Enderûn*, c. 1, haz. Mehmed Arslan, İstanbul 2010, s. 296-297, 311).

³⁴ TSMA, nr. E 1052/67.

³⁵ BOA, *HH.İ*, nr. 00235-00021-01-001; nr. 00140-000114-001.

³⁶ TSMA, nr. E 1327/84.

³⁷ TSMA, nr. E 1109/26.

³⁸ TSMA, nr. E 1112/34.

Sonuç

Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Fâtih Sultan Mehmed dönemi tüfeklerinden bir kısmı 1910 Nisan'ına kadar Hırka-i Şerif Dairesi'nde muhafaza edilmiştir. Bu tüfeklerin dört adedi ise zikredilen tarihte Aya İrini'deki Esliha-i Askeriye Müzesi'ne sergilenmek üzere intikal ettirilmiştir. Bu silahların görselleri veya fiziki özelliklerine dair bir bilgi maalesef şimdiye kadar tespit edilememiştir. Ancak bunlardan birinin bugün Harbiye Askerî Müzesi'nde sergilenen arkebüz olması kuvvetle muhtemeldir. Şayet Harbiye'deki arkebüz bu tüfeklerden biriye diğer üçünün de burada muhafaza edildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Askerî Müze'ye intikal edenler haricinde de Topkapı Sarayı'nda Fâtih devri tüfekleri bulunmaktaydı. Bunların da Topkapı Sarayı Müzesi'nde araştırmacılara kapalı ve yayınlanmış bir kataloğu dahi bulunmayan Silah Deposu'nda bulunması ihtimal dahilindedir. Hem Topkapı Sarayı hem de Harbiye Askerî Müzesi'nin depolarında veya kayıtlarında yapılacak bir çalışma sayesinde Fâtih devrinin hatırası ve Osmanlı askerî tarihinin de en önemli malzemelerinden olan diğer tüfeklerle ilgili önemli bilgilere ulaşılacağı ümidindeyiz. Günümüzde sergilenen arkebüz gibi diğer Fâtih dönemi tüfeklerinin de bulunup araştırmacıların hizmetine sunulması ve sergilenmesi millî bir vazife olarak ilgilileri beklemektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, *Hazine-i Hassa, İradeler (=HH. İ)*, nr. 235/21-1-1

BOA, *HH. İ.*, nr. 140/114-1

Cumhuriyet Arşivi, nr. 146/42-21; nr. 28/161-2; nr. 130/70-4

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (=TSMA), Evrak nr. 599/114; nr. 1052/67; nr. 1109/26; nr. 1112/34; nr. 1327/84

TSMA, d, nr. 2087; nr. 2814; nr. 8076; nr. 10705

Kaynak Eserler

Baron de Tott, *Türkler ve Tatarlara Dâir Hatıralar*, ter. Mehmet R. Uzmen, İstanbul tarihsiz

Bir Yeniçerinin Hatıratı, çeviren ve yay. haz. Kemal Beydilli, İstanbul 2003

İbn Kemal (*Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*), haz. Şerafetin Turan, Ankara 1991

İstanbul'un Fethi ve Çağdaşların Tanıklığı, c. 1, tercüme eden ve tamamlayıcı bilgileri ekleyen: Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul 2004

Kıvâmî, *Fetihnâme*, haz. Ceyhun Vedat Uygur, İstanbul 2007

KAFALI, Kadircan, “Yine Askerî Müze Faciası...”, 21 Ekim 1955
<https://core.ac.uk/reader/38305377>

Mevlânâ Mehmed Neşrî, *Cihânnümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2008

OKYAY, Zeynep, Sermed Muhtar'ın Müze-i Askerî-i Osmanî

Züvvârına Mahsûs Rehber İsimli Eseri ve Osmanlı Devleti'nde Askeri Müze'nin Kuruluşu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017

Oruç Beğ Tarihi (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007

Târîh-i Ebü'l-Feth, haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977

Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târîh-i Enderûn*, c. 1, haz. Mehmed Arslan, İstanbul 2010

ULUNAY, Refi Cevad, "Yine Askerî Müze", *Milliyet*, 7 Ekim 1964, s. 3

Araştırma ve İnceleme Eserleri

ÁGOSTON, Gábor, "Ateşli Silahlar ve Askeri Uyarlama: Osmanlılar ve "Askeri Devrim", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, yay. haz. Kahraman Şakul, İstanbul 2017

ÁGOSTON, Gábor, *Barut, Top ve Tüfek (Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi)*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006

ÁGOSTON, Gábor, "Top", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 240-242

ÁGOSTON, Gábor, "Tüfek", *DİA*, c. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 459-461

AR, Bilge, *Osmanlı Döneminde Aya İrini ve Yakın Çevresi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul 2013

ATASOY, Nurhan, "Hırka-i Saâdet", *DİA*, c. 17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 374-377

ATEŞ, Ahmed, "İstanbul'un Fethine Dair Fatih Sultan Mehmed Tarafından Gönderilen Mektuplar ve Bunlara Gelen Cevaplar", *İÜ*

Tarih Dergisi, Sayı 7 (Eylül 1952/basım tarihi 1953), c. 4, s. 11-50

AYDÜZ, Salim, “Fethin Topları: Ateşli Silahların Gelişmesinde Sultan Fatih’in Rolü”, *Düşten Fethe İstanbul*, İstanbul 2015, s. 119-130

BOSTAN, İdris, “XVI. Yüzyıl Başlarında Tophâne-i Âmire ve Top Dökümü Faaliyetleri”, *Halil İncalcık Armağanı I*, Ankara 2009, s. 249-280.

ÇÜRÜK, Cenap, “Askerî Müze”, *DİA*, c. 3, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 492-493

EYİCE, Semavi, “Baruhane, Atmeydanı Baruthanesi”, *DİA*, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 95

GENÇ, Uğur, *Haliç Zinciri*, İstanbul 2010

IORGA, N., “İstanbul’un Zaptı Hakkında İhmal Edilmiş Bir Kaynak”, *Belleten*, çev. Fazıl Işıközlü ve Adnan S. Erzi, Sayı 49 (Ocak 1949), c. 13, s. 107-147

İNALCIK, Halil, “Osmanlılar’da Ateşli Silâhlar”, *Belleten*, Sayı 83 (Temmuz 1957), c. 21, s. 510-512

İNALCIK, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*, Ankara 1995 (3. Baskı)

KONYALI, İbrahim Hakkı, “Fatihin Topları ve Askerî Müze”, *Tarih Hazinesi*, Sayı 13 (1951), c. 2, s. 638-650

KONYALI, İbrahim Hakkı, “Kanuni’nin Topları”, *Tarih Hazinesi*, Sayı 9 (1951), s. 419-422.

TARIM ERTUĞ, Zeynep, “Osmanlı Devlet Teşrifâtında Hırka-i Şerif Ziyareti”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16 (İstanbul 1998), s. 37-45

TEKİNDAĞ, Şehabeddin, “Fatih Türbesindeki Eski Silâhların 1870 Tarihli Müfredat Defteri”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi [BTDD]*, Sayı

21 (Haziran 1969), s. 9-19

YAVAŞ, Doğan ve Nebi BOZKURT, “Mukaddes Emanetler Dairesi”,
DİA, c. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 111-114

EKLER

Arşiv Belgeleri

Ek 1:

TSMA, nr. E 1052/67

Hazîne-i Hassa-i Şâhâne Müdiriyyet-i Umûmiyesi Cânib-i Âlîsine

Hazîne-i Hümâyûn'da mahfûz tuğlardan iki kıt'asının ve Cennet-mekân Sultân Fâtih hazretleri devr-i saltanatlarına âid olup Hırka-i Şerîf Dâiresi muhâfazası etrâfında mu'allak bulunan tüfenklerden dört kıt'asının teşhîr olunmak üzere Esliha-i Askeriye Müzesi'ne i'tâsına dâir Harbiye Nezâret-i aliyyesinden vârid olan dört bin yedi yüz altmış altı numaralı ve 17 Şubat sene 325 târîhli tezkire lefen mahz ve takdîm kılınmağla ve Hazîne-i hümâyûn'da ve Hırka-i Şerîf Dâiresi Celîlesi'nden eşyâ ihrâc ve i'tâsı irâde-i seniyye-i cenâb-i pâdişâhî şeref-müteallik(?) buyurulmasına mütevakkıf olup taleb olunan eşyâya dâir Hazîne-i Hümâyûna mezkûr irâde-i seniyye-i mülûkâne tebliğ buyurulmuş olmağın kılınmağla emr fi 26 Safer sene 328/ fi 26 Şubat sene 325 [9 Mart 1910].

Tezkiresi yazılmışdır.

Defter-i mahsûsa kayd olunmuşdur.

Ek 2:

HH.İ, nr.00235_00021_001_001

Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne Başkitâbeti

Aded: 617

Hazîne-i Hassa-i Şâhâne Müdiriyyet-i Umûmiyesine

Atûfetlü efendim hazretleri

25 Şubat sene 325 târîh ve 51 numaralı tezkire-i aliyyeleri cevâbdır. Hazîne-i Hümâyûn'da mahfûz tuğlardan iki kıt'asının ve cennet-mekân Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretlerinin devr-i saltanatlarına âid olup Hırka-i Şerîf Dâiresi etrâfında mu'allak bulunan tüfenklerden dört kıt'asının teşhîr olunmak üzere Esliha-i Askiye Müzesi'ne i'tâsı makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî buyurulmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân menlehünemrindir. Fî 28 Safer sene 328, fî 25 Şubat sene 325 [11 Mart 1910].

Ser-kâtib-i hazret-i şehriyârî.

Ek 3:

HH.İ, nr.00140_000114_001

Evrâk numarası: 617

Hazine-i Hassa'ya

Târîh: 28 Safer sene 328/25 Şubat sene 325 [[11 Mart 1910].

25 Şubat sene 325 târîh ve 511 numaralı tezkire-i aliyyeleri cevâbdır:

Hazîne-i Hümâyûn'da mahfûz tuğlardan iki kıt'asının ve Cennet-mekân Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretlerinin devr-i saltanatlarına âid olup Hırka-i Şerîf Dâiresi etrâfında mu'allak bulunan tüfenklerden dört kıt'asının teşhîr olunmak üzere Esliha-i Askiye Müzesi'ne i'tâsı makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî buyurulmuş olmağla ol bâbda.

Ek 4:

TSMA, nr. E 1327/84

Hazîne-i Hassa-i Şâhâne

Aded 7

Hazîne-i Hümayûn Kethüdâlığı Cânib-i vâlâsına

Hulâsa: İki kıt'a tuğ ile dört kıt'a tüfengin Askerî Müzesi'ne i'tâsına müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-i hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuşdur.

Sa'âdetlü efendim hazretleri

23 Şubat sene 325 târîhli ve altmış dokuz numaralı tezkîre-i aliyye-i kerîmânelerine cevâbdır. Hazîne-i Hümayûn'da mahfûz tuğlardan iki kıt'asının ve Cennet-mekân Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretlerinin devr-i saltanatlarına âid olup Hırka-i Şerîf Dâiresi etrâfında mu'allak bulunan tüfenklerden de dört kıt'asının teşhîr olunmak üzere Esliha-i Askeriye Müzesi'ne i'tâsı husûsuna bi'l-istîzân müsâ'ade-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî erzân buyurularak Harbiye Nezâreti'nin bu bâbdaki tezkiresi lefen i'âde kılınmıştır. Ol bâbda emr ü irâde efendim hazretlerininindir. Fî 14 Rebiülevel sene 328 ve fî 13 Mart sene 326.

Hazîne-i Hassa Müdîr-i Umûmîsi

Ek 5:

TSMA, nr. E 1112/34

Eslihâ-i Askeriye Müzesi Müdüriyeti

Aded 102

Cennet-mekân Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretlerinin devr-i saltanatlarına âid olup Hırka-i Sa'âdet Dâiresi etrâfında mu'allak bulunan tüfenklerden dört kıt'asıyla Hazîne-i Hümayûn'da mahfûz tuğlardan iki kıt'asının şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî ahkâmına tevfiқан Eslihâ-i Askeriye Müzesi'nde teşhîr olunmak üzere Hazîne-i Hümayûn'dan ahz olunduğunu mübeyyin iş bu ilm ü haber i'ta kılınır. Fî 28 Mart sene 326.

Fotoğraflar

Ek 6: İbrahim Hakkı Konyalı, Aya İrini’de iken Fâtih Sultan Mehmed dönemine ait bir arkebüzü incelemesi (*Tarih Hazinesi*, Sayı 9 (1 Nisan 1951), s. 438).

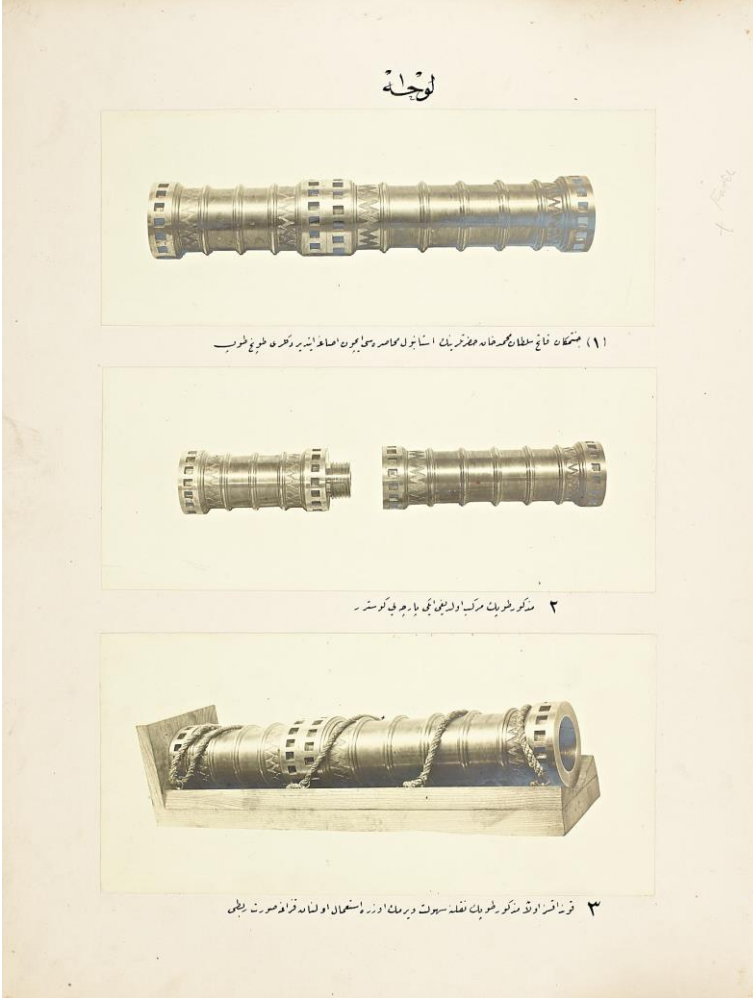
Ek 7: Fâtih Sultan Mehmed dönemine ait arkebüz Harbiye Askerî Müzesi'nde

Ek 8: 15. Yüzyıla ait fitilli tüfekler (Macaristan Askerî Müzesi)

Ek 9: İstanbul'un fethinde Osmanlı ordusunun kullandığı toplardan birinin Aya İrini'de iken çekilen fotoğrafları. En üstteki fotoğrafın altında şu açıklama vardır: "Cennet-mekân Fâtih Sultân Mehmed Hân hazretlerinin İstanbul muhâsarası için ısığa itirdikleri tunç top". Bu top günümüzde Porshmouth'taki Fort Nelson Müzesi'ndedir.

Ek 10: Fâtih dönemine tarihlendirilen ve günümüzde Harbiye Askerî Müzesi'nde sergilenen topun Aya İrini'den Dolmabahçe Stadı'nın önüne nakledilmesi (İbrahim Hakkı Konyalı, *Tarih Hazinesi*, Sayı 13 (1951), c. 2, s. 639).

Ek 11: Fâtih dönemine tarihlendirilen ve günümüzde Harbiye Askerî Müzesi'nde sergilenen tunç top

Ek 12: Fâtih dönemine tarihlendirilen topun Aya İrini’de iken çekilmiş bir fotoğrafı

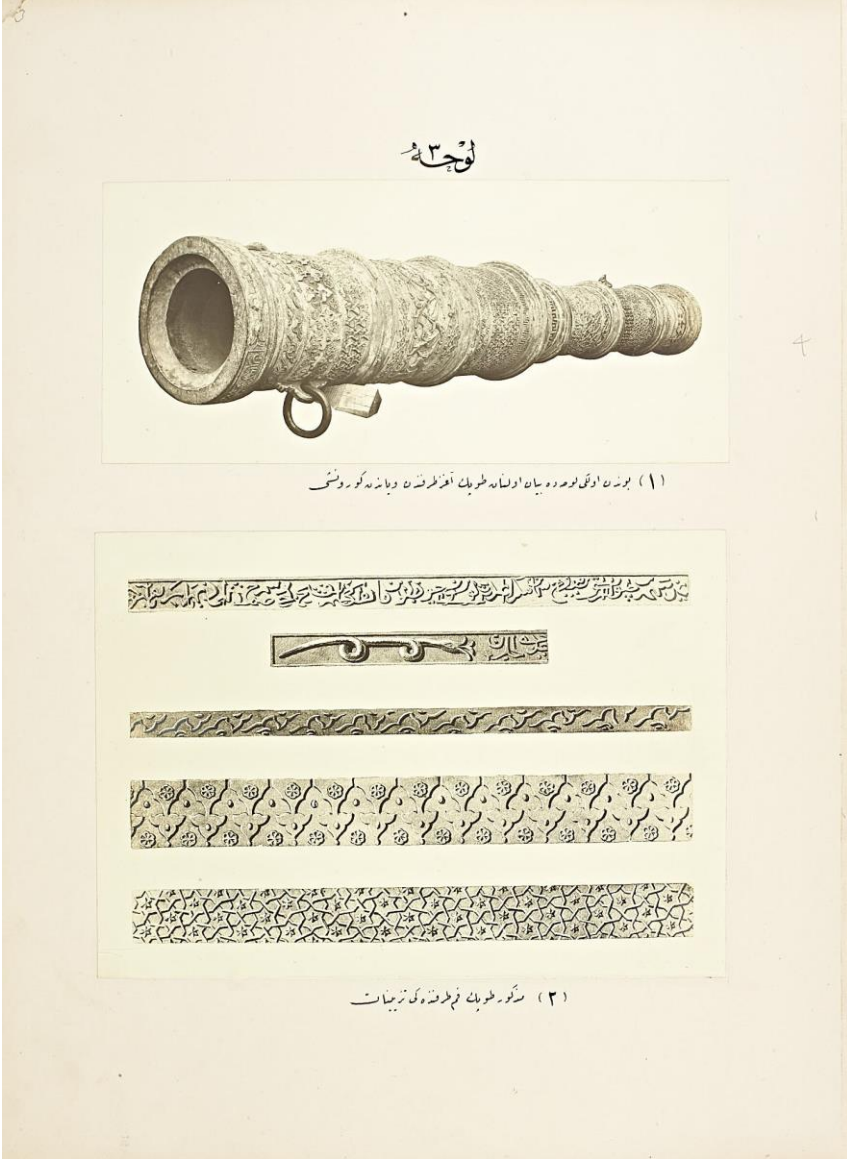
Ek 13: Aya İrini önünde sergilenen, en başta Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinde kullandığı tunç topun bulunduğu Osmanlı topları (İbrahim Hakkı Konyalı, *Tarih Hazinesi*, Sayı 13 (1951), c. 2, s. 644.

Ek 14: Fâtih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinde kullandığı tunç topun Aya İrini'den nakli (İbrahim Hakkı Konyalı, *Tarih Hazinesi*, Sayı 13 (1951), c. 2, s. 643

Ek 15: İstanbul'un fethinde Osmanlı ordusunun kullandığı toplardan birinin Aya İrini'de iken çekilen fotoğrafları

Ek 16: Aya İrini'den Harbiye Askerî Müzesi'ne taşınan Fâtih devri toplarından birinin günümüzdeki hâli

Summary

It has been understood from the archival documents that some of the rifles from the era of Mehmed the Conqueror were kept in the chamber of the Blessed Mantle until April 1910. Four of these rifles were transported to the Military Weapons Museum in Hagia Irene for exhibition. Unfortunately, their physical features and their visuals could not be detected yet. However, it is most likely that one of them is the arquebus which is exhibited in the Harbiye Military Museum. If this one is one of these aforementioned rifles, then it is possible to say that the other three rifles are also preserved in this museum. Also, it was seen that there are other rifles from the era of Mehmed the Conqueror in Topkapı Palace apart from the ones that were transferred to the Military Museum. They might be in the armory of the Topkapı Palace, which is closed to researchers and has not been properly classified. We hope that by a proper study in Topkapı Palace and the Harbiye Military Museum depots or records, it would be possible to reach valuable information about the other muskets which bear the memories from the era of Mehmed the Conqueror, and important materials for Ottoman military history. Finding and exhibiting the other arquebuses like the exhibited one waits for researches as a national duty.

Büyük Taarruz Öncesinde Bir Dezenformasyon Başarısı: ‘Deli’ Halit Bey’in 19. ve 20. Tümenleri

A Disinformation Success before the Great Offensive:
19th and 20th Divisions of ‘Deli’ Halit Bey

*Selim ERDOĞAN**

Öz

Sakarya Meydan Muharebesi ile Büyük Taarruz arasında geçen 11 aylık sürede her iki tarafın da birbirine yönelik istihbarat faaliyetleri artmıştır. Yunanların ve İngilizlerin istihbarî çalışmaları daha çok siyasi boyutta gerçekleşmiş, Türk ordusuna ilişkin önemli, stratejik bilgilere ulaşamamışlardır. Bununla birlikte, Türk ordusu da taarruz stratejisinin gerektirdiği sayısal üstünlüğü sağlamak için planlı ve uzun vadeli dezenformasyon faaliyetleri yürütmüş, kesin sonuçlu muharebe kesiminde Yunanların güçlü ihtiyat tümenleri toplamasını engellemiştir. 100 yıldır dikkatlerden kaçan, ‘Deli’ Halit Bey komutasındaki Kocaeli Grubu üzerinden yürütülen sistemli dezenformasyon faaliyeti sonuca katkısı açısından en önemli olanlarından.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, İstihbarat, Dezenformasyon, ‘Deli’ Halit Bey, Kocaeli Grubu

Abstract

During the eleven months between the Sakarya Pitched Battle and the Great Offensive, the intelligence activities of both sides against each other increased. Activities of the allies took place mostly on a political scale, and they could not reach important and strategic

* Dr. Mühendis, Sakarya Meydan Muharebesi Tarihi Milli Park Müdürlüğü. E-posta: murettep1@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-6834-9378.

Geliş Tarihi/Received: 16.04.2020
Kabul Tarihi/Accepted: 27.05.2020

information about the Turkish army. On the other hand, the Turkish army also carried out planned and long-term disinformation activities in order to achieve the numerical superiority required by the offensive strategy. Thus they aimed to prevent the Greeks from collecting their reserve divisions in the section of decisive battle. The systematic disinformation carried out through the Kocaeli Group under the command of “Deli” Halit Bey is one of the most important of such activities in terms of direct contribution to the result.

Keywords: National Struggle, Intelligence, Disinformation, ‘Deli’ Halit Bey, Kocaeli Group

Giriş

Milli Mücadele’de cephe ötesindeki istihbarat faaliyetlerinin cephedeki muharebelerin sonuçları üzerine doğrudan etkisi tartışmalı bir konudur. Zaman zaman gündeme gelen İngilizlerin Black Jumbo ya da Türk ajanı Yüzbaşı ‘Gavur’ Mümin örneklerinde olduğu gibi, tarafların gizli arşiv dosyaları açılmadıkça, ayrıntıların bilinmesi de olanaklı değildir. Tarafların birbirlerinin karargâhlarına kadar sızıp sızmadığı konusu da kolayca açıklığa kavuşturulabilecek bir husus değildir. 1922 yılı baharında Yunan ve İngiliz istihbarat belgelerinde geçen, yaklaşık yüz yıldır gözlerden kaçmış bir ayrıntı “Milli Mücadele’de İstihbarat” konusuna yeni bir bakış açısı getirecek niteliktedir.

1. Batı Cephesi’nde İstihbarat Faaliyetlerine Dair Genel Durum

Millî Mücadele boyunca, Batı Cephesi’nde karşı karşıya gelen Türk, Yunan ve İngiliz güçlerinin yürüttüğü istihbarat faaliyetleri, yöntem ve kapsam bakımından farklılıklar göstermektedir. Eldeki bulgular doğrultusunda Yunanların askerî istihbarat açısından çoğunlukla muharebe sahalarına yakın köylerde yaşayanlardan yararlanmaya çalıştığı, zaman zaman İngiliz kaynaklarınca da desteklendikleri söylenebilir. Erişime açık arşiv belgeleri, Yunanların Türk savunma/taarruz stratejilerinin oluşturulduğu üst komuta kademelerine sızma konusunda başarılı olamadığını da ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, Yunanları ellerinden geldiğince

destekleyen İngilizlerin de sürekli ve sağlıklı bir askerî istihbarat akışına sahip olduklarını söylemek güçtür. Savaş Bakanı’nın 29 Ağustos 1921 tarihinde kabineye sunduğu rapor, bu duruma örnek olarak verilebilir.

Sir Laming W. Evans, raporunda Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde Batı Cephesi Komutanlığı’nın savaşa girebilecek 19 piyade ve 4 süvari tümenine sahip olduğunu yazmaktadır. Aynı raporda Türk 10. Grup birliklerinin güneydeki Yunan iletişim ve lojistik noktalarını tehdit ettiği gibi bilgilere de yer verilmektedir¹. Oysa Batı Cephesi Komutanlığı’nın Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesi toplayabildiği bütün kuvvet 16 piyade, 3 süvari tümeni ve 1 süvari tugayından ibarettir. O sırada Büyük Millet Meclisi ordularının Batı, Doğu, Merkez ve El Cezire cephelerindeki toplam kuvvesi 20 piyade, 4 süvari tümeni ve 1 süvari tugaydır. Raporda yer alan “Güney Cephesi” ve “Kuzey Cephesi” ifadeleri ise, raporun kaleme alındığı tarihten yaklaşık üç ay önce geçerliliğini yitirmiş, her iki cephe komutanlığı Batı Cephesi adı altında birleştirilmiştir. Güneyde Yunan lojistik ve iletişim hatlarını tehdit edenler ise Mürettep ve 6^{ncı} Tümenlerdir. Bu iki tümen müstakil, herhangi bir gruba bağlı olmayan kıtalar olduğu gibi, aslında Batı Cephesi kuruluşunda hiçbir zaman 10. Grup adında bir yapı da olmamıştır².

Doğru istihbarat olarak kıymetlendirdikleri bu yanlış bilgilerin yanı sıra, Yunan ve İngiliz istihbarat birimlerinin başarılı operasyonları da vardır. Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında, General Harrington’ın İngiltere Savaş Bakanlığı’na gönderdiği gizli rapor bunun güzel bir örneğidir. Rapora göre İşgal Komutanlığı en iyi ajanını Ankara’ya göndermiş, bu ajan da 26 Kasım 1921 tarihli bir Genelkurmay haritasındaki bilgileri İstanbul’a ulaştırmayı başarmıştır³.

¹ CAB 24-127-68: İngiltere Savaş Bakanlığı’nın kabineye sunduğu rapor, 29.08.1921.

² *Türk İstiklal Harbi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs 1921-25 Temmuz 1921)*, c. 2, Batı Cephesi 4. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973, s. 44-52; Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2020, s. 57-58.

³ Salahi R. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 220-221; FO 371-6357-E 13870, General Harrington’dan İngiltere Savaş Bakanlığı’na gizli rapor,

General Harrington'ın raporda Türk birliklerinin yerleşimine ilişkin özetlediği bilgiler eksiksiz şekilde doğrudur. Ancak istihbaratın muhtevası tümenlerin konumlarıyla sınırlıdır. Ordunun ateş gücüne, intikal planlarına, lojistik unsurlara dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Buradan, İngiliz ajanın elde edebildiği tek bilginin bir hâlihazır haritası olduğu anlaşılmaktadır. Muharebelere doğrudan etkisi olmasa ve kısıtlı bilgi içerse de, başarıyla elde edilmiş istihbarat olarak değerlendirilebilir.

Bir başka başarılı anlık istihbarat örneği de yine Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında General Papoulas'ın verdiği bir *ordu emrinde*⁴ gizlidir. Yunan tümenleri, Kütahya güneyinde cephenin yarılmasıyla Eskişehir-Seyitgazi hattına çekilmeye çalışan Türk ordusunu takip etmektedir ve en hassas durum Miralay Kemalettin Sami (Gökçen) Bey'in 4^{üncü} Grubu'nun ricatında yaşanmaktadır. Çekiliş, bozguna dönüşmeden tümenlerini toparlanabilecekleri bir hatta çekmeye çalışan Kemalettin Sami Bey dışında, aldığı cephe emrinin içeriğine sadece Mustafa Kemal, Fevzi ve İsmet Paşalar vâkıftır. Birkaç saat sonra General Papoulas'ın tümenlerine gönderdiği harekât emri neredeyse birebir Kemalettin Sami Bey'in aldığı *cephe emriyle* örtüşmektedir: “*Türklerin 3^{üncü}, 4^{üncü}, 7^{inci}, 23^{üncü} Piyade ve 5^{inci} Kafkas Ttümenleri 17/18 Temmuz gecesini Lütfiye'den geçerek Eskişehir'e doğru çekilmektedir ve çekilmeye devam ederek Sultandağı-Çilehane Dağı hattını tutup bu kesimi savunacaktır. Bu nedenle 2. Kolordu derhal en kısa yoldan Seyitgazi'ye ilerleyecektir.*”⁵. Birlik isimleri ve ilerleme yönleri herhangi bir Türk esirden de öğrenilmiş olabilir. Ancak bu birliklerin oraya çekilme amacının ve savunacakları hattın net konumunun bilinmesi sadece *cephe emrinin* iletilmesi sırasında ele geçirilmesiyle mümkündür. Bu anlık istihbarat büyük olasılıkla Eskişehir-Ankara arasındaki telgraf hattına girilerek elde edilmiş

15.12.1921.

⁴ “Ordu emri”, Ordu Komutanlığı'ndan kolordulara/tümenlere gönderilen emirdir. Benzer şekilde Batı Cephesi Komutanlığı'ndan ordu ve/veya kolordu komutanlıklarına gönderilen emirler de “cephe emri” olarak adlandırılır.

⁵ *Türk İstiklal Harbi*, c. 2, 4. Kısım, s. 370-372.

olmalıdır⁶.

İstanbul’dan Londra’ya giden İngiliz İstihbarat Servisi raporlarına bakıldığında, daha çok Ankara odaklı siyasî gelişmelerle ilgili oldukları görülür. Özellikle BMM gizli oturumlarının zabıtları, önem derecesine ve önceliğine göre, İngiliz İşgal Komiserliği tarafından hükümete rapor edilmektedir. Ekim 1921-Eylül 1922 arasındaki 11 aylık dönemde İngiliz Haberalma Servisi’nin İstanbul kolunca en az 17 rapor tanzim edilerek İşgal Komiserliği’ne iletilmiştir. Bu raporlarda BMM gizli celselerinde ele alınan Sovyet Rusya’yla, Fransa’yla, İngiltere’yle ilişkiler, mali durum, dış yardımlar gibi konular, Enver Paşa’nın ve eski İttihatçıların faaliyetleri, Anadolu’daki etnik yapıyla ilgili değerlendirmeler ayrıntılı şekilde yer almaktadır. Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı destek ve karşısındaki muhalefet konularının üzerinde ise hassasiyetle durulduğu görülmektedir⁷. Buna karşın askerî duruma dair düzenli, sistematik değerlendirme içeren istihbarat akışı için yoktur denilebilir. Yapılan arşiv incelemelerinde muharebelerin seyrine doğrudan etki edebilecek, stratejik karar ve harekât planlarına ilişkin bilgiler içeren herhangi bir istihbarat raporuna rastlanmamıştır. Bulgular İngiliz ve Yunan istihbarat faaliyetleri sonucunda ancak bazı münferit, taktik uygulamalara ilişkin bilgiler elde edilebildiğini göstermektedir. Buradan İngilizlerin kapalı BMM oturumlarından dahi haberdar olmalarını sağlayan mebus(lar) enterne ettikleri, ancak stratejik istihbarata ulaşmalarını sağlayacak şekilde karargâhlara sızamadıkları anlaşılmaktadır.

Aslında İngilizler Mondros Mütarekesi sonrasında İstanbul ve Anadolu’da sistematik bir haber alma ağı kurmuş, MIİc⁸ ajanları Milli Mücadele’nin ilk evrelerine ilişkin gelişmeleri düzenli şekilde İşgal Komiserliği’ne iletmışlerdir. Ancak 16 Mart 1920’de İstanbul’un resmen işgaliyle birlikte her şey değişmiş, Albay Rawlinson ve İngiliz

⁶ Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, s. 98.

⁷ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. 4 (Ekim 1921- Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 38, 52, 79, 130, 183, 186, 210, 218, 225, 226, 231, 241, 259, 281, 287, 348, 364.

⁸ MIİc: Daha sonra adı SIS- Secret Intelligence Service (Gizli Haberalma Servisi) olacak olan askerî istihbarat birimi.

subaylarının tutuklanmasıyla başlayan süreçte İngilizlerin Ankara Hükümeti'nin egemenlik bölgesinde saha ajanı kalmamıştır. Bu aşamadan sonra ise devreye teknoloji girmiş ve İngilizler telsiz/telgraf iletişimlerini dinleyerek istihbarat elde etmeye çalışmışlardır. İstanbul'da sadrazam da dâhil tüm devlet birimleriyle birlikte, Ankara'nın şifreli telgraf yazışmaları da etkili şekilde takip edilmiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 1920 Mayıs'ının sonlarında bu durumu fark ettiği yine bir İngiliz istihbarat raporundan anlaşılmaktadır: “*Mustafa Kemal tüm telgrafçıların görevlerini vicdanlı şekilde yapmalarını, düşman altınlarının teşvikiyle milletin mahvolmasına yol açabilecek eylemlere girişmenin ölümle cezalandırılacağını hatırlattı.*”⁹.

Birinci İnönü Muharebesi'yle başlayan Yunan 1921 İleri Harekâtı boyunca MI1c ofisinin yürüttüğü dinleme faaliyetlerinde BCCS'dan¹⁰ da destek aldığı bilinmektedir. Buna rağmen Teşkilat-ı Mahsusa geleneğine; Makedonya, Trablusgarp, Kafkasya tecrübelerine sahip Türk ordusu istihbarata karşı koyma reflekslerini de hızla geliştirmiş ve askerî faaliyetlerini düşmandan gizlemeyi büyük ölçüde başarmıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri öncesinde, İngiliz Savaş Bakanlığı'nın kabineye sunduğu 6 Temmuz 1921 tarihli rapordan da anlaşılacağı üzere, Yunan Küçük Asya Ordusu en küçük ayrıntısına kadar bilinmektedir. Oysa aynı rapor göstermektedir ki, İngiliz askerî haber alma birimleri Türk ordusunun yapısı, gücü ve yayılımı konusunda gerçek bilgiye sahip değildir¹¹. Zaten bu yüzden Mustafa Kemal Paşa'nın “doğuya doğru dövuşerek çekilmek, düşmanı ikmal/lojistik üslerinden uzaklaştırıp bozkırda eritmek” şeklinde özetlenebilecek olan savunma stratejisine müdahale edememiş, Yunanların bu tuzağa düşüşünü izlemek zorunda kalmışlardır.

⁹ Alexander Lyon Macfie, “British Intelligence and Turkish National Movement 1919-1922”, *Middle Eastern Studies*, Sayı 37, c. 1, Londra 2001, s. 1-16.

¹⁰ BCCS: British Code and Cypher School (İngiliz Kod ve Şifre Okulu). Günümüz GCHQ (Government Communications Headquarters) kurumunun atasıdır. 1919 yılında dinleme ve kriptanalizden sorumlu MI1b ve donanmaya bağlı NID25 (Room 40) yapılarının birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.

¹¹ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. 3, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 489-493.

2. Miralay “Deli” Halit Bey ve Kocaeli Grubu

Sakarya Meydan Muharebesi’nin resmen sona erdiği 13 Eylül, aynı zamanda Türk ordusu için de yeni bir dönemin başlangıcıdır. 1921 yılı boyunca taktik gereksinimler nedeniyle kullanılan ordu kuruluş sistemi tepeden tırnağa değiştirilmiş, gruplar lağvedilerek iki ya da daha fazla tümenden oluşan kolordu yapısına geçilmiştir. Bunun tek istisnası Kocaeli Grubu’dur. 1921 yılı boyunca kolordu yerine grup yapısı kullanılırken sadece Mürettep Kolordu farklılık göstermiş, zaferden sonra ise tüm gruplar kolorduya dönüştürülürken Mürettep Kolordu “Kocaeli Grubu” adını almıştır¹². Fiilen 10 Ekim 1921’e kadar süren takip harekâtı sonunda Kocaeli Grubu asıl kuvvesini oluşturan 17^{nci} Tümen’le İznik-Bilecik bölgesine gelerek yerleşmiş ve Batı Cephesi’nin kuzey kanadının sorumluluğunu üstlenmiştir.

Ekim 1921 sonunda 17^{nci} Tümen gruptan alınarak 2^{nci} Ordu kuruluşuna verilmiştir. Böylelikle grubun asker varlığı, Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde İzmit bölgesinde bırakılan, Kuvayı Milliye müfrezeleri ile civar köylerdeki gönüllülerden oluşturulan “müzeheret” taburlarından ibaret kalır¹³. 1921 Kasım ayı başında karargâhını Geyve’ye taşıyan Halit (Karsıalan) Bey, Kuva-yı Milliye müfrezelerini düzenli ordu sistemine alarak Kocaeli Mürettep Tümeni’ni oluşturur. Batı Cephesi kuruluşunda “kolordu yetkisinde” şeklinde tanımlanan Kocaeli Grubu’nun ilk tümenin kumandanı da Miralay Emin Bey’dir. 1921 yılı sonunda Mürettep Tümen “18^{inci} Tümen” adını alır; 15^{inci} ve 24^{üncü} piyade alaylarıyla 36^{nci} süvari alayından oluşacak şekilde yeniden düzenlenir. Aynı dönemde bölgedeki Yunan birliklerinin İznik Gölü’nün batısında Orhangazi-Pazarköy hattına çekilmesiyle Kocaeli Grubu’nun batıda Yunanlar, kuzeyde ise İngilizlerle cephe keskinleşmiş olur¹⁴. 1921 yılı sonunda Kocaeli Grubu tek tümene sahip, cephe emniyeti için jandarma ve milis

¹² “ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi’ne Ait Belgeler”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 131 (Temmuz 2013), s. 278-279.

¹³ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık (10 Ekim 1921- 31 Temmuz 1922)*, c. 2, 6. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967, s 74.

¹⁴ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık*, s. 49.

müfrezelerinden destek almak durumunda olan, “kolordu yetkisi” sadece kâğıt üstünde kalmış bir teşkilattır.

İşte bu aşamada İsmet (İnönü) Paşa’dan her iki ordu komutanlığına bir şifre ulaşır. 22 Kasım 1921 tarihli şifrede Batı Cephesi Komutanlığı’nın üç kolorduyla Döğer, 6^{nci}, 8^{inci} Tümenler ve Süvari Kolordusu’yla Afyon güneyi, Kocaeli Grubu’yla da Eskişehir yönüne bir taarruz planladığı ifade edilmektedir. Bu şifrede çalışmamız açısından dikkat çeken ayrıntı, taarruz için Kocaeli Grubu’nun yeni iki tümenle destekleneceği, bu amaçla doğuda yeni kurulan 19^{uncu} ve 20^{nci} Tümenlerin Ankara’ya doğru yürüyüşte olduğudur. Şifrede dile getirilen plana göre bu tümenler kısım kısım Kocaeli Grubu’na katılacaklardır¹⁵.

Şifrenin içeriği incelendiğinde harekât planına dair pek çok tutarsızlık dikkati çekmektedir. Öncelikle, bir ay önce “yağış mevsiminin geldiği ve kış koşullarında hareketin çok zor olacağı” gerekçesiyle vazgeçilmiş olan SAD Taarruz Planı¹⁶ ortadayken, Aralık ayının ortasında hiçbir ön hazırlık yapmadan bu şekilde taarruza geçilmesi mantık dışıdır. Dahası, diğer tüm planlarda izlenen yola aykırı olarak, Genelkurmay ve Başkomutanlık ile istişare edilmeden doğrudan bu şekilde yayınlanan bir emir, ordunun genel teamüllerine de aykırıdır. Ancak hepsinden önemlisi, şifrenin iletildiği tarihte Batı Cephesi’ne katılmak üzere yolda olan 19^{uncu} ve 20^{nci} piyade tümenleri yoktur.

3. Kocaeli Grubu ve Hücum Taburları Tuzağı

Halit (Karsıalan) Bey, askerlik hayatının çok önemli bir kısmını Teşkilat-ı Mahsusa müfrezelerinde, dağlarda geçirmiş, gayr-ı nizami muharebelerin içinde yoğurulmuştur. İttihat ve Terakki’nin komitacı geleneğinden gelen, cesur ama şedit, cevval ama asabi karakteri nedeniyle kısa sürede Devlet’i Aliyye orduları içerisinde bir nam edinmiştir: “Deli” Halit. 1920 yılı boyunca Doğu Cephesi’ndeki

¹⁵ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık*, s. 93.

¹⁶ “Sad” bugün bilimsel deyişte bilinmeyen için kullanılan “x” kısaltmasının o dönemde karşılığı olan, Arap alfabesindeki kalın S harfinin okunuşudur. SAD Taarruz Planı “bilinmeyen, gizli taarruz planı” anlamında kullanılmıştır.

harekâtlara katılmış, 1921 başında tümen komutanı yetkisiyle Kocaeli Grubu’nun başına geçmiştir. İkinci İnönü Muharebesi sırasında İzzettin (Çalışlar) ve Kemalettin Sami (Gökçen) Beylerle birlikte, zorunluluktan doğan “grup” uygulamasında yeteneğini, cesaretini ve daha büyük kıtaata komuta edebileceğini ispatlayınca 12^{nci} Grup Komutanı olmuştur¹⁷. Cesareti, atak yapısı nedeniyle çoğu kez eratla birlikte ön hat mevzilerindedir. Bu nedenle İkinci İnönü Muharebesi’nde yaralanmıştır. Her şeyin ters gittiği Kütahya-Eskişehir Muharebeleri boyunca orduya umut veren hamleler “Deli” Halit Bey’in tümenlerinden gelmiş, sonuçta uğranan yenilgiye karşın birliklerini neredeyse hiç döküntü vermeden ateş çemberinden çıkarmayı başarmıştır. Sakarya Meydan Muharebesi’nde ise cephenin kuzeyinden güneyine yetişerek kuşatma harekâtının durdurulmasında çok önemli görev üstlenmiş, Güzelcekele Muharebelerine damgasını vurmuştur¹⁸. 1921 yılında yaptıklarıyla “Deli” Halit Bey Türk ordusu içinde olduğu kadar, düşman karargâhlarında da şöhret sahibi olmuş, bilinen komutanlar arasına girmiştir. Oysa bu atak, başarılı komutan Büyük Taarruz’da kesin sonuçlu muharebeleri verecek 1^{inci} Ordu kuruluşunda değil, cephenin en kuzeyinde daha pasif bir görevdedir. Yunanlara öldürücü darbeyi vuracak kadroda yoktur.

Halit (Karsıalan) Bey Kütahya Eskişehir Muharebelerinde emrindeki tümen komutanlarıyla sorunlar yaşamıştır. Bunlardan Miralay Ali Hikmet (Ayerdem) Bey 2^{nci} Kolordu Komutanlığı’na atanmış, Mehmet Sabri (Erçetin) Bey ise Ali Hikmet Bey’in kolordusunun kuruluşunda 4^{üncü} Tümen Komutanlığı muhafaza etmiştir. Her iki komutan da ateş hattında olacaktır. “Deli” Halit Bey ise bu ölüm kalım savaşına, hem de asıl sonuç bölgesinden yüzlerce kilometre uzakta, bir piyade ve zayıf bir süvari tümeniyle üç müstakil taburdan oluşan Kocaeli Grubu ile girecektir.

¹⁷ *Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973, s. 202-203.

¹⁸ Selim Erdoğan, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, s. 45-48, 89-90, 99-101, 104-107, 112-118, 177-196; *Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Olaylar*, s. 66-127.

1922 yılı başında 15^{inci} ve 24^{üncü} piyade alaylarıyla 36^{nci} Süvari Alayı'ndan oluşan "Deli" Halit Bey'in tek tümeni daha sonra 36^{nci} Alay'ın ayrılmasıyla iki alaylı olarak kalır. Bu şartlar altında Kocaeli Grubu cephesinin Bilecik kesimini 48 mevcutlu bir akıncı müfrezesi savunmaktadır¹⁹. 19 ve 20^{inci} hücum taburları gruba işte bu aşamada katılır. Yukarıda da açıklandığı gibi, Türk ordusunda hücum taburlarının ayrı numarası, ismi yoktur. Ait oldukları tümenin numarasıyla tanınırlar. İşte 19 ve 20^{inci} hücum taburları da 19 ve 20^{inci} piyade tümenlerine ait olmalıydılar. Ancak bu hücum taburlarının ait olabilecekleri tümenler ordu kuruluşunda yoktur.

İlk bakışta tesadüf gibi görünen bu adlandırmanın ardından ise, Nisan 1922'de, doğuda kurulan zayıf mevcutlu bir birlik "21^{nci} Tümen" adıyla Koçhisar'a getirilir. Tümen içinde yayılan lekeli humma nedeniyle bu birlik hiçbir zaman Batı Cephesi'ne katılamayacaktır²⁰. 21^{nci} Tümen kurulduğunda bile Türk ordusunda hala 19 ve 20^{inci} tümenler yoktur.

Bu tümensiz, müstakil iki hücum taburuna başka bir adlandırma yapmak yerine, olmayan tümenlerin adının verilme nedeni nedir?

Burada Ekim 1921'den itibaren Batı Cephesi Komutanlığı-Genelkurmay-Başkomutanlık karargâhlarında tartışılan tüm taarruz planlarının "Afyon kesiminden" taarruz üzerine kurulu olduğunu hatırlamakta fayda var. Tüm kuvvetler karşılaştırıldığında düşmana, süvari gücü dışında, hiçbir açıdan sayısal üstünlük sağlayamayan Türk ordusunun belirleyeceği bir *ağırlık merkezine* gizlice birlik ve silah kaydırmak, bu kesimden *baskın* taarruz yapmaktan başka çaresi yoktur. Taarruz planlarında tartışılan ve mutabakat sağlanmaya çalışılan "Afyon doğusundan mı, güneyinden mi?" sorusudur. Bir başka deyişle, Batı Cephesi'nin tüm taarruz planlarında Kocaeli Grubu kesin sonuçlu muharebe kesiminin çok uzağında yer alacaktır.

Bu durumda, kesin sonuçlu muharebe sahasına düşmanın

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık*, s. 108.

²⁰ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık*, s. 136.

takviye kuvvet getirmesi, aylarca hazırlanan taarruz planında aksaklıklara yol açacak, tek darbeye yarılması gereken düşman cephesi tahmin edilenden daha uzun süre dayanacaktır. Olabildiğince çok düşman tümeninin taarruz bölgesinden uzakta tutulması, muhtemel ihtiyat birliklerinin yerinde tespit edilmesi şarttır. Büyük Taarruz’da kesin sonuçlu muharebeyi gerçekleştirecek olan 12 piyade tümenine sahip 1^{inci} Ordu’nun hedefinde yalnızca 1, 4 ve 7. Yunan Piyade Tümenleri vardır ve taarruz anına kadar bunun böyle kalması gerekmektedir²¹.

Cephenin yarma kesimi olarak planlanan kesiminin 30 km kuzeydoğusunda Yunanların iki tümeni, 50 km kuzeyinde ise iki tümenlik (7. Tümen, taarruzdan bir gün önce güneye kaydırıldığı için iki tümen kalmıştır) ihtiyat kolordusu bulunmaktadır. Taarruz planına göre Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa komutasındaki 2^{nci} Ordu kuzeydoğudaki iki tümeni, mümkün olursa da ihtiyat kolordusunu oyalayacaktır. Uşak-Banaz arasında ihtiyatta bulunan beş alaylı Yunan 2. Tümeni ve yine Uşak’taki Süvari Tümeni’ni ise muharebe sahasından uzak tutma görevi 6^{nci} Tümen’le bağımsız 3^{üncü} Süvari Tümeni’ne verilmiştir. Buna rağmen taarruz sahasının yaklaşık 150-200 km kuzeyindeki Yunan 3. Kolordusu’ndan hızla güneye takviye gönderilme riski vardır. Yunanların elindeki Bilecik-Eskişehir-Afyon demiryolu bağlantısı buna olanak sağlayabilecektir. Türk ordusunun Eskişehir kesiminde, özellikle İznik-Bilecik hattında, nispeten zayıf birlikler bulundurduğu anlaşılırsa, Yunanlar bu bölgeyi gerideki müstakil alaylarıyla tutarak Bağımsız 3, 10 ve 11. Tümenlerinin asıl kuvvetlerini güneye kaydırabilecektir. O halde elde fazladan birlik olmadığına göre, bu dört tümenin yerinde nasıl tutulacağı önem arz etmektedir.

5. Dezenformasyon Operasyonu

Bu noktada, Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanı General Papoulas’ın Başbakan Gounaris’e gönderdiği 4 Ocak 1922 tarihli rapor yaklaşık 100 yıldır gözden kaçmış bir ayrıntıyı gözler önüne sermektedir: “*Cephemizdeki Türk kuvvetleri üç ordudan oluşmaktadır.*

²¹ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz*, s. 317-322 (EK 3), 323-327 (EK 4).

En kuzeydeki 3^{üncü} Ordu dört piyade tümeni ve bir süvari tugayından ibarettir."²². Türk ordusunun toplam gücü ve bunun yerleşimi Yunanların hava keşfiyle, fiziki gözlemler ve yerel ajanlar aracılığıyla elde edip kıymetlendirebileceği bir istihbarat iken, rapora bu şekilde yansımaları dikkat çekicidir.

1922 Şubat-Mart aylarında Genelkurmay-Batı Cephesi ve Başkomutanlık karargâhları arasında Yunanların İznik-Bilecik-Eskişehir üzerinden doğuya doğru bir taarruz ihtimali yoğun şekilde tartışılmıştır. Ancak bu tehdide rağmen savunma stratejisi bölgedeki mevcut birlikler üzerine ve güneyden bir karşı taarruz şeklinde yapılandırılmıştır. Merkez Ordusu'ndan ya da Doğu Cephesi'nden takviye tümen getirmek söz konusu değildir, çünkü getirilebilecek 19^{uncu} ve 20^{nci} Tümenler yoktur.

General Papoulas'ın Mart 1922'de Atina'ya gönderdiği rapor daha da ilginçtir. En kuzeydeki yapının 3^{üncü} Ordu olmadığını anlamışlardır. Ancak Yunan istihbaratı bu kez Kocaeli Grubu'nun (raporda 12. Kolordu olarak geçmektedir) 18^{inci}, 19^{uncu} ve 20^{nci} piyade Tümenleriyle bağımsız bir süvari tugayı, 61^{nci} Piyade Alayı, 9^{uncu} Süvari Alayı'ndan oluştuğunu ifade etmiştir²³. Bu raporda geçen 19^{uncu} ve 20^{nci} Piyade Tümenlerinin varlığı gözlem, hava keşfi ve klasik istihbarat yöntemleriyle teyit edilebilecek bir bilgiyken, olasılıkla daha güvenilir gördükleri bir kaynağı esas almayı tercih etmişlerdir. Yunan karargahından Atina'ya gönderilen Nisan 1922 raporunda da aynı durum söz konusudur. Yunanlar hala Kocaeli Grubu'nu 18^{inci}, 19^{uncu}, 20^{nci} Piyade ve Bağımsız Süvari Tümeni'nden oluşan bir kolordu sanmaktadır²⁴. Belli ki İsmet Paşa'nın 22 Kasım 1921 tarihli, "Anadolu'da kurulan 19^{uncu} ve 20^{nci} Tümenler Ankara'ya doğru yürüyüştür. Kısım kısım Kocaeli Grubu'na katılacaklardır." şifresi Yunan karargahına ulaşmıştır. Dinleme ve şifre çözme yoluyla elde

²² *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık*, s. 114.

²³ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık*, s. 134; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, Hellenic Army General Staff, Atina 2003, s. 323.

²⁴ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık*, s. 148; *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 341-342.

edilen istihbaratı klasik yollarla elde edilenden daha sağlıklı kabul etmektedirler. Bu durum belli ki Yunan karargâhının canını sıkmaktadır. Cephenin başka herhangi bir bölgesinde, ya da başka bir sahil kesiminde değil, İznik-Kocaeli bölgesinde Mayıs ayı boyunca karadan ve denizden topçu ateşiyle karşılarındaki Türk gücünü ölçmeye çalışırlar. Tavşancıl-Hereke arasını ikinci kez bombalamak için 26 Mayıs’ta tekrar gelen Yunan savaş gemisi kıyı bataryalarının açtığı ateşle uzaklaştırılır²⁵.

Büyük Taarruz’a üç ay kala, Mayıs 1922’de Yunan Küçük Asya Ordusu Komutanlığı Aralık 1921’de hazırlanan savunma planlarını mevcut duruma göre güncellemeye karar verir. Bu kapsamda kuzeydeki Yunan 3. Kolordusu da olası bir Türk taarruzunun Bursa ya da Eskişehir (veya her ikisine eşzamanlı) üzerine yöneleceği öngörüsüyle, 10. Tümen ve Bağımsız Tümen’den bir alayı kolordu ihtiyatı olarak belirler. Bu dört alaylık yapıyı konuşlandırırken referans aldığı nokta “11. Tümen’in mevcut kuvvetiyle Kocaeli Grubu’nu durdurmakta yetersiz kalacağı” değerlendirmesidir. General Polymenakos bu şekilde toplam 6.981 tüfeğe ve 11 topa sahip Kocaeli Grubu’nun karşısına mevcudu 20.000’i aşan, 40’tan fazla topa sahip koskoca iki tümeni bağlamış olur²⁶.

Hiç kuşkusuz Yunanların sıkı sıkıya sarıldıkları bu istihbaratın doğru olduğuna inanmalarına neden olan başka sebepler de vardır. Türk ordusu kuruluşunda 19^{uncu} ve 20^{nci} tümenler yokken sonradan 21^{inci} Tümen’in kurulması ve bunun gizlenmemesi, Kocaeli Grubu emrine verilen iki hücum taburunun 19^{uncu} ve 20^{nci} hücum taburları olarak adlandırılması Yunanların şüphelerini desteklemiştir. Ancak Mustafa Kemal Paşa bununla yetinmez. Haziran ayı ortasında ansızın yaptığı üç günlük Adapazarı-İzmit gezisi tüm dikkatleri bu yöne çevirir. Akşehir’deki Batı Cephesi ve Ilgın’daki Süvari Kolordusu dışında tüm karargâhlarda en fazla birkaç saat kalan Başkomutan Kocaeli Grubu sahası için üç gün ayırmıştır. Gezi sırasında Geyve’deki Kocaeli Grubu birliklerini teftiş ve karargâhı ziyaret ettikten sonra İstanbul’dan gelen

²⁵ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık*, s. 154-155.

²⁶ *A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922*, s. 341-342.

basın mensuplarıyla uzun uzun sohbet eder. Hiç şüphesiz çekilen fotoğraflar Yunan ve İngiliz istihbarat birimlerinin eline de geçecektir. Dahası, tüm Avrupa’da tanınan Fransız yazar Claude Farrère’le İzmit’te buluşur. Önceden duyurulan ve büyük yankı uyandıran bu ziyareti yabancı basın mensupları da izlemektedir²⁷. Bir anlamda Mustafa Kemal Paşa Yunanların ve İngilizlerin dikkatini yeniden Kocaeli Grubu’nun sahasına, İzmit’e çekmiştir. Nitekim Başkomutan’ın Kocaeli Grubu ziyareti ve Claude Farrère’le görüşmesi İstanbul-Londra arasında pek çok yazışmaya neden olacak, İşgal Komiserliği’nden İngiliz Savaş Bakanlığı’na ayrıntılı raporlar gidecektir²⁸.

Mustafa Kemal Paşa’nın İzmit’i işgal güçlerinin sürekli gündeminde tutmasına neden olan olaylardan birisi de barış görüşmeleri için burada ısrarcı olmasıdır. 1922 Nisan ayında İtilaf Devletleri’nin ateşkes görüşmelerine başlama talebini aldığıında Başkomutan’ın yanıtı, görüşmelerin İzmit’te yapılması şeklinde olmuştur. Sir Rumbold tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı’na iletilen 23 Nisan 1922 tarihli notta Mustafa Kemal Paşa’nın görüşmelerin İzmit’te yapılması halinde bizzat kendisinin katılacağını söylediği de ifade edilmektedir. Neredeyse Büyük Taarruz’a kadar aylarca süren barış görüşmeleri tartışmasında Ankara Hükümeti’nin asla taviz vermediği hususlardan birisi de toplantının yeri olacaktır: İzmit²⁹.

1922 Haziran ayı içerisinde bu gelişmeler olurken İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Harrington’ın İzmit-Gebze-Şile arasında kalan bölgeye olan ilgisi aniden artar. İngilizler Yarımca-Şile sahillerine dört-beş bataryalık topçu birliği getirirler. General Harrington ise iki gün boyunca Gebze civarında incelemeler yapar. Birliklere arazi keşfi yaptırılır. Mustafa Kemal Paşa’nın İzmit ziyareti sırasında asayiş sağlamak için bölgeye gelen Mürettep Süvari Tümeni de İngilizlerin

²⁷ Sabahattin Özel, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5 (2012), s. 145-175.

²⁸ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. 4, Belge no: 114, s. 279-281; Belge no: 117, s. 289-294; Belge no: 122, s. 298-299.

²⁹ Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. 4, Belge no: 99, s. 247; Belge no: 100, s. 248; Belge no: 103, s. 252; Belge no: 113, s. 278-279; Belge no: 130, s. 310-311; Belge no: 138, s. 341-342.

tedirginliğini arttırır. Önlem olarak Alemdağ’a bir batarya getirerek mevzilenirler³⁰.

Batı Cephesi Komutanı’nın 22 Kasım 1921 tarihli şifresiyle başlayan, 19^{uncu} ve 20^{nci} hücum taburlarının Kocaeli Grubu emrine girmesiyle somutlaştırılan dezenformasyonun başarıya ulaştığı Yunan ordusunun 26 Ağustos 1922 sabah yerleşiminden de anlaşılmaktadır. Yunan 11. Tümeni’nin tamamı ve 10. Tümeni’nin büyük kısmı Kocaeli Grubu’na karşı mevzilenmiş ve 30 Ağustos 1922’de yenilgiyi kabullenene dek yerlerinden kıpırdamamışlardır. Sayısal açıdan bir karşılaştırma yapılırsa, Kocaeli Grubu, Büyük Taarruz’a hazırlık sürecinde ve muharebeler sırasında, 6.981 tüfek ve 11 topla karşısındaki 20.000’den fazla tüfek ve 40’ı aşkın topa sahip Yunan birliklerini oyalamış, aktif muharebe sahasından uzakta tutmayı başarmıştır³¹.

Sonuç

Gerçekte var olmayan 19^{uncu} ve 20^{nci} Tümenlerin hücum taburlarından yola çıkarak başlanan bu çalışma, Büyük Taarruz’a kadar Atina’ya gönderilen Yunan istihbarat raporlarında yer alan ve ısrarla tekrar edilen bir yanlış bilginin ayrıntılarına odaklanmıştır. Aylık raporlarda Türk ordusunun kuruluşu ve kuvveti belirtilirken Kocaeli Grubu “*üç piyade ve bir süvari tümeninden müteşekkil*” olarak tanımlanmakta, hatta bunların 18^{inci}, 19^{uncu} ve 20^{nci} Piyade Tümenleri olduğu da vurgulanmaktadır. Oysa Büyük Taarruz öncesinde Türk Silahlı Kuvvetleri kuruluşunda 19^{uncu} ve 20^{nci} Piyade Tümenleri yoktur. Buna rağmen cephenin kuzey kesiminde Yunanlar Kocaeli Grubu’nun gerçek mevcudu olan 6.981 askere göre değil, en az üç tümenlik bir kuvvete göre savunma düzeni almıştır. Bu tam da Büyük Taarruz planına uygun olarak, Türk komuta kademesinin istediği durumdur.

Türk tarafında Yunan istihbarat raporlarındaki bu duruma mesnet teşkil edebilecek tek somut belge Batı Cephesi Komutanlığı’nın

³⁰ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz Hazırlık*, s. 175, 190.

³¹ *Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz*, s. 316 (EK 2); Philip S. Jowett, *Kurtuluş Savaşı’nda Ordular 1919-22*, çev. Emir Yener, s. 8-13.

22 Kasım 1921 tarihinde kendisine bağılı 1^{inci} ve 2^{nci} Ordu Komutanlıkları'na gönderdiği şifredir. “19^{uncu} ve 20^{nci} Tümenler” ilk ve son kez burada zikredilmiş, ancak aynı tarihlerde 19^{uncu} ve 20^{nci} Hücüm Taburları iki müstakil birlik olarak Kocaeli Grubu emrine gönderilmiştir. Bu tuhaf çelişki referans noktası kabul edilerek ve ortaya çıkan fiili durum dikkate alınarak, Sakarya Meydan Muharebesi'yle Büyük Taarruz arasında geçen sürede İzmit bölgesini, Kocaeli Grubu'nu konu alan tüm süreçler incelendiğinde ortaya çıkan sonuç bir beşinci kol faaliyetini işaret etmektedir.

Her ne kadar arşiv belgelerinde ve hatıratında net bir kayıt bulunmasa da, birbirini destekler nitelikte tesadüfler, ordunun genel teamüllerine aykırı adlandırmalar, şifreyle adeta düşmana duyurulan kış taarruzu planı, taarruz stratejisi, ortaya çıkan sonuç kusursuz bir olağandışılık ve bütünlük arz etmektedir. Birbirine kronolojik süreklilikle eklenen tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Ankara tarafından 19^{uncu} ve 20^{nci} hücum taburları ile işgal kuvvetlerine bir dezenformasyon operasyonu yapıldığı ve bunun amacına ulaştığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

İngiliz Devlet Arşivleri

CAB 24-127-68

FO 371-6357-E 13870

Kaynak Eserler

Türk İstiklal Harbi’ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989 (2. Baskı)

Türk İstiklal Harbi, Kütahya Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs. 1921-25 Temmuz 1921), c. 2, Batı Cephesi 4. Kısım, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973

Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi’nden Önceki Olaylar (25 Temmuz 1921-22 Ağustos 1921), c. 2, Batı Cephesi 5. Kısım, 1. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973

Türk İstiklal Harbi, Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Olaylar (23 Ağustos 1921-10 Ekim 1921), c. 2, Batı Cephesi 5. Kısım, 2. Kitap, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Ankara 1973

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruza Hazırlık (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922), c. 2, 6. Kısım 1. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967

Türk İstiklal Harbi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922), c. 2, 6. Kısım 2. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1968

Araştırma ve İnceleme Eserleri

A Concise History of the Campaign in Asia Minor 1919-1922, Hellenic Army General Staff, Atina 2003 (2. Baskı)

“ATASE Arşivinden Seçilmiş Sakarya Meydan Muharebesi’ne Ait Belgeler”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı 131 (Temmuz 2013), s. 278-279

ERDOĞAN, Selim, *Sakarya: Türk Bitti Demeden Bitmez*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2020 (3. Baskı)

JOWETT, Philip S., *Kurtuluş Savaşı’nda Ordular 1919-22*, çev. Emir Yener, Osprey Askeri Tarih Dizisi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018

MACFIE, Alexander Lyon, “British Intelligence and Turkish National Movement 1919-1922”, *Middle Eastern Studies*, Sayı 37 (2001), c. 1, s. 1-16

ÖZEL, Sabahattin, “Atatürk’ün Büyük Taarruz Öncesinde Adapazarı-İzmit Gezisi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5 (2012), s. 145-175

SONYEL, Salahi R., *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013 (2. Baskı)

ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. 3 (Ocak-Eylül 1921), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000

ŞİMŞİR, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c. 4 (Ekim 1921-Ekim 1922), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000

TOKER, Hülya, *Birinci Dünya Savaşı’nda Galiçya Cephesi: 15. Kolordunun Harekatı*, ATASE Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016

UYAR, Mesut ve Edward J. ERİCKSON, *Osmanlı Askeri Tarihi*, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 2013

İnternet Kaynakları

MEHTIDIS, Alexis, *The Greek Army in Asia Minor, May 1919-August 1921. Part II Orders of Battle, Strength*, https://www.academia.edu/42049825/THE_GREEK_ARMY_IN_ASIA_MINOR_MAY_1919_AUGUST_1921_Part_II_Orders_of_Battle_Strengths (Erişim tarihi 14.01.2020).

Summary

At the end of the Sakarya Pitched Battle, the Greek army, which could not reach its goal and 30% of its presence was out of the war, was seriously wounded and retreated to the Afyon Eskişehir line. On the other hand, the victorious Turkish army has seized the initiative to attack. After 11 months of intense preparations, Mustafa Kemal Pasha's army reached a force only equal to the Greek army. In this case, it is seen that the Turks made tactical moves to mislead the enemy in order to have numerical superiority on the decisive battlefield. However, one of these moves is a successful disinformation operation, different from the usual deception attacks.

This operation, which emerged with our work about 100 years later, started with an encrypted telegram message sent by the Western front commander İsmet Pasha to both army commanders. In the message, it is requested that the Turkish armies be ready for a winter attack, and for this purpose, it is stated that the 19th and 20th divisions are also set out to reinforce the Kocaeli Group in the north of the front. The 19th and 20th divisions specified in this operation plan that emerged suddenly without discussing with the commander-in-chief and General Staff headquarters actually do not exist. On the other hand, two battalions are sent to Kocaeli Group on the same dates: the 19th and 20th offensive battalions.

During the Turkish National Struggle, there was an assault battalion (shock troop) in each infantry division of the Turkish army, and these battalions were named after their division. The 19th and 20th assault battalions should also belong to the 19th and 20th infantry divisions, but these divisions actually do not exist. We can see the effects of this move in the Greek intelligence reports. In the reports sent to Athens before the Great Offensive, it is emphasized that the Kocaeli Group consisted of 18th, 19th and 20th infantry divisions and a cavalry division. However, the Kocaeli Group, located at the far north of the front, far from the decisive battlefield, consists of only two regiments of the 18th Infantry Division and a weak cavalry division.

In order to make the operation even more convincing, a division

that was newly established in the East and sent to Kırşehir was named the 21st Division, which was later dissolved and distributed to existing divisions in small groups. Meanwhile, there are still no 19th and 20th divisions. Only 2 months before the Great Offensive, Mustafa Kemal Pasha paid a 3-day visit to the Izmit region where the Kocaeli Group is located. During this visit, his meeting with the world famous French writer Claude Farrère in Izmit attracted the attention of all occupation forces. British archive documents reveal that the British were at least as disturbed by this visit and the presence of the Kocaeli Group in the region.

This operation, which was started at the end of November 1921 and continued for 9 months with continuous new moves, bore fruit in August 1922. The Turks gathered 11 infantry divisions in the decisive offensive segment south of Afyon, whereas the Greeks could not move the two divisions opposite the Kocaeli Group. With this operation, Mustafa Kemal Pasha showed only 6,981 rifles and 11 guns as a corps consisting of 3 infantry and 1 cavalry division, and managed to immobilize the Greek force with more than 20,000 rifles and more than 40 guns, keeping them away from the battlefield.

Venedikli Diplomatlarca Kaleme Alınan Resmî Mektuplarda Akkoyunlu Askerî Gücü

Akkoyunlu Military Force in the Official Letters of Venetian
Diplomats

*Murat Kaan YILDIZ**

Öz

XV. yüzyılda, Osmanlı ve Akkoyunlu Devleti arasındaki askerî mücadeleler hakkında bilgiler veren Venedikli diplomatlar Iosofat Barbaro, Caterino Zeno ile Türkmen hükümdarı Uzun Hasan tarafından Venedik Senatosu'na gönderilen İtalyanca mektuplarda Akkoyunlulara teslim edilecek ateşli silâhların türleriyle sayıları verilmektedir. Mektuplarda ayrıca, Akkoyunluların Anadolu'ya düzenledikleri seferler, bu seferleri kimlerin yönettiği, seferlerdeki asker sayıları ve bunların hangi noktalara düzenlenmiş olduğuna dair bilgiler paylaşılmaktadır. Lâkin mektuplar, mezkûr diplomatlara ait seyahatnameler ve bu konulara dair kaleme alınmış diğer kaynak eserler ile örtüşmemektedir. Dolayısıyla incelenmeleri elzemdir.

Anahtar Kelimeler: Akkoyunlular, Osmanlılar, Venedikliler, Uzun Hasan, Ateşli Silahlar

Abstract

In the XVth century, the letters, written by Venetian diplomats called Iosofat Barbaro, Caterino Zeno, and the Turkmen leader Uzun Hasan, which are giving information about the military struggles of Ottoman-Aq Qoyunlu, are also a source of information for the firearms

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi. E-posta: mkaany@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-8148-9122.

Geliş Tarihi/Received: 02.04.2020
Kabul Tarihi/Accepted: 30.04.2020

to be sent to Aq Qoyunlu people by Venetians. Moreover, information about the Aq Qoyunlu military campaigns, like the leaders, numbers of soldiers, and the locations, could be found in the letters. However, the itineraries of Iosofat Barbaro and Caterino Zeno are not matching with the letters; also other written sources. Thus, these letters need to examine.

Keywords: Aq Qoyunlu, Ottomans, Venetians, Uzun Hasan, Firearms

Giriş

Osmanlı Devleti, Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481) devrinde ateşli silâhlarla donanmış disiplinli ve kuvvetli ordusu ile hem Avrupa’da hem de Anadolu’da zaferler elde etmiştir¹. Venedik Cumhuriyeti (697-1797) Eğriboz, Selanik ve Yunanistan’daki mevkilerin kaybı sebebiyle Osmanlıları durdurabilmek amacıyla, aynı güçle mücadele etmek zorunda olan Akkoyunlu Devleti (1378-1508) ile ittifak kurmuştur². Kurulan bu ittifakta Venedik’in aslı vazifesi, Akkoyunlulara ateşli silâhların teslimi ile ateşli silah kullanmakta uzmanlığa sahip askerlerin bulunmasını sağlamaktır. Fakat Venedikliler, Anadolu kıyılarındaki Osmanlı ve Memlûk hâkimiyeti sebebiyle ateşli silâhları ulaştıramamışlardır. İbn İyas, bizzat Akkoyunlularca Avrupa’ya götürülmekteyken yakalanan mektupları dahi görmüştür³. İtalyanların faaliyetleri Sigi, Korikos ve Silifke’yi ele geçirmekle kalmıştır⁴. 3 Nisan 1473 ve 11 Şubat 1473 tarihlerinde,

¹ Konu için bkz. Nicolae Jorga, *Fatih ve Dönemi, Büyük Türk*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

² Giovan Maria Angiolello, *Viaggio di Negroponte*, a cura di Cristina Bazzolo, Neri Pozza, Vicenza 1982, s. 1-61; Arduino Cremonesi, *La Sfida Turca Contro gli Absburgo e Venezia*, Arti Grafiche Friulane, Udine 1976, s. 95-106; Nicolas Vatin, “Conflitti con i cristiani. Guerra con Venezia (1462-1470)”, a cura di Mantran, *Storia dell’Impero Ottomano*, Lecce 1999, s. 111-114; Donald Nicol, *Konstantinos Paleologos*, çev. Efe Kurtoğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013, s. 5-6, 11.

³ Tülay Koyuncuoğlu, “İbn İyâs’ın ‘Bedâ’ez-Zuhur fi Vekai’ed-Duhur’ Adlı Eserindeki Ramazanoğulları Beyliği ve Akkoyunlular ile İlgili Kayıtlar, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2004, s. 42.

⁴ Iosofat Barbaro, “Di messer Iosofat Barbaro, gentliuomo veneziano, il viaggio della

yazılı olduğu üzere Kıbrıs'ta bekleyen Venedik ateşli silâhları, Osmanlı ve Memlûklerin coğrafyadaki hâkimiyeti sebebiyle ulaştırılamamıştır⁵. 20 Nisan 1472 tarihli mektupta belirtildiği üzere Venedik filosu senatodan genel bir taarruz için emir beklemekte olsa da bu hadise gerçekleşmemiştir⁶.

Iosofat Barbaro⁷ (ö. 1494) ve Caterino Zeno adlı iki diplomat Uzun Hasan'ın yanında bulunarak, Venedik Senatosu ile Akkoyunlu Devleti arasındaki siyasi süreci yönetmişlerdir. Iosofat Barbaro, bizzat ateşli silah tesliminden sorumlu diplomattır.

1. Akkoyunlu Devleti'ne Teslim Edilecek Ateşli Silahlar

1.1. Silah Listesi

Iosofat Barbaro'nun Senato'ya gönderdiği 28 Ocak 1472 tarihli mektupta büyük-küçük boylarda toplar, farklı türlerde tüfekler ve bol miktarda barut⁸; Gazimağusa'dan gönderdiği 13 Nisan 1473 tarihli mektupta, 50 arbalet ve *schiopeitiolar*⁹; 28 Ocak 1472 bir mektupta

Tana e Persia”, *Navigazioni e Viaggi*, 4, a cura di Giovanni Battista Ramuzio, Einaudi, Torino 1979, s. 518-519; Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474*, Libreria Tendler & Comp., Vienna, 1856, s. 31, s. 74, 124; Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, c. 2, Venezia 2004, s. 223-224. Karamanoğlu Kasım Bey'in Iosofat Barbaro'ya olan 27 Nisan 1473 tarihli mektubunda da süreç anlatılmaktadır. Bkz. s. 253. Konu için ayrıca bkz. 16. *Yüzyılda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)*, çev. Şerif Baştav, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972, s. 170.

⁵ Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474*, s. 93, 120; Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, Tipografia G. B. Paravia e Comp., Torino 1865, s. 141.

⁶ Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474*, s. 34.

⁷ Bu diplomatın ismi, İngilizce literatürde “Giosofat”, Türkçe literatürde ise “Josaphat” olarak zikredilmektedir. Lâkin bu çalışma için İtalyanca literatürde zikredilen hali olan “Iosofat” kullanılmıştır. Yazarın seyahatnamesini hazırlayan Giovanni Battista Ramuzio da yine “Iosofat” olarak kullanmıştır.

⁸ Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474*, s. 68-75; Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 9-10, 17.

⁹ Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, Libreria Tendler & Comp., s. 16, Vienna 1852, s. 25-26.

büyük bir top, *spingardelar*, *schiopezzolar* barut ve mühendislerin sevk edileceği bilgisi yazılıdır¹⁰. Zeno'nun 9 Şubat 1472 tarihi mektubunda bu silâhlarla beraber 100 kadar uzman askerin de gönderileceği bilgisi verilmektedir¹¹. Iosofat Barbaro'nun seyahatnamesindeki listede büyük bir top, farklı türden silâhlar, 200 tane arbalet ve *schiopezzo* yeterli miktarda barut vardır. Bu silâhlar, Tommaso da Imola (ö. 1483) ve 10 tane uzman paralı asker tarafından kullanılmaktadır¹².

Zeno'nun Kasım 1472 tarihli mektubunda, içinde iki mühendisin olduğu iki geminin 400 paund ağırlığında altı tane büyük top, 10 tane 50 paund değerinde top, bronz ve demirden yapılmış 10 *spingarde*, 1000 varil barut, 10.000 uzun demir mızrak, 3000 kadar gülle, 3000 kadar kuvvetli kürek, 2000 kazma, 1000 *schiopezzo* ve iki koçbaşını taşıdığı bilgisi geçmektedir. Bu silâhlar Trabzon'un uygun bir mevkiinde Akkoyunlulara teslim edilecektir¹³.

Guglielmo Berchet de tüm bu evrakı değerlendirerek bir liste tespit etmiştir. Buna göre, listede altı büyük top, 10 tane orta büyüklükte top, 36 ufak top, toplamda 500 kadar büyük tüfek ve tüfek, yeterli miktarda barut ve büyük boyda arbalet, 300 kadar demirden gülle, 3000 kazma, 4000 kürek; bir diğer teslimat listesinde 4000 duka değerinde olmak üzere, iki ufak ve iki büyük tekneyle teslim edilmek üzere, havan topları, büyük tüfekler, *schiopezzolar*, barut ve savaş aletleri, 200 dukalık *schiopezzolar* ve arbaletler bulunmaktadır¹⁴.

1.2. Silah Türleri

Listelerde Akkoyunlularca kullanılmayan üç farklı silah bulunmaktadır. Bunlar *schiopezzo*, *spingarde* ve *arbalettir*. Her üç silâhın beraber kullanımı, XV. yüzyıla ait bir Alman tarafından çizilmiş

¹⁰ Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474*, s. 69.

¹¹ Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474*, s. 79.

¹² Iosofat Barbaro, "Di messer Iosofat Barbaro, gentiluomo veneziano, il viaggio della Tana e Persia", s. 517-518.

¹³ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 175-176.

¹⁴ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 9-10, 17.

gravürde görülebilmektedir. Burada arbalet ve arkebüz taşıyan askerler topçuyu korumakta ve yine topçu ile beraber kaleye saldırıda bulunmaktadırlar¹⁵.

Schiopettio adı verilen top, demir veya bronzdan olup, ağızdan doldurulmak suretiyle yüklenen bir tür arkebüzdü¹⁶. Fiziksel görünümüyle, ön kısmı şişkin-silindir ve uzun bir forma sahipti. İtalyanlarca, XIV. yüzyılda başlanmak üzere, ekseriyetle kale savunmalarında kullanılmaktaydılar ve boyutuna göre elde tutuldukları gibi tekerlekli zeminler üzerinde de taşınırlardı. Demir veya kurşundan toplar veyahut *verrette*¹⁷ kurşunları atmaktaydılar. Daha iyi hedef alınması için iki uçlu bir tutturucu olan *forchetteler* kullanılmaktaydı¹⁸.

Spingarde taştan, demirden, kurşundan 5 ya da 6 ‘paund’luk toplar atan bir silahtı. Mekanizmaları gereği arka taraflarında bir uzantıları olurdu. Bu silahlar 5 m. uzunluğunda ve 21 mm - 81 mm kalibredeydiler. Dengede durabilmeleri için üç ya da dört ayaklı altlıklar kullanılırdı, tekerlekli olabilmekteydiler ve böylece de rahatlıkla taşınabilmekteydiler. İlk dönemlerde taştan topların atımında kullanılan cüsseli silahlar iken, barut kullanımının yaygınlaşmasına müteakip boyutları küçülmeye başlamıştır¹⁹.

¹⁵ Alfred Crosby, *Ateş Etmek*, çev. Aybek Görey, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 111, Resim 11. Bkz. Ek 4.

¹⁶ Iacobo Gelli, “Archibuson”, *Guida del Raccogliatori e dell’Armatore*, Ulrico Hoepli, Milano 1900, s. 71.

¹⁷ Arbaletlerde kullanılan ve elle de atılabilen konik veya piramitimsi bir formda olan, kurşunlar. Daha fazla bilgi ve arkeolojik görselleri için ayrıca bkz. Alessandro Ferrari, “Rinvenimenti Occasionali di Reperti Archeologici Provenienti dalla parte bassa di Castel Corno”, *Annali dei Musei Civici di Rovereto, Sezione archeologia*, c. 10, Rovereto 1994.

¹⁸ Iacobo Gelli, “Forchette”, *Guida del Raccogliatori e dell’Armatore*, Milano 1900, s. 192.

¹⁹ Iacobo Gelli, “Spingarde”, *Guida del Raccogliatori e dell’Armatore*, s. 310. Arbalet de dahil olmak üzere İtalyan dünyasında dönemin silah ve teknikleri için ayrıca bkz. *Gli Schiopettieri Milanesi nel XV secolo*, Milano 1865; Daniele De Luca and Roberto Farinelli, “Archi e Balestre, un approccio storico-archeologico alle armi de tiro nella Toscana Merionale (secc. XII-XIV)”, *Archeologia Medievale*, Sayı 29 (2002), s. 455-

Arbalet²⁰ Çin’de orta çıkmıştı. Yay bu silahta tahtadan ya da demirden yapılmış bir kundağa uzunlamasına yerleştirilir ve kiriş çarkla gerilirdi. Okları daha kısa ve daha kalın olmaktadır²¹. Üst üste attığı oklar ile plaka-zırhlar delinebilmekteydi²². Fakat teknik şartları itibariyle Türkmen sipahisine uygun değildi²³.

Mektuplarda verilen listelerde çok sayıda kazma ve küreğin mevcudiyetinden bahsedilmektedir. Bu malzemenin kullanımı ateşli silahların konuşlanması için kullanılacak mevzi, siper, tahkimat vb. teşekkül içindir.

Mektuplarda ateşli silâhları kullanacak 10 ya da 100 kadar askerden de bahsedilmektedir. Bu kişiler, dönemin uzman paralı askerleri *condottiereler*dir. Her ne kadar sayıları az olsa da matematiksel savaş taktikleri sayesinde az kişi ile çok sayıda askerin dahi başaramadıklarını başarmaktaydılar²⁴. Donanımlarında da arbalet ön plandaydı.

1.3. Ateşli Silahlar ve Türkmenler

Mektuplarda İtalyan topçu subayının Türkmen hafif-süvarisi ile nasıl entegre olup savaşabileceğine dair bir açıklama yoktur. Yapılabilecek en iyi tahmin, bu silahların *wagenburg* usûlüyle icra edilen muharebelerde, savunmalarda ve kuşatmalarda kullanılacaklarıdır.

Osmanlı ve Safevi birlikleri öncelikle hafif-süvarilerden

487; Marco Merlo, “Teoria e Pratica di Militare nel XV secolo”, *Rivisti di Studi Militari*, Sayı 3 (2014), s. 21-44; Rossella Scordato, *Le artiglierie dello Stato Pontificio tra XIV e XVI sec.*, Università degli Studi Tuscia, Facoltà di Conservazione dei Beni Culturali, Laurea specialistica in Archeologia, Tuscia 2010.

²⁰ “Tatar yayı” olarak da zikredilmektedir.

²¹ Alfred W. Crosby, *Ateş Etmek*, s. 75.

²² Alfred W. Crosby, *Ateş Etmek*, s. 76.

²³ Ioacobo Gelli, “Balestra”, *Guida del Raccogliatori e dell’Armatore*, s. 107-113.

²⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009, s. 62.

oluşmakta olsalar da ateşli silâhların orduya entegrasyonu bir süreç dahilinde gerçekleşmiştir²⁵. Lâkin Akkoyunlular için, siyasî süreç takip edildiğinde, ellerinde böyle bir vakit olmayacaktır. Zirâ Osmanlı Devleti ordusunun hem Karadeniz’de hem de Orta Anadolu’daki askerî yürüyüşü oldukça hızlı bir biçimde gerçekleşmiştir²⁶.

Akkoyunluların esas muharebe usülleri ani baskın, hızlı manevralar ile beklenmedik şiddetli hücumlar şeklindedir. Böyle bir usüle *spingarde* taşıyan bir topçu birliğinin dahiliyeti fiziksel olarak imkânsızdır. Benzer şekilde, sahte ric’atta da ağır ateşli silahların kullanımına dair çok sayıda teori üretilebilecekse de bunlar spekülâtif kalacaktır. Böyle bir orduda süvariler ateşli silâhlara uyum sağlayabilse de piyadenin artık atlılara nasıl destek vereceği meçhuldür. Ani hücum yapabilen ve hızlı manevra kabiliyetine sahip ordunun ateşli silah kullanımını en iyi biçimde görmek için Napoléon Bonaparte’ın (ö.1851) savaş taktiklerini beklemek gerekecektir²⁷.

Akkoyunlular için arbaletin kompozit yay kadar işlevi olmayacak ve ordudaki kullanıma dair söylenecekler de ancak tahminî kalacaktır. Kubilay Han’ın (1260-1294), hafif-süvari birliklerine sahip bir ordu komutanı olarak bu silâhları kullandığı bilinmektedir. Buna rağmen arbaletler, hanın ordusunda dahi sadece birleştirilmiş filler üzerinde taşınan ahşap kulelerin savunmasında kullanılmışlardır²⁸.

2. Muharebelere Dair Olan Mektuplar

Iosofat Barbaro ve Caterino Zeno tarafından kaleme alınan

²⁵ Osmanlılar için bkz. Mesut Uyar, Edward Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s. 56-96. Safeviler için bkz. Rudolph Mathee, “Firearms in Safavid Persia”, *Encyclopedia Iranica*, c. 9, Ethe-Fish, New York 1999, s. 619-628.

²⁶ *Aşıkpaşoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992, s. 129-147

²⁷ Konu için bkz. Robert B. Bruce, Iain Dickie, Kevin Kiley, Michael F. Pavkovic, *Fighting Techniques of the Napoleonic Age 1792-1815: Equipment, Combat Skills, and Tactics*, Thomas Dunne Books, New York 2008.

²⁸ Marco Polo, *Il Millione*, Garzanti, Milano 1982, s. 99.

mektuplar ile Uzun Hasan'ın İtalyanca'ya tercüme edilmiş mektupları, Akkoyunlu ordusunun Anadolu'ya olan seferleri, Tercan Savaşı ve Otlukbeli Savaşı (11 Ağustos 1473) hakkında bilgiler vermektedir.

2.1. Kronolojik Dizilim İle Mektuplar

1472/Uzun Hasan: Uzun Hasan tarafından Venedik Doge'una gönderilen mektubun tercümesidir. Uzun Hasan'ın 1458'de Amasya ve Ankara'ya az miktarda askerle sefer düzenlediği yazılıdır. Mektuba göre Uzun Hasan herhangi bir direnişle karşılaşmamıştır. Bunun sebebi ise Amasya'da bulunan Şehzade Bayezid'in yani II. Bayezid'in (1481-1512) o vakitlerde yaşı genç olduğu (veya deneyimsiz) için, kendisi ve ordusuyla yüzleşmekten korkmasıdır²⁹.

25/27 Eylül 1472/Caterino Zeno: Zeno tarafından gönderilen bu mektupta, Karaman topraklarına Osmanlılar ile savaşmak için Uzun Hasan'ın askerlerinin sevk edildiği ve Anadolu'da yıkımda buldukları bilgisi paylaşılmaktadır³⁰.

22 Eylül 1472/Uzun Hasan: Uzun Hasan tarafından gönderilmiş bir mektubun tercümesinde Aydın'a saldırıldığından bahsedilmektedir³¹.

24 Ekim 1472/Uzun Hasan: Uzun Hasan'ın faaliyetlerine dair Papa IV. Sixtus (ö. 1484) için gönderilen mektupta, Candaroğlu Kızıl Ahmed'in 50.000 askerle Sivas ve Tokat'a büyük bir saldırı düzenlediğinden bahsedilmektedir. Mektuba göre Türkmenler bilâhare Ankara ve Amasya'da da tahribat gerçekleştirmişlerdir³².

Kasım 1472/Uzun Hasan: Uzun Hasan'ın Karamanoğulları'na gönderdiği bir mektubun İtalyanca tercümesidir. Bu tercümeğe göre

²⁹ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 177.

³⁰ Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474*, s. 49.

³¹ Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti Nell'Asia, 1470-1474*, s. 44.

³² Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 246.

Şehzade Bayezid'in 30.000 askerle Karahisar'a saldırdığından ve Uzun Hasan'ın şehzadenin üzerine Uğurlu Mehmed ve Emir Bey'i 100.000 süvariyle gönderdiğinden bahsedilmektedir³³.

5 Mayıs 1473/Iosofat Barbaro: Gazimağusa'dan gönderilen bir mektupta, Uzun Hasan'ın bir oğlunu³⁴ 100.000 askeri ile Şehzade Bayezid'i ve bir paşasını Kayseri'de yenilgiye uğrattığı bilgisi paylaşılmıştır. Fatih Sultan Mehmed'e, Osmanlılar'dan "1000 tane kelle" gönderdiği de yine mektupta ifade edilmektedir. Mektuba göre Uğurlu Mehmed ve Emir Bey'in 100.000 asker ile Şehzade Bayezid ve Mihailoğlu Paşa'nın 3000 askerini Kayseri'de yendikleri ve daha sonra "Beğlerbeyi"³⁵ adlı bir komutanın üstlerine gelmesine rağmen bu kişiyi de mağlup ettikleri yazılıdır. Savaştan sonra Uğurlu Mehmed 1000 kadar kelleyi babasına göndermiş ve bunlar Kayseri ile Sivas'ta sergilenmişlerdir. Buna müteakip Uğurlu Mehmed 300.000 kadar askerle Ankara ve Aydın'ı da işgal etmiştir³⁶.

14 Temmuz 1473/Uzun Hasan: Uzun Hasan'ın Venedik'e gönderdiği, 14 Haziran 1473 tarihli mektubun tercümesinde, Greklerin³⁷ yani Osmanlıların üzerine Uğurlu Mehmed'i 300.000 askerle göndererek topraklarını tahribata uğrattıkları yazılıdır³⁸.

14 Temmuz 1473/Uzun Hasan: Uzun Hasan'ın Papa IV. Sixtus ve Napoli Kralı Ferdinand'a (1458-1494) gönderdiği bir mektubun tercümesinde ise 300.000 kişilik bir ordunun ve de Uğurlu Mehmed'in

³³ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 254.

³⁴ Uğurlu Mehmed.

³⁵ Davud Paşa (ö. 1498).

³⁶ Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, s. 32-34.

³⁷ Kastedilen Rum ülkesi yani Anadolu'nun halkı veya bu topraklara hâkim Osmanlılar'dır. Sultan'ın "*Greklerin Kralı*" olarak ifade edildiği diğer metinler için bkz. "*sultan dei grezi*". Giosafatte Barbaro, *Lettere al Senato Veneto*, s. 30, 63-64. Bertoldo di Giovanni de kendisini yaptığı bronz madalyada "*Bizantii Imperatoris*" olarak unvanlandırmıştır. Ahmet Refik Altınay, *Fatih ve Bellini*, haz. Önder Kaya, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 54.

³⁸ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 230.

başını çektiği 150.000 kişilik ayrı bir ordunun yine Osmanlı ülkesine gönderildiğinden bahsedilmektedir³⁹.

27 Temmuz 1473/Caterino Zeno: Zeno tarafından gönderilen bu mektupta Uzun Hasan'ın gulâmlarından Emir Bey'in 200.000, Uğurlu Mehmed'in ise 150.000 kadar süvariyle Osmanlılara karşı gönderildiği bilgisi yazılıdır⁴⁰.

1473/Uzun Hasan: Uzun Hasan tarafından Karamanoğulları'na gönderilmiş mektubun tercümesinde 100.000 asker ile Uğurlu Mehmed'in ve Emir Bey'in Kayseri'yi tahrip edip Mihailoğlu Paşa'yı mağlubiyete uğrattıkları ve bilahare 100.000 asker ile Ankara'ya ve Aydın'a girdikleri kayıtlıdır⁴¹.

1473/Uzun Hasan: Uzun Hasan tarafından Harput'tan, Papa ve Sicilya'ya gönderilen mektubun tercümesinde Uğurlu Mehmed'in 150.000 kişilik bir birlikle Kayseri'ye saldırdığı belirtilmektedir⁴². Mektubun Sanudo'nun kroniğindeki nüshasında Kayseri'ye 10.000 asker gönderildiğinden bahsedilmektedir⁴³.

4 Haziran 1473/Iosofat Barbaro: Bu mektupta Uzun Hasan'ın Kayseri'yi yağmalayıp, Osmanlılara karşı Niğde ve Konya'ya saldırmaya gittiği bilgisi mevcuttur⁴⁴.

14 Temmuz 1473/Uzun Hasan: Erzincan'da Uzun Hasan tarafından Silifke'deki Iosofat Barbaro'ya gönderilen bir mektubun İtalyanca tercümesinde ise Mihailoğlu Ali Bey ve Osmanlılar'ın

³⁹ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 230-231.

⁴⁰ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 130, 132.

⁴¹ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 254.

⁴² Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, s. 63.

⁴³ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 231.

⁴⁴ Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, s. 47.

yenilgiye uğratıldıkları yazılıdır⁴⁵.

1473/Karamanoğlu Pir Ahmed: Pir Ahmed'e ait bir mektubun İtalyanca tercümesinde Akkoyunluların, Osmanlı topraklarında büyük bir tahribat yarattığı bilgisi verilmektedir⁴⁶.

24 Temmuz 1473/Karamanoğlu Kasım Bey: Silifke'den Karamanoğlu Kasım Bey tarafından Venedik'e gönderilen bu mektuba göre Uğurlu Mehmed ve Zeynel Mîrzâ'nın, Şehzade Mustafa'yı üç farklı mahalde mağlubiyete uğratarak kendisini kaçmak zorunda bıraktıkları yazılıdır. Bilahare Uğurlu Mehmed ve Pir Ahmed ile beraber Osmanlı şehirlerinde büyük tahribat yaratmışlardır⁴⁷.

14 Temmuz 1473/Iosofat Barbaro: Iosofat Barbaro tarafından, Harput'tan gönderilen bir mektupta ise Uzun Hasan'ın çok sayıda bey ile beraber Dulkadiroğulları'na saldırdığı ifade edilmektedir⁴⁸.

27 Temmuz 1473/Uzun Hasan: Uzun Hasan'ın Venedik Senatosu'na gönderdiği mektupta Uzun Hasan'ın 300.000 kadar askeri vardır⁴⁹.

18 Ağustos 1473/Caterino Zeno: Zeno'ya ait mektupta Akkoyunluların 300.000 askeri vardır⁵⁰.

1473/Uzun Hasan: Uzun Hasan tarafından, Napoli'ye gönderilen bir mektupta da sadece oğlu Halil Mîrzâ'nın elinde 100.000

⁴⁵ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 232.

⁴⁶ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 228.

⁴⁷ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 229.

⁴⁸ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 231.

⁴⁹ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 130, 132.

⁵⁰ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 136.

kişilik bir ordunun olduğu, bu ordunun Fars, Kirman ve Hürmüz'den toplanan askerlerden oluştuğu yazılıdır⁵¹.

27 Temmuz 1473/Caterino Zeno: Zeno'ya bu mektupta Akkoyunlu ordusunda Türkmenlerden oluşturulmuş maaşlı hassa askerlerinden de bahsedilmektedir. Bunlar düzenli olarak maaş alıyorlar ve bu para yeteneklerine göre altı aylık olmak üzere 40 ila 60 duka arasında değişiyordu⁵².

15 Şubat 1473/Caterino Zeno⁵³; 11 Şubat 1473 Ambrogio Contarini⁵⁴: Bu mektuplarda, Uzun Hasan'ın Erzincan'da saldırı için bekleyen muazzam ordusunun Anadolu'ya girip İstanbul'a kadar yürüyeceği ifade edilmektedir⁵⁵.

27 Temmuz 1473/Caterino Zeno: Venedik Senatosu'na yazılan bu mektupta Fatih Sultan Mehmed'in yenilgiye müteakip kaçtığı, barış için bir elçi gönderdiği, kendisinin ordusundan kaçanların Akkoyunlulara katıldığı ve Uzun Hasan'ın da bu insanlara hediyeler verip onları giydirdiği ifade edilmektedir⁵⁶.

18 Ağustos 1473/Caterino Zeno: Zeno tarafından gönderilen bu mektup Berchet tarafından "*Relazione della battaglia di Terdshan*" adıyla başlıklandırılmıştır. Bununla beraber mektupta Otlukbeli Savaşı hakkında da bilgiler vardır. Mektuba göre Tercan Savaşı'nda Uğurlu Mehmed ve Pir Ahmed çok sayıda süvariyle Osmanlı ordugâhına hücum etmişlerdir. Buna müteakip, Uzun Hasan, Zeynel Mirzâ ile Bayındır Bey'i süvarilerle göndermiş ve böylece tüm Osmanlı ordusunun etrafı sarılmıştır. Fatih Sultan Mehmed kaçarak geriye çekilmiştir. Çarpışmalar esnasında Osmanlılar'dan Turahan Bey, Hacı

⁵¹ Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, s. 31.

⁵² Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 134.

⁵³ Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell'Asia, 1470-1474*, s. 127.

⁵⁴ Bir diğer Venedikli diplomat. Bkz. Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 164.

⁵⁵ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 3, 17, 145; Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, s. VII.

⁵⁶ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 131.

Bey, Koca Sinan ve Mahmud Paşa'nın kardeşi ile metinde “*Penzin*” olarak zikredilenler yakalanmışlardır. Tercan Suyu'nu geçmeye çalışırken Rumeli Beylerbeyi Has Murad Paşa, 50 sancak beyi ile çok sayıda subaşı ve akıncı katledilmişlerdir⁵⁷. Fatih Sultan Mehmed barış için bir subaşı gönderse de bu teklif reddedilmiş ve sultan evhamlanarak ordugâhının tamamını wagenburg ve topraklarla çevirmiştir⁵⁸. Nitekim, Osmanlıların elinde çok iyi bir düzen içinde topraklar ve arkebüzler mevcuttur⁵⁹. Buna müteakip, Akkoyunluların üzerlerine gelmesiyle toprak, *schiopettiolar* ve piyadelerle kendilerini savunmuşlardır. Böyle bir savunmaya karşı başarılı olamayan Akkoyunlu askerleri de kaçmak zorunda kalmışlardır⁶⁰. Akkoyunluların ordupazarları yıkılmış ve ordugâh dağılmış iken Pir Ahmed, Bayındır Bey ve mîrzâlar kaçabilmişlerdir⁶¹. Bu mektup bizzat Uzun Hasan tarafından yazdırılmış ve Kefe'deki tüccar Christophori de Calle aracılığıyla Papa IV. Sixtus'a, Polonya kralı IV. Kazimir'e (1447-1492), Macaristan kralı Matthias Corvinus'a (1458-1490), Kral Ferdinand'a, Venedik Senatosu'na gönderilmiştir. Mektupta, Türkmen beyi “... *ittifakımız ve Tanrı'nın izniyle...*”, Fatih Sultan Mehmed'e saldıracağını yazmaktadır. Savaş kaybedilse de Uzun Hasan Osmanlıları iki taraftan sıkıştırma teklifini Hristiyanlara yine burada da sunmaktadır⁶².

21 Ağustos 1473/Fatih Sultan Mehmed: Fatih Sultan Mehmed tarafından Syo Podesta'sına gönderilen bu mektupta sultan, Bayburt yolundan aşağı inerek Uzun Hasan ile dört birlikten oluşan ordusuyla karşılaşmış ve savaşa girişmiştir. Şehzade Mustafa ile azapları sayesinde mücadeleyi kazanmış ve Uzun Hasan'ın oğlunun kafası kesilmiştir. Akkoyunlular da bunun üzerine kaçmışlardır⁶³. Uzun

⁵⁷ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 135-136.

⁵⁸ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 135.

⁵⁹ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 135.

⁶⁰ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 136.

⁶¹ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 136.

⁶² Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 138. Mektup Sanudo'nun eserinde mevcuttur. Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 252.

⁶³ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 235-236.

Hasan'ın kadileşkeri, beylerbeyi ve kapıcıbaşı ile 88 beyi çok sayıda askeri ele geçirilenler arasındadır ve bu kişilerin birçoğu katledilmiştir⁶⁴.

27 Eylül 1473/Caterino Zeno: Uzun Hasan, Zeno tarafından kaleme alınan bu mektupla, Venedikliler ve Macarların artık tüm güçleriyle Osmanlı'nın Avrupa'daki topraklarına saldırılarının gerektiği söylemektedir. Bunun sebebi ise Anadolu'da Osmanlıların harab olmasıdır⁶⁵.

16 Ekim 1473/Uzun Hasan: Kefe'den gönderilmiş ve Uzun Hasan tarafından kaleme alınmış Farsça ve Arapça bir mektubun tercümesinde Osmanlı ordusunun Akkoyunlular'dan 50-60 bin daha fazla kişi olmasına rağmen savaşta (Tercan Savaşı) onları kılıçtan geçirdiklerini ve 150 subaşı ile 36 üst rütbeli askeri esir aldıkları yazılıdır. Osmanlılar yenildikten sonra Uzun Hasan'ın ülkesinden kaçmışlardır⁶⁶. İosofat Barbaro'nun yazdığı 27 Eylül 1473 tarihli mektupta da yine aynı bilgiler verilmektedir⁶⁷. Uzun Hasan ayrıca, kaybettikleri savaşın (Otlukbeli Savaşı) sebebini ordusundan bir grup askerin onun emri olmadan Osmanlılara saldırmasına ve buna müteakip savaşın iradesi dışında başlamasına bağlamaktadır. Dolayısıyla suç kendisinden bağımsız hareket eden askerlerindir⁶⁸.

2.2. Mektupların Sahihliğine Dair

Mektuplarda verilen bilgiler ile Türkçe ve Farsça ana kaynaklardaki bilgiler birbirinden farklıdır. Bu bilgiler, mektupları

⁶⁴ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 236. Fatih Sultan Mehmed'in savaşı anlattığı diğer bir mektup için bkz. Feridün Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtin*, I, İstanbul, s. 283; Reşit Rahmeti Arat, "Fatih Sultan Mehmet'in Yarlığı", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Dergisi*, Sayı 19 (1977), s. 285-322.

⁶⁵ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 131.

⁶⁶ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 82-83, 137.

⁶⁷ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 192-193; Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, s. 79-81.

⁶⁸ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 138.

kaleme alan diplomatlara ait seyahatnemelerdeki bilgiler ile de yine örtüşmemektedirler.

Mektuplar yaşanan olaylar esnasında bizzat diplomatlar tarafından kaleme alınıp gönderilmiştir. Seyahatnameler ise XVI. yüzyılda Ramusio tarafından yeniden yazılmış ve toparlanarak bir antolojiye dahil edilmiştir. Bu noktada mektuplardan çıkarılacak sonuçları değerlendirmek için bir diğer kaynağa bakılamamaktadır.

Mektuplarda, Akkoyunlu ordusu nüfusu oldukça fazladır. Akkoyunlu ordusu sadece Batı'da dahi toplamda 450.000 kişi kadar olabilmektedir. Lâkin Ortaçağ'da beslenme ve hijyen şartları sebebiyle böyle yüksek sayılarda askerin bir araya gelmesi mümkün değildir⁶⁹. Osmanlı ordusunun nüfusuna dair bilgiler verilmemektedir. Fakat tüm diğer yazılı kaynakların kullanımıyla, Osmanlı zaferinin bir diğer sebebinin, Akkoyunlular'dan 40.000 kadar kişi fazla olmalarına bağlı olduğu görülmektedir⁷⁰. Mektuplarda buna dair bir bilginin verilmemesi şaşırtıcıdır.

1472, Kasım 1472 ve 5 Mayıs 1473 tarihli mektuplarda, Şehzade Bayezid'in topraklarına bir sefer düzenlendiğinden bahsedilmektedir⁷¹. Fakat kendisinin on yaşında olduğu ve bu vakitte şehzadelik makamında bulunmadığı hatırlandığında, mektupta verilen bilgi ciddiye alınmayacaktır. Buna rağmen, *La Repubblica di Venezia e la Persia*'da mevcut Documento I'da seferin 1468 olarak gösterilmesi bilgiye kısmî bir doğruluk katmaktadır⁷². Buradaki Akkoyunlu askerî harekâtı Osmanlılara ait Koyulhisar ve Melet'e düzenlenmiş harekâtı çağrıştırmaktadır⁷³.

⁶⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, s. 64.

⁷⁰ Murat Kaan Yıldız, İtalyan Seyyahlarına Göre Akkoyunlu-Osmanlı İlişkileri ve Türkmenler, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s. 54-56.

⁷¹ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 254.

⁷² Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 97.

⁷³ Koyulhisar ve Melet seferi için ayrıca bkz. Seyfettin Erşahin, *Akkoyunlular, Siyasal*,

Mektuplarda, 14 Temmuz 1473'ün defaatle tarih olarak atıldığı görülmektedir⁷⁴. Bu tarihin atıldığı mektuplarda Uğurlu Mehmed komutasında kazanılmış bir zaferden bahsedilmektedir⁷⁵. Hasan Rumlu, Tercan Savaşı'nın Uğurlu Mehmed önderliğinde gerçekleştiğini teyit etmektedir⁷⁶. Savaşta tutsak edilen kişilerin ismi, Ömer Bey, Hacı Bey, Fenarioğlu Ahmed Paşa olmak üzere Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nde de zikredilmektedir⁷⁷. Dolayısıyla bu takvim Tercan Savaşı'nın kazanıldığı gün veya zaferden birkaç gün sonrasındır.

Akkoyunlu zâdegânından Yusuf Mîrzâ ve Karamanoğulları'ndan Pir Ahmed Bey, başta Tokat olmak üzere Anadolu'daki muhtelif illeri tahrip ederek Osmanlı birliklerini yenilgiye uğratmışlardır. Bursa'ya yaklaşacak kadar ilerleyen bu Türkmen ordusu nihayetinde Şehzade Mustafa (ö. 1474) ve Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa (ö. 1498) tarafından ancak ateşli silahların yardımıyla durdurulabilmiştir⁷⁸. Yusuf Mîrzâ'dan önce bir Akkoyunlu birliğinin “*Emîr Ömer Bey*” önderliğinde Tokat'a saldırdığı ancak Şehzade Bayezid'e yenilerek Diyarbakır'a kaçtığı bilinmektedir⁷⁹. Bu noktada, Ömer Bey ile Emir Bey'in aynı kişi olduğu düşünülebilecektir. Lâkin Caterino Zeno'nun seyahatnamesinde Emir Bey, “*amarbei Giusultan Nichienizza*”⁸⁰ olarak zikredilmektedir; dolayısıyla bu iki kişinin aynı kimseler olduğu şüphelidir⁸¹.

Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002, s. 84-85.

⁷⁴ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 230-232.

⁷⁵ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 230-231.

⁷⁶ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 513.

⁷⁷ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız, s. 152.

⁷⁸ Murat Kaan Yıldız, *İtalyan Seyyahlarına Göre Akkoyunlu-Osmanlı İlişkileri ve Türkmenler*, s. 13-20.

⁷⁹ Erhan Afyoncu, “Otlukbeli Savaşı”, *DİA*, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 5.

⁸⁰ İsim açık değildir, fonetik olarak ikinci kelime “*Nişancı*” olarak okunabileceksede Emir Bey bir nişancı değil, köle yani gulâmdır. İlk isim ise, “*Şahsultan, Şeyhsultan*” olarak okunabilecektir.

⁸¹ Caterino Zeno, “*Dei commentarii del viaggio in Persia*”, *Navigazioni e Viaggi*, c. 3,

Emir Bey'in başarılı bir kumandan olduğu kesindir. Caterino Zeno'nun seyahatnamesinde 100.000 kadar askerden oluşan bir birliğin olduğu, bunların bir kısmının İtalyan usulü (plaka zırhlı ağır) süvariler iken bir kısmının da deri veya ipek zırhlara sahip süvarilerden oluştuğundan bahsetmektedir⁸². Emir Bey'in faaliyetlerine dair muhtelif dillerdeki kroniklerde ve diplomatların seyahatnamelerinde buralardaki bilgiler yoktur. Bununla beraber, El-Giyâs'ta da Emir Bey'in, 8 Haziran 1472'de Karamanoğulları'na yardım için gönderildiği ancak Ankara'da büyük bir yenilgi aldığı bilgisi de paylaşılmaktadır⁸³. El-Giyâs'ın bilgisi ancak yukarıda, “*Ömer Bey'e*” dair verilen bilgi ile örtüşebilecektir.

Mektuplarda, Kızıl Ahmed'in de adı zikredilmektedir. Kızıl Ahmed, Candaroğulları'nın son beyi olarak, topraklarını yeniden ele geçirebilmek için Akkoyunlu safında Osmanlılara karşı mücadele vermiş bir Türkmen beyidir⁸⁴. Otlukbeli Savaşı'ndan sonra hayatta kalıp kalmadığı meçhuldür.

Mektuplarda, Kayseri iline yapılan saldırılardan da bahsedilmektedir. Fakat İtalyanca, Türkçe ve Farsça kaynaklarda böyle bir saldırının bahsi geçmemektedir. Bu dönemde Akkoyunlular ve Kayseri arasındaki askerî ilişki, Dulkadiroğulları'nın Karamanoğulları'na ait bu ili işgal etmeye kalkışması ve Karamanoğulları'nın da Akkoyunlular'dan yardım talep etmesidir⁸⁵.

Documento XIII'de Uğurlu Mehmed ve Emîr Bey'in Şehzade Bayezid ile Mihailoğlu Paşa'yı yenilgiye uğrattıkları bilgisi verilmektedir⁸⁶. Mihailoğlu Gazi Ali Bey'in padişah tarafından

a cura di Giovanni Battista Ramuzio, Torino 1979, s. 153.

⁸² Caterino Zeno, “*Dei commentarii del viaggio in Persia*”, s. 153-154.

⁸³ Abdallâh b. Fethallâllu“l Bağdâdî, *Turkmenische Herrscher des 15. Jahrhunderts in Persien und Mesopotamien nach dem Tārîh al-Giyâti*, Übers, ed. Marianne Schmidt Dumont, Klaus Schmidt Verlag, Freiburg 1970, s. 78-79, 215.

⁸⁴ Murat Kaan Yıldız, *İtalyan Seyyahlarına Göre Akkoyunlu-Osmanlı İlişkileri ve Türkmenler*, s. 20.

⁸⁵ Murat Kaan Yıldız, *İtalyan Seyyahlarına Göre Akkoyunlu-Osmanlı İlişkileri ve Türkmenler*, s. 21-22.

⁸⁶ Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, s. 32-34.

Anadolu'nun Doğu sınırlarına atandığı da bilinmektedir⁸⁷. Gerçekleşen bu atama ile Akkoyunluların Orta Anadolu'ya düzenledikleri daha birçok sefer, Mihailoğlu'nun başarısız olduğunu yani Documento XIII'teki bilgiyi teyit etmektedir.

Mektuplardan, İstanbul'a kadar gerçekleşecek bir ilerleyişten bahsedilmektedir⁸⁸. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu muazzam askerî güç böyle bir iddiayı şüpheli kılmaktadır. Bununla beraber Osmanlıların, 1484-1491 yılları arasında Memlûklere olan yenilgilerine müteakip Akkoyunlu emîrlerinin, Yakup Bey'e (1464-1490) ısrarla “*Bundan ilerü fırsat ele girmez. Enalüm, Qarahisarı alub Anatoluyu zabt idüb ta Gelibolu Boğazı ile İstanbul Boğazın feth edelüm*”⁸⁹ teklifinde bulunmaları ve hanın da bu planın ayrıntılarını incelemeye başlaması mezkûr bilgiyi desteklemektedir.

Uzun Hasan tarafından kaleme alına mektuplarda kendisinin ve askerlerinin mücadeleye devam etmeye hazır oldukları ve muhatap aldığı devletlerden de aynısını beklediği görülmektedir. Buna rağmen 14 Temmuz 1473 tarihli mektupta Iosofat Barbaro Akkoyunlu hükümdarının, Türklerle mücadeleye bir hevesinin olmadığını da yazmıştır⁹⁰. Barbaro'nun buradaki ifadesi tamamen diplomatik bir söylemdir.

Mektuplardan anlaşıldığı üzere Akkoyunlular Osmanlıları, Tercan Savaşı'nda yenilgiye uğratmışlarsa da Otlukbeli Savaşı'nda ateşli silâhlar yüzünden yenilmişlerdir. Tüm bu süreci Fatih Sultan Mehmed, Otlukbeli Savaşı'na dair bilgiler verdiği bir mektubunda özetlemektedir. Sultan düşüncelerini, “...*en değerli paşalarımı ve çok sayıda askerimi kaybettim ve Türkmen atlarını ürküten, onları birbirlerinin üstüne deviren topçum olmasaydı savaşın kaderi uzun süre*

⁸⁷ Mihailoğlu Gazi Ali Bey için bkz. Fahamettin Başar, “Mihailoğulları”, *DİA*, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 25.

⁸⁸ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, s. 3, 17, 145; Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, s. VII.

⁸⁹ Şahin Mustafayev, *Selçuqilerden Osmanlılara*, Elm, Bakü 2010, s. 232.

⁹⁰ Angela Caracciolo Arico, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, s. 231-232.

belirsiz kalmış olacaktı.” olarak açıklamıştır⁹¹. Bu söz de Tihranî'nin, Otlukbeli Savaşı'ndaki ilk top atışlarına dair olan açıklamasıyla onaylanmaktadır: “*Merkezi, top ve darbesiyle ters çevirdiler.*”⁹²; buradaki “*darbe*” ifadesi ayrıca, ilâhın şiddetinin bir diğer yüzü de olmaktadır. Uzun Hasan'ın ısrarlı ateşli silah talebi, Türkmenlerin top ve tüfek karşısındaki “*çok yönlü*” zayıflığı hatırlandığında daha iyi anlaşılmaktadır: Türkmenler, ekseriyetle zincir zırh kullanmaktaydılar ve bu zırh mızrak, kılıç, balta, oka karşı hakiki bir koruyuculuğa sahipti⁹³; lâkin söz konusu ateşli silahlar olduğunda bir faydaları yoktu. Tihranî'nin “*...tüfek şimşek ve yıldırım gibi zırh gömleğinin derisinden içeri giriyordu*” sözü, bu durumu ifade etmekteydi.

Bu süreçteki “*tüfeng*” üstünlüğüne dair, Yavuz Sultan Selim'le mücadele eden bir Memlûk askerinin ifadesi, Tercan'daki zaferi ve Otlukbeli'ndeki yenilgiyi özetmektedir. Buna göre padişaha esir düşen bu asker savaşa dair olan düşüncelerini, “*İçimizden tek bir kişi bile sizin bütün ordunuzu yenebilir. Eğer inanmıyorsanız, gelin deneyelim, ama yalvarırım ordunuzdakilere ateşli silahlar kullanmamasını emredin*” şeklinde ifade etmiştir⁹⁴. Bu noktada Türkmenlerin ateşli silahlara karşı olan antropolojik tepkileri de ayrı bir anlam kazanmaktadır. Köroğlu Destanı'nda bu hal, “*Köroğlu der vâdem yetti, Tüfek çıktı mertlik gitti, Usta Firenk puştluk etti, Öldürttürdü Han Aывazımı*” ifadeleriyle vücut bulmuştur; nihayetinde tüfek kullanan “*mert değildir*”. Türkmenlerin ateşli silahları kullanmayı kendilerine uygun görmedikleri ve bu silaha karşı da öfke duydukları destanda geçen bu sözler ile

⁹¹ Johann Wilhem Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, c. 2, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011, s. 254-255; Zinkeisen bu sözü “*Lettres Turques Historiques et Politiques Ecrites tant par Mehmet II, que par Usum-Cassan*” adlı hükümdar mektuplarından oluşan bir antolojiden aktarmaktadır. Sürecin ateşli silahlar üzerinden bir değerlendirmesi için ayrıca bkz. A. Sefa Özkaya, “Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş”, *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 52.

⁹² Ebu Bekr-i Tihranî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 378.

⁹³ Muharrem Kesik, *At Üstünde Selçuklular*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 87-89.

⁹⁴ Alfred W. Crosby, *Ateş Etmek*, s. 98.

görülebilmektedir⁹⁵.

Mektuplarda, Uzun Hasan'ın askerî mücadeleye devam etme arzusu ve Hristiyan devletlere dair olan çağrısı görülmektedir. Fakat Uzun Hasan'ın bir cinayet sonucu öldürülmesi yeni bir harekâta izin vermemiştir⁹⁶.

Mektuplardan, Uzun Hasan'ın kurduğu ittifaklar ve diplomatik girişimleri Hristiyan devletlere gönderdiği mektuplardan görülebilmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in bu faaliyetlerden haberdar olduğu Uzun Hasan'a gönderdiği bir mektupta görülebilmektedir: “...*hain ve ihanetkâr telkinat seni din ve en salim siyaset kanunları hilâfına olarak iki yıldan beridir Peronne'da imzalanan bir muahede ile Hristiyanların pâyeleri Aragon Kralı, Napoli Kralı Ferdinand, Burgonya Dükası, Milano Dükası, Floransa ve Venedik Cumhuriyetleriyle birleşerek bana karşı ilân-ı husumete sevk etti.*”⁹⁷.

Sonuç

Bu mektupların incelenmesi, Venediklilerin uzun mesafeli mevkilere taşıyarak kullanabilecekleri ateşli silahların miktarını ve türlerini, Akkoyunlu ordusunun potansiyelini, iki yıla yayılmış olmak üzere sadece Anadolu'da düzenleyebilecekleri sefer sayısını, ateşli silahlarla donanmış bir ordu karşısında bir müttefikten ateşli silah elde etme girişiminde bulduklarını ve ellerinde bu tarz silâhlar olmadan böyle silâhlara sahip bir ordu karşısında ne ölçüde başarılı olabildiklerini anlamak adına önemlidir. Bununla birlikte, aynı yazarlar tarafından aynı olayların farklı eserlerde tamamen farklı bir biçimde ve hatta yeni bilgilerle anlatılıyor olması durumu, kullanılan tüm diğer kaynakların da sorgulanabilmesini sağlamaktadır. Herhangi bir dilde ve hiçbir kaynaktan karşılığı olmayan bu bilgiler, nihayetinde “uydurma”

⁹⁵ Giampiero Bellingeri, “Turchi e Persiani fra visioni abnormi e normalizzazioni, a Venezia (secoli XV-XVIII)”, *Revue des litteratures europeennes*, Sayı 9 (2015), s. 77.

⁹⁶ Murat Kaan Yıldız, İtalyan Seyyahlarına Göre Akkoyunlu-Osmanlı İlişkileri ve Türkmenler, s. 95-96.

⁹⁷ İsmail H. Ertaylan, *Fatih Sultan Mehmed'in Aşk ve Zafer Mektupları*, Kopernik Yayınları, İstanbul 2020, s. 97.

olarak nitelendirilebileceklerdir; ancak resmî evrak olmaları bu söylemle örtüşmemektedir. Mektuplar, Uzun Hasan'ın, daha öncesinde Karakoyunlulara, Timurîlere ve Memlûklere karşı olan zaferleri hatırlandığında, gerçeklikleri açısından değer göreceklerdir. Bu yazılı metinlerin yok sayılmasıyla Akkoyunlu ordusunun tarihsel sürecini değerlendirmek doğru değildir.

Mektuplar, bir bütün olarak değerlendirildiklerinde Akkoyunlular, bir bozkır ordusu olduklarında yenilmez bir kuvvettir. Fakat ateşli silahlar karşısında ancak yarım kalmış bir kuvvet olarak görüleceklerdir. Nihayetinde, Türkmen ordusu Şah İsmail devrinde yine Osmanlılar tarafından ancak ateşli silahlar sayesinde yenilebilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Kaynak Eserler

16. *Yüzyılda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi (1373-1512)*, çev. şerif Baştav, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1972

ANGELUCCI, Angelo, *Gli Schiopettieri Milanesi nel XV secolo*, Milano 1865

Aşıkpaşoğlu Tarihi, haz. Nihal Atsız, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1992

Caterino Zeno, “Dei commentarii del viaggio in Persia”, *Navigazioni e Viaggi*, c. 3, a cura di Giovanni Battista Ramuzio, Torino 1979

Enrico Cornet, *Lettere al Senato Veneto*, Libreria Tendler & Comp., Vienna 1852

Enrico Cornet, *Le Guerre dei Veneti nell’Asia, 1470-1474*, Libreria Tendler & Comp., Vienna 1856

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’t Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006

Iosofat Barbaro, “Di messer Iosofat Barbaro, gentliuomo veneziano, il viaggio della Tana e Persia”, *Navigazioni e Viaggi*, 4, a cura di Giovanni Battista Ramuzio, Einaudi, Torino 1979

Marco Polo, *Il Millione*, Garzanti, Milano 1982

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abdállâh b. Fethallâllahu’l Bağdâdî, *Turkmenische Herrscher des 15. Jahrhunderts in Persien und Mesopotamien nach dem Tārīh al-Ġiyāti, Übers.*, ed. Marianne Schmidt Dumont, Klaus Schwarz Verlag, Freiburg 1970

AFYONCU, Erhan, “Otlukbeli Savaşı”, *DİA*, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 4-6

ALTINAY, Ahmet Refik, *Fatih ve Bellini*, haz. Önder Kaya, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012

ARICO, Angela Caracciolo, *Marino Sanudo il Giovane, Le Vite dei Dogi, 1457-1474*, c. 2, Venezia 2004

BAŞAR, Fahamettin, “Mihailoğulları”, *DİA*, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 24-25

BELLINGERI, Giampiero, “Turchi e Persiani fra visioni abnormi e normalizzazioni, a Venezia (secoli XV-XVIII)”, *Revue des litteratures europeennes*, Sayı 9 (2015), s. 14-89

BRUCE, Robert, Iain DICKIE, Kevin KILEY ve Michael F. PAVKOVIC, *Fighting Techniques of the Napoleonic Age 1792–1815: Equipment, Combat Skills, and Tactics*, Thomas Dunne Books, New York 2008

CREMONESI, Arduino, *La Sfida Turca Contro gli Absburgo e Venezia*, Arti Grafiche Friulane, Udine 1976

CROSBY, Alfred, *Ateş Etmek*, çev. Aybek Görey, Kitabevi, İstanbul 2003

DE LUCA, Daniele ve Roberto FARINELLI, “Archi e Balestre, un approccio storico-archeologico alle armi de tiro nella Toscana Merionale (secc. XII-XIV)”, *Archeologia Medioevale*, Sayı 29 (2002), s. 455-487

ERŞAHİN, Seyfettin, *Akkoyunlular, Siyasal, Kültürel, Ekonomik ve Sosyal Tarih*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2002

FERRARI, Alessandro, “Rinvenimenti Occasionalmente di Reperti Archeologici Provenienti dalla parte bassa di Corno, C., “*Annali dei Musei Civici di Rovereto, Sezione archeologia*, Sayı 10 (1994), s. 95-102

GELLİ, Iacobo, *Guida del Raccogliatori e dell'Armatore*, Ulrico Hoepli, Milano 1900

GELLİ, Iacobo, "Archibuson", *Guida del Raccogliatori e dell'Armatore*, Ulrico Hoepli, Milano 1900, s. 71

GELLİ, Iacobo, "Forchette", *Guida del Raccogliatori e dell'Armatore*, Milano 1900, s. 192

GELLİ, Iacobo, "Spingarde", *Guida del Raccogliatori e dell'Armatore*, s. 310-311

JORGA, Nicola, *Fatih ve Dönemi, Büyük Türk*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011

KESİK, Muharrem, *At Üstünde Selçuklular*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017

KOYUNCUOĞLU, Tülay, 'İbn İyâs'ın 'Bedâ'ez-Zuhur fi Vekai'ed-Duhur' Adlı Eserindeki Ramazanoğulları Beyliği ve Akkoyunlular ile İlgili Kayıtlar, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2004

MATHEE, Rudi, "Firearms in Safavid Persia", *Encyclopedia Iranica*, c. 9, Ethe-Fish, New York 1999, s. 619-628

MERLO, Marco, "Teoria e Pratica di Militare nel XV secolo", *Rivisti di Studi Militari*, Sayı 3 (2014), s. 21-44

NICOL, David, *Konstantinos Paleologos*, çev. Efe Kurtoğlu, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2013

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2009

ÖZKAYA, A. Sefa, "Kültür Tasnifi ve Türk Askerî Kültürüne Giriş", *Hunlar'dan Günümüze Türk Askerî Kültürü*, ed. A. Sefa Özkaya, Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 11-141

SCORDATO, Rossella, *Le artiglierie dello Stato Pontificio tra XIV e XVI sec.*, Università degli Studi della Tuscia Facoltà Conversazione dei Beni Culturali Laurea specialistica in Archeologia, Tuscia 2010

UYAR, Mesut ve Edward ERİCKSON, *Osmanlı Askerî Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014

YILDIZ, Murat Kaan, *İtalyan Seyyahlarına Göre Akkoyunlu-Osmanlı İlişkileri ve Türkmenler*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019

EKLER

Ek 1: Geç Ortaçağ'ndan ateşli silah örnekleri (Castello Sforzesco Müzesi, Milano)

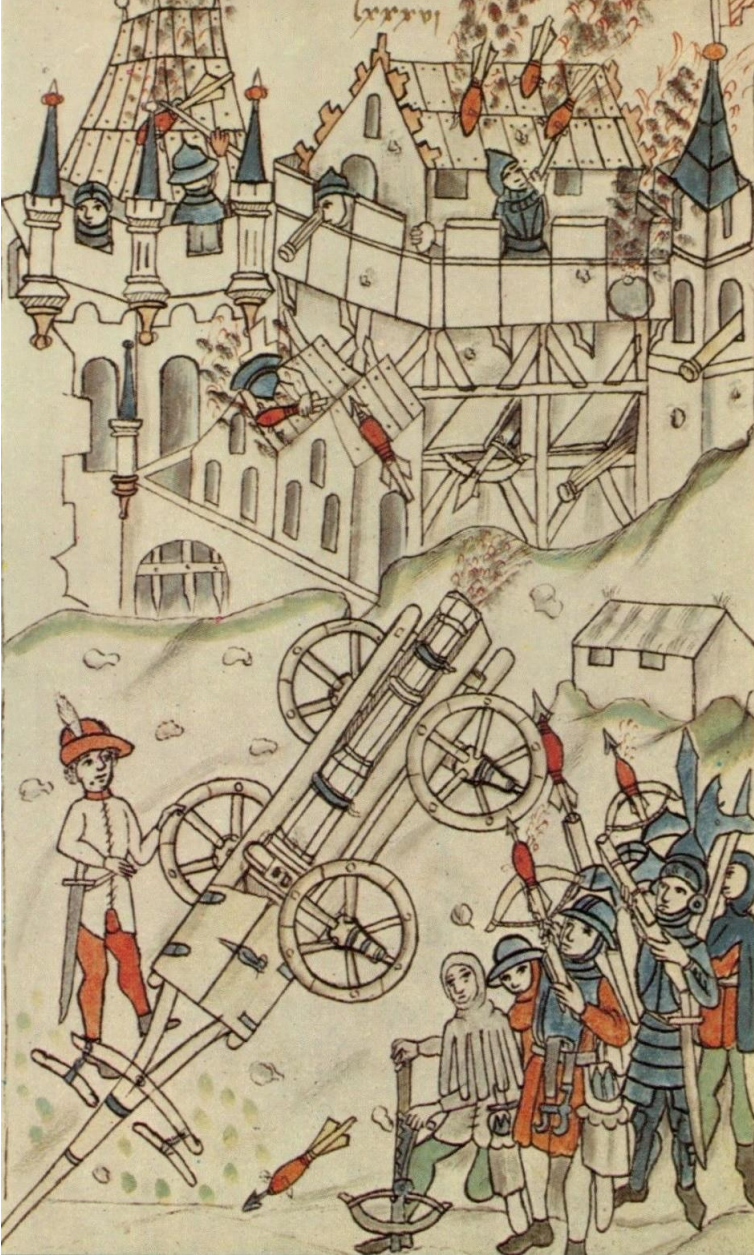
Ek 2: Geç Ortaçağ'dan arbalet ve ok örnekleri (Castello Sforzesco Müzesi, Milano)

Ek 3: Geç Ortaçağ' dan sırsıklı silah rnekleri (Castello Sforzesco Müzesi, Milano)

Ek 4: Geç Ortaçağ'da ateşli silahlar ve arbaleti beraberce kullanan Alman askerler.

Summary

Aq Qoyunlu armies raided Anatolia many times by the lead of Ugurlu Mehmed, son of Uzun Hasan the Aq Qoyunlu Beg, and one of the best Aq Qoyunlu commanders Emir Beg. They smashed many Ottomans and put them to the sword. Thus, Ottoman cities: Ankara, Aydın, Sivas, Tokat, Kayseri have been burned and sacked. Finally, the Ottoman and Aq Qoyunlu major armies met again, Ottomans ambushed and hammered at Tercan, however, by the second encountering, the Ottomans used their firearms, and this time the Aq Qoyunlu army had defeated because they could not get their own canons, fire-lances, and hand cannons from their ally Venetians, in consequence of shores of Anatolia and Syria been held by the Ottomans and Mamluks. All this information could be found in the official letters of Venetian diplomats, Iosofat Barbaro, Caterino Zeno. Nevertheless, the information does not match with other sources, even with these diplomats' own itineraries, also the adaption of the firearms to the Turkmen army stays as a critical question for the warfare; firearms (spingarda, hand cannon) never been used by Turkmen and there are inconsistencies for them because of their anthropology. Thereby, all of the sources about the Aq Qoyunlu-Ottoman relations need to be questioned for the official identity of the letters.

According to the letters, the only superior part of the Ottoman army was cannons and riffles. This fact interestingly could also be found in a letter of Fatih Sultan Mehmet; for the letter, he said “it was not clear who'll win the battle until I fire the canons”.

Uzun Hasan called many European leaders for meeting with the Ottomans on the battlefield, however, the murder of the Beg led to the Turkmen-European alliance to an end. Therewithal, the righteousness of Uzun Hasan for the requirement for fighting together with Ottomans by delivering firearms proved itself in years; the Venetians and Turkmen allied in the time of Şah Ismail, however, in the open field Turkmens defeated again.

Klára Hegyi, The Ottoman Military Organization in Hungary Fortresses, Fortress Garrisons and Finances, 614 s., Klaus Schwarz Verlag, Berlin 2018, ISBN: 978-3-87997-467-2

Ömer GEZER*

Son senelerde Osmanlı askerî tarihini konu edinen çalışmaların sayısındaki artışın önemli bir kısmını Osmanlı kalelerini inceleyen makale, tez ve kitaplar oluşturuyor. Bu araştırmaların ekseriyeti imparatorluğun geniş coğrafyasına dağılmış kalelerin, askerî tarih çalışanların savaşa atfettiği önemden olsa gerek, genellikle Osmanlı harplerindeki rolünü merkeze alıyor. Klára Hegyi'nin Macaristan'daki Osmanlı askerî organizasyonunu kaleler, garnizonlar ve bunların maliyeti ekseninde incelediği kitabı, daha geniş bir coğrafyaya yayılmış kaleler ağını bir bütün olarak incelemesiyle diğerlerinden ayrılıyor.

Hegyi'nin kitabı, uzun süren araştırmalarının neticesi olarak aslında daha önce üç cilt halinde Macarca yayımlanmış eserinin¹ gözden geçirilmiş ve kısaltılmış İngilizce baskısıdır. Kitap yedi bölümden oluşuyor ve Osmanlı askeriyesi ve imparatorluğun Macar vilayetleri hakkında yeterli malumatı bulunmayan okurlar için terimler ve coğrafya hakkında bilgi veren sözlükçe ve haritalarla destekleniyor. Bu haritaların kale ve palankaları gösterip günümüz coğrafyasındaki yerlerini imlemekten ibaret kalmadığı, aynı zamanda kitabın iddiasını da yansıtabilecek şekilde Macaristan'daki Osmanlı vergi düzenini görselleştirdiği peşinen vurgulanmalıdır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümü. E-posta: omergezer@hacettepe.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001 6678-5777.

¹ Klára Hegyi, *A török hódoltság várai és várkatonasága*, 3 cilt, MTA, Budapeşte, 2007. Bu çalışmanın ilk sonuçları İngilizce olarak yayımlanmıştır. Bkz. "Ottoman Network of Fortresses in Hungary", *Ottomans, Hungarians, and the Habsburgs in Central Europe The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest*, ed. Géza Dávid ve Pál Fodor, Brill, Leiden 2000, s. 163-194.

Kitabın birinci bölümü (“The Sources”, s. 20-72) araştırmanın kaynaklarını tanıtıyor. Neferlerin yoklanması, ulufe dağıtımı (mevâcib), tımar tevcihi vb. amaçlarla tutulmuş defterlerle birlikte eyalet hazinelerinin kayıtları da kitapta Osmanlı Macaristan’ındaki kale ve garnizonlara dair verilen bilgilerin dayandığı kaynaklar arasında yer alıyor. Bu bölümde kaynaklarını ismen ve arşiv/kütüphane numaralarıyla sıralamaktan başka Hegyi, bunların okunması ve yorumlanması için de bazı önerilerde bulunuyor: Defterlerde neferlerin isimlerinin üzerine konan mim harfi için “mevcut” ya da şayet belge maliye kalemlerinden birine aitse “ulufesi ödendi”; lâm harfi için “mahlûl” ya da “ulufesi ödenmedi”; cim/ha harfi için “namevcut” karşılıklarını öneren yazar, üç noktanın ne anlama geldiğini kesin olarak söyleyemese de, Lajos Fekete’nin² iddia ettiğinin aksine, üç nokta ile işaretlenmiş neferin namevcut olamayacağını diğer belgelere atfen ortaya koyuyor (s. 41-44).

Hegyi, kitabının ikinci bölümünde (“Establishing the Fortress System and Aspects of Defence”, s. 74-115) Macaristan’daki Osmanlı müdafaa hatlarının kale sistemleri olarak nasıl tecessüm ettiğini tartışıyor. Hegyi’ye göre, Osmanlılar 16. yüzyıldaki fetihlerini sağlamlaştırmak için Macaristan’da çok sayıda palanka inşa etmişti. Bu inşa programının üç hedefi vardı:

1. Macaristan’daki Osmanlı sınırlarını korumak

2. Budin ve Temeşvar gibi eyalet merkezlerini koruyacak bir savunma hattı oluşturmak

3. Nehirlerin ve yolların güvenliğini sağlamak (s. 86).

17. yüzyıldan itibaren Eğri, Kanije, Uyvar ve Varad’ın fetihleri Osmanlıların sınırı savunmak üzere kale merkezli yeni eyaletler oluşturmasına imkân vermişti. Osmanlı savunma sistemi elbette ki sadece fetih ve yeni istihkamların inşasından ibaret değildi. Nehirlerin

² Lajos Fekete, *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, c. 1, Akademiai Kiado, Budapeşte 1955, s. 97.

savunması, Macaristan'daki Osmanlı askerî organizasyonu için hayati önemdeydi ve bu sebeple Osmanlılar Tuna, Tise, Drava ve Mura nehirleri üzerinde ince donanma bulunduruyordu. İnce donanmanın önemini vurgulayan Hegyi, donanma kapudanlarını ve aynı unvanı taşıyan fakat başka askerî görevleri yerine getiren diğerlerini de okurların ilgisine sunuyor (s. 105-109).

Osmanlı Macaristan'ındaki garnizonları meydana getiren nefer ve zabıtlar, kitabın ("The Garrison Troops" s. 116-174) başlıklı üçüncü bölümünde inceleniyor. Bilindiği üzere Osmanlılar, imparatorluğun hudutlarında bulunan kalelerde ücretleri eyalet hazinesi tarafından karşılanan yerli kulu denilen askerler ile beraber başta dergâh-ı âli yeniçerileri olmak üzere nöbet usulüyle gönderilen kapıkulu askerlerini birlikte istihdam ediyordu. Hegyi, bilhassa yerli kulu cemaatleri, neferleri ve zabıtları söz konusu olduğunda büyük çeşitlilik gösteren Osmanlı garnizon kuvvetlerini, literatürdeki tartışmalara da katkıda bulunarak, ele alıyor. Bu bağlamda Hegyi'nin müstahfızlar ile yeniçerilerin aynı olduğunu iddia eden yerleşik yorumu kabul etmemesi önemlidir. Hegyi'ye göre, ulufelerinin ödendiği malî kaynakların farklılığı (eyalet hazinesi yahut merkezî hazine), zabıtlarının başka başka kimseler olması ve ayrı defterlere kaydedilmelerinin gösterdiği üzere, bu iki grup asker birbirinden tamamen ayrıydı (s. 117-119). Diğer taraftan 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı garnizonlarında ortaya çıkan, Hegyi'nin de aktardığı sayılardan anlaşıldığı kadarıyla Macaristan'daki Osmanlı kalelerinde kendilerine yer bulan yerli kulu yeniçerilerin (yeniçeriyân-ı yerlüyân) nasıl olup da kısa sürede hâkim unsur olduğu sorusu ve cevabı kitapta bulunmuyor.

Klára Hegyi, çalışmasının dördüncü bölümünde ("The Costs Borne by the Treasuries, the Income and Living Conditions of the Soldiers" s. 176-232) Macaristan'daki Osmanlı savunma ağının malî boyutunu inceliyor. Hegyi'nin tablolar halinde aktardığı sayılar, Macaristan'daki Osmanlı eyaletlerinin gelirlerinin sadece garnizon askerlerinin ulufelerini dahi karşılamaktan uzak olduğunu, üstelik Eğri ve Kanije için malî dengelerin (gelirler ve garnizon askerlerine yapılan harcamalar) çok daha kötü durumda bulunduğunu açıkça gösteriyor. Bu sayılara, Osmanlıların bölgedeki kalelerin ve palankaların tamiri ve inşası için harcadığı meblağ eklendiğinde merkezî hazinenin Macaristan

serhaddinin savunmasına katkısının boyutu daha açık olarak anlaşılacaktır.

Hegyî'nin dördüncü bölümde yer verdiği "The Income and Living Conditions of Soldiers" ve "The Marital Status of the Soldiers" (s. 208-224) başlıkları ile "The Origins and Religions of Soldiers" (s. 234-267) başlıklı kitabın beşinci bölümünü, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-askerî tarihine yaptıkları katkılar sebebiyle birlikte değerlendirmek gerekiyor. Akçedeki değer kaybının ve sürekli artan gıda fiyatlarının Osmanlı neferini başka işler tutmaya mecbur bıraktığını delilleriyle ortaya koyan Hegyi (s. 216), askerlerin aileleri söz konusu olduğunda kaynakların yetersizliği nedeniyle daha az bilgi verebiliyor. Diğer taraftan esami defterlerindeki asker künyelerini detaylı olarak inceleyen Hegyi, Macaristan'daki Osmanlı garnizonlarında askerlerin ekseriyetinin Balkanlardan gelen Müslümanlar olduğunu, yine de özellikle martolos birliklerinde eflâk ve az sayıda da olsa Macar ismin gösterdiği üzere Osmanlı garnizonlarında Hıristiyan askerlerin de bulunduğunu ortaya koyuyor (s. 252). Keza Osmanlıların kalelerde asker istihdam ederken sosyal kökenlere çok fazla önem göstermediğini öne süren Hegyi, sıradan insanların Osmanlı kalelerinde asker olarak toplum içinde verasetten sonraki nesillere aktarabilecekleri bir imtiyaz elde ettiklerini, bu imtiyazların da askere yazılmak için bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtiyor (s. 253-258).

Kitabın altıncı bölümünde ("Balkan Population and Military Peasant Organisations in the Southern Parts of Ottoman Hungary" s. 269-329) Klára Hegyi, Osmanlı padişahına askerî yükümlülüklerini yerine getirmeleri karşılığında imtiyaz sahibi olan eflâk, voynuk ve müsellemler isimleri altında incelenen esasen köylü askerler olarak tanımladığı gruplara mercek tutuyor.

Klára Hegyi'nin kitabının yedinci ve son bölümü "Description of Fortresses and Garrisons Database" (s. 330-576) başlığını taşıyor ve Macaristan'daki Osmanlı garnizonlarını, çalışmaya esas teşkil eden kaynaklarda olduğu şekliyle, tablolar halinde okurların ilgisine sunuyor. 1541'den 1680'lere uzanan bir zaman dilimi içerisinde Budin, Temeşvar, Yanık, Eğri, Kanije, Varad ve Uyvar eyaletlerindeki kalelerde ve palankalarda istihdam edilen Osmanlı askerlerini,

defterlerin tutulduğu yıllara göre ve bu zaman diliminde şayet bir değişiklik söz konusu olmuşsa bunu da açıklarak aktaran Hegyi, böylece kitabını sadece Osmanlı garnizonları üzerine bir araştırma olarak bırakmamış, çalışmasına askerî tarih çalışanların başvurabileceği bir kaynak eser hüviyeti kazandırmıştır.